

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ:1980
SONRASI TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**HAZIRLAYAN
ZEKİYE İNCİ ÇAPAN**

**DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. MİNE YILMAZER**

**MANİSA
2009**

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu:

Üniv.Kodu:

Not: Bu Bölüm Merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez yazarının

Soyadı: Çapan

Adı: Zekiye İnci

Tezin Türkçe adı: Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1980 sonrası Türkiye Örneği

Tezin Yabancı adı: Economic Growth and Foreign Trade Relationship: The Case After 1980

Tezin yapıldığı

Üniversite: Celal Bayar Üniversitesi **Enstitü:** Sosyal Bilimler Enstitüsü **Yılı:** 2009

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü: 1- Yüksek Lisans
2- Doktora
3- Tıpta uzmanlık
4-Sanatta yeterlilik

Dili: Türkçe
Sayfa sayısı: 123
Referans sayısı: 109

Tez Danışmanın

Ünvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı: Mine

Soyadı: Yılmaz

Türkçe anahtar kelimeler

İngilizce anahtar kelimeler

1-Büyüme Teorileri

1- Growth Theories

2-Granger Nedensellik Analizi

2-Granger Causality Test

3-Dış Ticaret

3- Foreign Trade

4-Ekonomik Büyüme

4- Economic Growth

5-Türkiye Ekonomisi

5- Turkish Economy

.../.../2009

İmza:

ÖZET

Uluslararası ticaretin büyümenin nedeni olup olmadığı son yıllarda çok merak edilen ve araştırılan konulardan biri haline gelmiştir. Özellikle 1980 sonrası küreselleşme hareketlerine bağlı olarak uygulanan sanayileşme politikaları ile ülke ekonomileri, yapısal bir dönüşüme sahne olmuştur. Bu bağlamda “Dış ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği” adlı çalışmada, dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır.

1987-2007 yılları arası ihracat, ithalat ve Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) verileri kullanılarak, veriler arasında, nedenselliğe dayalı bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Verilerin durağanlık analizinin yapılmasının ardından verilere Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi uygulanmıştır. Daha sonra, söz konusu değişkenler arasında Granger Nedensellik analizi ile değişkenlerin arasındaki nedensellik bağı incelenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre GSYİH’tan ihracata, ithalattan GSYİH’ya, ithalattan ihracata doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Yani ülkemizde üretim arttıkça ihracat artmaktadır. Bu doğrultuda üretimin artması hem yurt içi talebi karşılamakta; hem de yurt dışı talebe cevap verebilmektedir. Ayrıca, ihracatta dışa bağımlılık devam etmektedir. Yurt dışından sağlanan ara mal ve yatırım malları ile üretim gerçekleştirilerek ihracat gerçekleştirilmektedir.

ABSTRACT

The case that international trade is the reason of development or not has been one of the most researched matters of recent years. Especially after 1980, country economics lived a structural change due to applied industrial politics which depended on globalizational movements. For this reason, in the work “Foreign Trade and Economical Development Relation: Turkey Example After 1980”, the relation between foreign trade and economical development has been tried to be investigated.

Using the data of importations, expotations and GDP of 1987-2007, a reasonal relation between data happens or not has been researched. After making monotony analysis of data, an expanded Dickey-Fuller unit root test was carried out. Then the reasonal relation between changeables due to Granger Causality Analysis has been investigated.

Accoding to the findings, there is a causality running, one side production from GDP to exportation, from importation to exportation. Not only the demand in the country but also answers to the demand from abroad. Besides the dependence of exportation to abroad countries is continued. With the intermediate goods and investment goods provided from abroad, production and exportation is made.

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:1980 Sonrası Türkiye Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2009

Zekiye İnci ÇAPAN

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .../.../2009 tarih ve ... Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğrenim Yönetmeliğinin 8. Maddesi gereğince Enstitümüz İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Programı öğrencisi Zekiye İnci ÇAPAN “Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği” Konulu tezi incelenmiş ve aday .../.../.... Tarihinde ....’da/de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına *

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine **

ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

Evet   Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

İÇİNDEKİLER

TEZVERİ FORMU.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
YEMİN METNİ.....	IV
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARETİN TEMELLERİ.....	4
1.1. Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri.....	4
1.1.1. Ekonomik Büyüme.....	4
1.1.2. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Göstergeleri.....	5
1.1.2.1. Sermaye Birikimi.....	6
1.1.2.2. Nüfus ve İşgücü Artışı.....	6
1.1.2.3. Teknolojik Gelişme.....	7
1.1.2.4. Doğal Kaynaklar.....	8
1.2. Büyüme Modelleri.....	13
1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri.....	14
1.2.2. Post-Keynesyen Büyüme Modelleri.....	19
1.2.3. Neoklasik Büyüme Kuramı (Dışsal Büyüme Modeli).....	21
1.2.4. İçsel Büyüme Kuramı.....	24
1.2.5. Durağan Durum Büyümenin Sorunları ve İçsel Büyümenin Üstünlükleri.....	31
1.3. Dış Ticaretin Temel Kavramları.....	32

1.4. Dış Ticaret Politikasının Amaç ve Araçları.....	34
1.4.1. Dış Ticaret Politikalarının Amaçları.....	34
1.4.1.1. Bebek Sanayi Görüşü.....	34
1.4.1.2. Dış Ödeme Dengesizliklerinin Giderilmesi.....	35
1.4.1.3. İç Ekonomik İstikrarının Sağlanması.....	36
1.4.2. Dış Ticaret Politikalarının Araçları.....	36
1.4.2.1. Gümrük Tarifeleri.....	36
1.4.2.2. Tarife Dışı Araçlar.....	37
1.4.2.3. Tarife Benzeri Önlemler.....	38
1.4.2.4. Görünmeyen Engeller.....	38
1.5. Dış Ticaret kuramları.....	38
1.5.1. Merkantilizm.....	39
1.5.2. Fیزیokrasi.....	40
1.5.3. Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	41
1.5.4. David Ricardo ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	42
1.5.5. Hecksher ve Ohlin Teorisi.....	44
1.6. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	47

İKİNCİ BÖLÜM.....49

2. TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE DİŞ TİCARET 49

2.1. Türkiye'de Uygulanan Sanayileşme Politikaları ve Ekonomik Büyümeye Olan Etkisi.....	49
2.2. 1980 Öncesi Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi (İthal İkameci Sanayileşme Politikası).....	50
2.2.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Dış Ticaret Politikaları (1923-1929).....	51
2.2.2. Devletçi Politikaların Egemen Olduğu Dönemde Uygulanan Dış Ticaret Politikaları (1930-1949).....	56
2.2.3. Liberal Döneme Giriş (1950-1962).....	58

2.2.4. 1980 Öncesi Planlı Dönem (1963-1980).....	61
2.3. 1980 Sonrası Ekonomik Büyüme ve İhracata Dayalı Sanayileşme Politikasına Giriş.....	65
2.3.1. 1980 Kararlarını almaya Hazırlayan Sebepler.....	65
2.3.2. 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri ve Dışa Açık Dönem.....	69
2.3.3. 24 Ocak 1980 Kararlarının Sonuçları.....	70
2.4. 2001 Krizi Sonrasında Türkiye'nin Görünümü.....	81
2.5. 2003 Yılından Günümüze Türkiye'de İthalat ve İhracatın Yapısı.....	85
2.6. Türkiye ve Dünya Ticaretin Durumu.....	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....95

3.1. Literatür Taraması.....	95
3.2. Ekonomik Metodoloji.....	100
3.2.1. Durağanlığın Saptanması.....	101
3.2.2. Birim Kök Testi.....	102
3.2.3. Granger Nedensellik Testi.....	103
3.3. Kullanılan Değişkenler ve Veri Kümesinin Tanımlanması.....	104
3.4. Elde Edilen Bulgular ve Tartışmalar.....	106

SONUÇ.....112

KAYNAKÇA.....114

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Üretim Olanaklar Eğrisi.....	7
Şekil 2. Türkiye'nin 1980-2007 Yılları Arasında GSYİH'ndeki Artış Oranları.....	9
Şekil 3. Ülke Gruplarına Göre 1980-2007 Yılları Arasında GSYİH'daki Yıllık Değişimler.....	10
Şekil 4. Klasik Görüşe Göre İşgücünde Artan Verim Hali.....	14
Şekil 5. Klasik Teoride Ekonomik Döngü.....	16
Şekil 6. Birinci Tür İçsel Büyüme Modellerinin Alt Türleri (Teknolojik Dışsallıkların Kaynaklarına Göre).....	24
Şekil 7. 1972-1990 Yılları Arasında Gerçekleşen İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Hacmi	68
Şekil 8. Türkiye'de 1980-2005 Yılları Arasında Gerçekleşen GSYİH Büyüme Hızı...	83
Şekil 9. GSYİH, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin 1988Q1-2007Q3 Dönemindeki Değişimi.....	105
Şekil 10. GSYİH, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin 1988Q1-2007Q3 Döneminde Birinci Farktaki Değişimi.....	106

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Literatürde Yer Alan Büyüme Teorileri.....	12
Tablo 2. Heckscher ve Ohlin Modelinden Çıkarılan Teoremler.....	44
Tablo 3. 1923- 1929 Yılları Arası İhracat ve İthalat Rakamları.....	52
Tablo 4. 1923- 1930 Yılları Arasında Gerçekleşen Dış Ticaret Dengesi ve Hacmi Değerleri.....	53
Tablo 5. 1924- 1930 Yılları Arası Tarım, Sanayi, Hizmet Kolları İle GSMH'nın Büyüme Hızları.....	53
Tablo 6. 1950-1961 Yılları Arası Gerçekleşen İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon \$)	58
Tablo 7. Türk Ekonomisinde İthalatın Başlıca Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1963-1986) Cari fiyatlarla- % Olarak.....	60
Tablo 8. 1960- 1980 Yılları İtibariyle İthalat, İhracat Dış Ticaret Hacmi ve İthalatın İhracatı Karşılama Oranları (Milyon \$).....	62
Tablo 9. 1963- 1972 Yılları Arasında Yatırım, Tüketim ve Hammadde Bazında İthalat	64
Tablo 10. Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Yıllık Ortalama Artış Hızları.....	65
Tablo 11. Dış Ticaret Açığındaki Artışın Kaynağı (Milyon Dolar).....	66
Tablo 12. 1972- 1990 Yılları Arası Gerçekleşen İhracat İthalat Değişim Oranları Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	70
Tablo 13. 1980 – 1990 Yılları arası Gerçekleşen Tarım Sanayi , Hizmetler ve GSMH Büyüme Hızları.....	72
Tablo 14. 1985–2001 Yılları Arası Tarım, Sanayi ve Madencilik Kollarının Dünya İhracatı ve Türkiye İhracatındaki Payı	73
Tablo 15. 1990- 2000 Yıllar Arası Türkiye’de Gerçekleşen Dış Ticaret Hacmi İle Dış Ticaret Açığı ve Cari İşlemler Dengesinin GSMH’ya Oranı.....	76
Tablo 16. 1990–2000 Yılları Arası Dış Ticaret Göstergeleri.....	77

Tablo 17. 2000- 2008 Yılları Arası İhracat, İthalat Değer ve Değişimleri ile Dış Ticaret Dengesi.....	82
Tablo 18. Türkiye’de 2008-2009 Yıllarında En Çok İhracat Yapılan İlk 10 Ülke.....	84
Tablo 19. Türkiye’de 2008-2009 Yıllarında En Çok İthalat Yapılan İlk 10 Ülke.....	84
Tablo 20. Türkiye’de Mal Grupları Bazında 2004-2008 Yılları Arası Gerçekleşen İhracat Değerleri.....	85
Tablo 21. Türkiye’de Mal Grupları Bazında 2004-2008 Yılları Arası Gerçekleşen İthalat Değerleri.....	85
Tablo 22. Türkiye’de 2008-2009 Yılları Arası İhracattaki İlk 10 Fasıll.....	86
Tablo 23. Türkiye’de 2008-2009 Yılları Arası İthalattaki İlk 10 Fasıll.....	86
Tablo 24. Türkiye’de Seçilmiş Ülke Gruplarıyla 2001- 2008 Yılları Arasında Gerçekleşen İhracat Değerleri.....	87
Tablo 25. Türkiye’de Seçilmiş Ülke Gruplarıyla 2001- 2008 Yılları Arasında Gerçekleşen İthalat Değerleri.....	88
Tablo 26. 1948, 1953, 1963, 1973, 1983, 1993, 2003 ve 2007 Yılları Seçilmiş Ekonomiler ve Bölgelerin Dünya Mal İhracatı (%).....	90
Tablo 27. Uzak Doğu Ülkelerinin Dış Ticaretleri (Milyar Dolar).....	91
Tablo 28. Dış Ticaret Büyüme İlişkisini İnceleyen Uygulamalı Çalışmalar.....	94
Tablo 29. 1988-2007 Yılları Arası Türkiye’nin GSYİH, İhracat ve İthalat Rakamları.....	102
Tablo 30. GSYİH, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	108
Tablo 31. İhracat, İthalat ve GSYİH için Akaike Bilgi Kriteri.....	108
Tablo 32. Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	109

GİRİŞ

Bir ülkenin üretmiş olduğu nihai mal ve hizmetlerin toplam değeri olarak tanımlanabilen GSYİH'nın, bir yıldan diğerine artması ile ekonomik büyüme oluşmaktadır. Ekonomik büyümeye katkı sağlayan birçok etmen sayılabilmektedir. Bunların arasında ihracat ve ithalat büyük bir önem teşkil etmektedir. Nitekim bir ülkede yapılan dış ticaret, ödemeler dengesine katkısının yanı sıra uzmanlaşmayı ve iş bölümünü de kolaylaştırmaktadır. Dış ticaret aracılığıyla sağlanan üretimde uzmanlaşma ve iş bölümü verimliliği arttırmakta; aynı zamanda satın alınan ara malı, hammadde ve yatırım malı üretim sürecine, dolayısıyla ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Özellikle, 1980'lerde küreselleşme ile başlayan serbestleşme hareketleri, birçok ülke ile birlikte Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu süreç içerisinde ülkeler, serbestleşme akımı ile mal ve hizmet ticaretinde kendilerini geliştirmişler özellikle bu yolla teknoloji transferi sağlayarak hem üretim yapılarını değiştirme fırsatı bulmuş ve hem de böylece ekonomilerini geliştirmeye başlamışlardır. Mal ve hizmet ticareti, yaşanan büyük buhranlar dışında dünya ekonomisinin pozitif büyümesine önemli katkılarda bulunmuştur. 1980 yılından önce Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkede ithal ikamesi sanayileşme politikası tercih edilirken; 1980 sonrasında ihracata dayalı sanayileşme politikası benimsemiş ve serbestleşme dönemine girmiştir. Temeli 1944 yılında Bretton Woods antlaşması ile atılan GATT ve ardından 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization) ile dış ticarete korumacı politikaların terk edildiği ve serbest ticaretin öngörüldüğü bir dönem ile karşılaşmış; nitekim dış ticaret ivme kazanmıştır. Dünya ticaretinde önemli paya sahip Doğu Asya ülkeleri de sanayileşme politikalarını değiştirerek dünya ticaretinde büyük pay elde etmişlerdir. Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ve ülke uygulamalarına dayalı çalışmalarda farklı sonuçlara rastlanmaktadır. Örneğin Doğu Asya ülkeleri gibi ülkelerde dış ticaret ekonomik büyümeye genellikle pozitif yönlü bir etkide bulunurken; bir takım ülkelerde dış ticaret ekonomik büyümeye katkı sağlamamaktadır; bazı ülkelerde ise nötr bir etkiye sahiptir. Bu yüzden özellikle, 1980 sonrasında en çok tartışılan konulardan biri olmuştur.

“Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği” başlıklı çalışmanın amacı, Türkiye’de 1980 sonrası dış ticaretin serbestleşmesi ile

uygulanan dış ticaret politikalarının ekonomik büyümeye olan etkisini incelemektir. Bu çalışmada dış ticaretin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği hipotezinden yola çıkılmıştır. Türkiye'ye ait 1988 - 2007 çeyrek veriler kullanılarak ihracat, ithalat ve GSYİH verilerinin birbiri ile nedensellik bağının olup olmadığı ise Engle-Granger nedensellik testi ile ölçülmüştür.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ekonomik büyümenin ve dış ticaretin temel unsurları ele alınmıştır. Büyüme teorilerini ve dış ticareti açıklayan temel kuramlar ve dış ticaretin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Türkiye'de uygulanan dış ticaret politikaları ve ekonomik büyüme bağlantısı incelenmiştir. Bu bölümde tarihsel bir seyir izlenmiş olup 1923'den günümüze alınan kararlar ve etkileri tablolar yardımıyla açıklanmıştır. nc bölümde ise, öncelikle dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen Türkçe ve İngilizce çalışmaların bir kısmı ve bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar özetlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARETİN TEMELLERİ

1.1. Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

1.1.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, nihai mal ve hizmet üretim kapasitesindeki genişleme olarak tanımlanabilir (Parasız, 2003: 10). Başka bir ifadeyle, iktisadi hayatın temel verilerinde (işgücü, tabii kaynaklar, teçhizat), fert başına bir yıldan bir sonraki yıla daha yüksek bir reel gelir sağlayacak şekilde devamlı artışlar olarak adlandırılabilir (Ülgener, 1991; 409).

Bir ekonomide, iktisadi büyüme temelde iki şekilde ortaya çıkabilir. Bunlardan birincisi, eksik istihdam koşulları altında ekonominin bu durumdan çıkışı sırasında üretim artışları ile gerçekleşen ekonomik büyümedir. İkincisi ise ekonomi tam istihdam koşullarında iken, ekonomiye yeni faktör girdilerinin ilave edilmesi ve/veya teknolojinin gelişmesi sonucunda ortaya çıkan orta ve uzun dönemli gerçekleşen büyümedir (Türkiye Ekonomi Kurumu, 2003; 4).

1.1.2. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Göstergeleri

Bir ülkede, GSYİH (Gayri safi yurt içi hasıla) artışı ekonomik büyüme olarak algılanır ve ekonomik büyüme GSYİH'nın bir önceki yıla göre değişimi ile ölçülür. GSYİH, belirli bir ülkede, ülke sınırları içinde belirli bir zaman diliminde (genellikle bir yılda) yerli ve yabancılar tarafından üretilen üretilen mal ve hizmet biçimindeki çıktılarının parasal değerlerinin toplamıdır. GSYİH bileşenleri sermaye, iş gücü ve doğal kaynaklar gibi girdiler olmakla birlikte bu bileşenler girişimciler tarafından farklı teknolojik bilgiler çerçevesinde ve farklı bileşimlerle bir araya getirilmektedir. Bu

bileşenler ekonomide üretim faktörleri olarak ifade edilirler ve bunlar üretim fonksiyonunda birleşerek milli hasılayı oluşturmaktadır.

Aşağıda üretim fonksiyonu, dört girdi kullanılarak (sermaye, işgücü, doğal kaynaklar ve teknoloji) gösterilmektedir;

$$Y= F(K,L,T,N) \quad (1)$$

Bu fonksiyonda “Y” toplam hasıla, “K” sermaye stoku (ekonomideki tüm makinelerin ve teçhizatın, fabrika binalarının ve konutların toplamını içermektedir), “L” çalışanların sayısı, “N” doğal kaynakları ve “T” ise üretim teknolojisinin durumunu göstermektedir. Üretim fonksiyonundan yola çıkarak, herhangi bir toplumdaki ekonomik büyümenin temel belirleyicilerini ya da bileşenlerini; sermaye birikimi, nüfus artışı ve buna bağlı olarak işgücündeki artış, teknolojik gelişme ve doğal kaynaklar olmak üzere dört grupta toplamak mümkündür. Bunlar aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1.2.1. Sermaye Birikimi

Sermaye; makinelerin, araç ve gereçlerin, tesislerin, hammaddelerin ve diğer dayanıklı üretim faktörlerinin birikmiş stoku olarak ifade edilebilir. Bu fiziki sermaye stokuna belli bir dönem içinde yapılan eklemeler ise yatırım adını almaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 1). Sermayeyi diğer üretim faktörlerinden ayıran en önemli özellik bu faktörün insan üretimi ile meydana gelmesidir. Oysa doğa ve işgücü, tabiatın bize verdiği ve insan yapısı olmayan faktörlerdir. Bunun yanında, sermaye kıt kaynaktır ve ekonomilerin gelişmesinde çok önemli görevler üstlenir. Nitekim gelişmiş ülkelerin sermaye malları stoku göz önünde bulundurulduğunda, gelişmekte olan ülkelere oranla çok daha yüksek olduğu görülmektedir. (Pekin, 1995: 20).

Günümüzde “sermaye” olgusunun; “fiziki sermaye”, “beşeri sermaye” ve “sosyal sermaye” olmak üzere üç temel kavramı içerdiği görülmektedir. Burada “fiziki sermaye”; makinelerin araç ve gereçlerin, tesislerin, hammaddelerin ve diğer dayanıklı tüketim faktörlerinin birikmiş stokunu ifade ederken, “beşeri sermaye”; kişinin sahip olduğu ve genel anlamda insanın niteliğini vurgulayan bilgi, beceri ve tecrübe dinamizm gibi pozitif değerleri, “sosyal sermaye” ise fertler ve kurumlar arasındaki her

türlü güvene dayalı iletişimin yarattığı olumlu ekonomik etkileri olarak ifade etmektedir (İnce, 2006:5; Şen, 2007: 7-8).

1.1.2.2. Nüfus ve İşgücü Artışı

Üretime yönelen beden gücü ve fikir gücünün tümü işgücü olarak ifade edilmekte ve bunların toplamı ekonomideki işgücü faktörü olarak nitelendirilmektedir. Bir ülke ekonomisinde işgücü faktörünün miktarı o ülke nüfusu ile yakından ilgili olmakla birlikte, nüfusun tümü işgücü faktörü olarak kabul edilmemektedir. İşgücü faktörünü hesaplamak için öncelikle 15 ile 65 yaş arasında olan aktif nüfusu saptamak gerekmektedir. Elde edilen miktardan askerlik, öğrenim, hastalık gibi sebeplerden dolayı çalışamayanlar ile ev hanımları çıkartılarak bir ülkedeki aktif işgücü potansiyeline ulaşılabilir. İşgücü miktarının ve dolayısı ile nüfusun fazla olmasının, eğer yaşam koşulları, iyi beslenme ve eğitim gibi ihtiyaçları yeterli düzeyde karşılanabiliyor ise olumlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, yaşam koşulları yeterli olamadığından; aktif nüfusun tümü yeterli eğitim alamamakta ve bu nedenle üretime katkıları tam anlamıyla gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla kullanılmayan işgücü faktörünün, ekonomi için hem bir kayıp hem de bir baskı unsuru olduğu söylenebilir (Pekin, 1995: 19).

Bir ekonomideki işgücü miktarı, nüfus artışı ve bu artışın işgücü arzına katılım oranı ile genişlemektedir. Nüfusun artmasıyla birlikte işgücünde meydana gelen bu artış, talebin artması, dolayısıyla iç pazarın genişlemesini sağlayabilmektedir. Buna karşın yüksek nüfus artışının işgücü arzında meydana getireceği fazlalık, ülkelerin ekonomik gelişme sürecinde negatif etkiler de gösterebilmektedir. Dolayısıyla işgücü arzına ilave edilen işçilerin, verimli bir biçimde kullanılıp kullanılmayacağı önemli bir konu olduğu söylenebilir (Çakmak, 2008: 9).

1.1.2.3 Teknolojik Gelişme

Teknoloji, yukarıda sayılan geleneksel üretim faktörlerinden farklı olarak, ekonomide, uzun dönemde, büyümenin gerçekleşmesi için büyük bir öneme sahip olmaktadır. Teknolojik yenilikler ve ilerlemeler üretim faktörlerinin verimliliğini artırmada büyük öneme sahip olduğundan dolayı ekonomik büyümenin en önemli kaynağı olduğu söylenebilir (Tomanbay ve Gümüş, 2008: 408). Teknolojik gelişme

genel anlamda; nötr, işgücü tasarrufu sağlayan ve sermaye tasarrufu sağlayan teknolojik gelişme olmak üzere üç şekilde meydana gelmektedir. Bunlar aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılmıştır (Çakmak, 2008: 9–10);

- Nötr teknolojik gelişme, üretim fonksiyona katılan girdilerden daha yüksek seviyede çıktı elde edilmesidir. Bu tip üretim fonksiyonlarında bir verimlilik söz konusu olduğundan nötr teknolojik gelişme meydana gelmektedir. Bundan dolayı, üretim olanakları eğrisi dışı doğru paralel biçimde kaymaktadır.

- İşgücü tasarrufu sağlayan teknolojik gelişme, elektronik bilgisayarlar, otomatik dokuma tezgâhları, traktörler ve harç makineleri gibi modern araç ve gereçler ile işgücünden önemli ölçüde tasarruf sağlamakla elde edilir.

- Sermaye tasarrufu sağlayan teknolojik gelişmeler ise daha çok, sermaye-yoğun faktör donanımına sahip olan gelişmiş ülkeler tarafından kullanılabilir. Buna karşılık işgücü bol gelişmekte olan ülkelerde sermayeden tasarruf eden teknolojik gelişmelere daha çok ihtiyaç duyulabilir. Çünkü iş gücü-yoğun olan ülkeler, sermayeden tasarruf ederek endüstrilerinde işgücünü kullanarak işsizliğe yol açabilmektedirler.

Tüm bu teknolojik ilerlemelerin yanı sıra bir diğer teknolojik ilerleme, işgücü ya da sermayenin niteliğinde iyileştirmeler sağlamak suretiyle de ortaya çıkabilir.

1.1.2.4. Doğal Kaynaklar

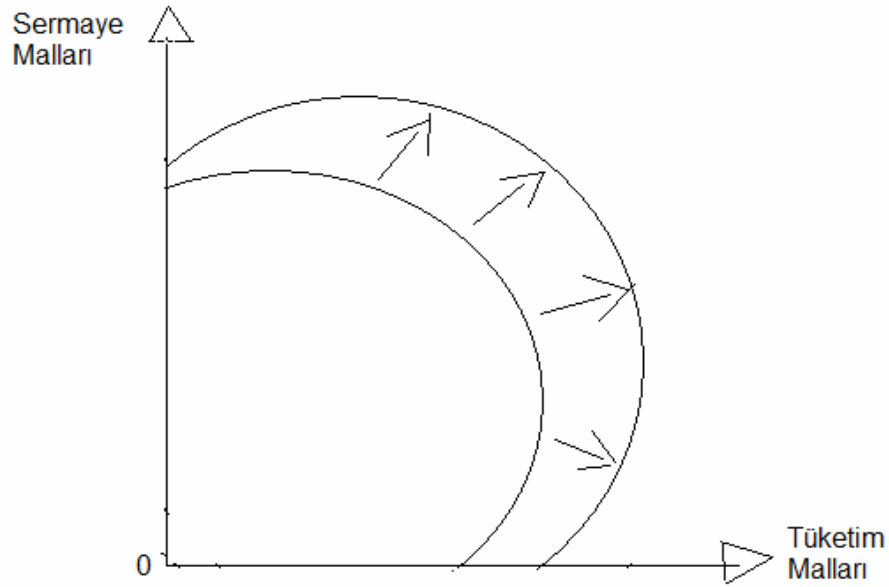
Bütün bu üretim faktörlerinin yanı sıra doğal kaynakların da ekonomik büyüme üzerinde büyük bir etkisi olduğu söylenebilmektedir. İktisatta “toprak” olarak adlandırılan bu üretim faktörü; tabiatta mevcut yeraltı ve yerüstü kaynakları ile denizlerin, göllerin ve akarsuların tamamı olarak ifade edilebilmektedir. Üretim faktörleri içinde en kıt olan ve miktarının artırılması mümkün olmayan faktör, doğal kaynaklardır denilebilir. Gerçekten de, yeryüzünde topraklar, denizler, göller ve akarsular gibi doğal kaynaklar sadece ülkelerin sınırı ile belirlenmekte olup ülkelerin bu kaynakları kendi isteğine ve ihtiyacına göre şekillendirmesi çok zordur. Bundan dolayı ülkeler bu kaynakları, sadece sahip oldukları kadar kullanabilmektedirler (Büyükerşen, 1991: 208).

Yukarıda açıklanan üretim faktörlerinin yani işgücü, doğal kaynaklar, sermaye ve teknolojinin bir araya gelmesi ile üretim meydana gelmektedir.

Üretim faktörlerinin bir veya birkaçının bir ekonomide eksik olması durumunda ekonomik büyüme yavaşlamaktadır. Bundan dolayı, üretimde bir faktörün tam kullanılmaması yani kaynağın atıl kalması durumunda ekonomi, kaynaklarını etkin kullanamadığından; ekonomik büyüme tam olarak gerçekleşmemektedir. Buradan yola çıkarak, bir ekonomide, sabit teknoloji ve tam istihdam durumunda üretilecek mal ve hizmetlerin miktarı olarak tanımlanan “**Potansiyel GSYİH**”, üretim olanakları eğrisinde bütün üretim faktörlerinin tam ve etkin kullanımını ifade edebilmektedir (Çakmak, 2008: 2).

Üretim olanakları eğrisi aşağıdaki Şekil 1 ile gösterilmektedir.

Şekil 1. Üretim Olanakları Eğrisi

Kaynak: Parasız, İlker, “Ekonomik Büyüme Teorileri (Dinamik Makro Ekonomiye Giriş)”, Ezgi Kitapevi Yayınları, 2003, Bursa, s.10.

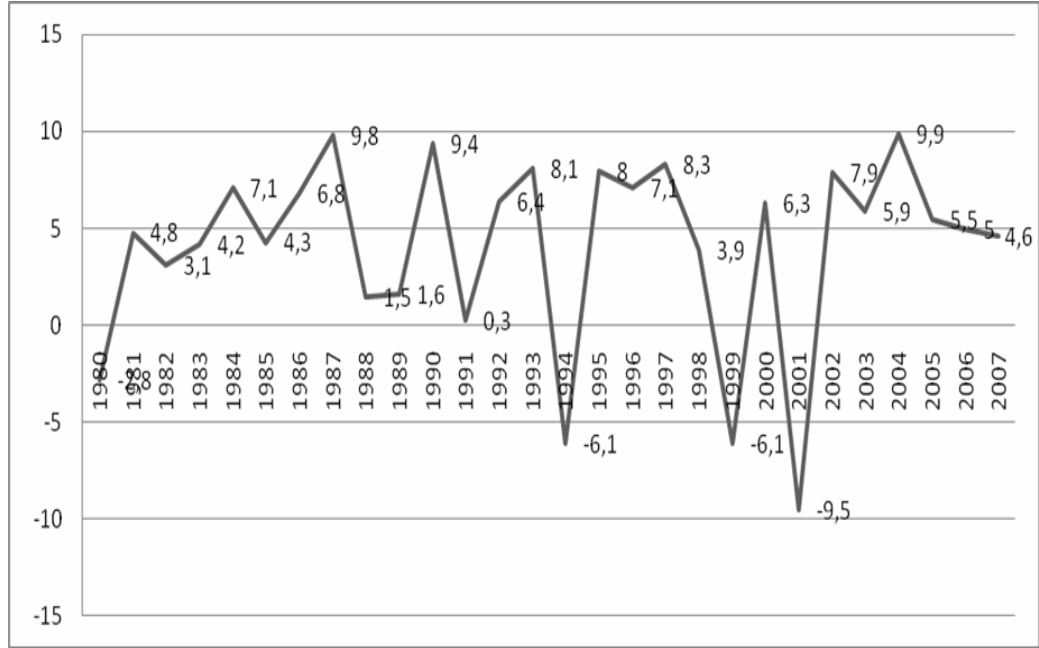
Yukarıda gösterilen üretim olanakları eğrisine göre, bir ülke sermaye ve tüketim malları gibi iki ürünü de üretmek istiyorsa; bu ürünleri ancak belirli oranlarda üretebilmektedir. Bundan dolayı her ülkenin üretim olanakları eğrisinde, farklı kombinasyonlar görülebilir. Bunun yanında bir ülkenin üretim olanakları eğrisi, sağa ve sola kayarak değişiklik gösterebilmektedir. Üretim olanakları eğrisinin sağa kayması

ekonomik büyüme olarak ifade edilirken, sola kayması ise ekonomik küçülmeyi göstermektedir. Üretim faktörü arzındaki artış, teknolojik değişme ve dış ticaretin etkisi ile üretim olanakları eğrisini sağa doğru kaydırırken ekonomik büyümeyi de gerçekleştirebilmektedir. Teknolojik ilerlemeler teknoloji transferleri, eğitim, sağlık ve sosyal olanaklardaki olumlu değişmeler, dış ticaret yolu ile gelen ara ve yatırım malları ile üretimde verimlilik sağlanabilmektedir. Bundan dolayı üretim olanakları eğrisi sağa doğru kayarak ekonomik büyüme gerçekleşebilmektedir (Yavuz, 2005: 9-236-237). Yukarıda üretim olanakları eğrisini sağa kaydıran sebeplerin hepsinde ekonomik büyümeden bahsedilebilmektedir. Çünkü her durumda da üretimde bir artış söz konusu olabilir. Bu büyümenin kalıcı olabilmesi için tüketim ve sermaye mallarına olan iç ve dış talepteki artışın kalıcı olması beklenmektedir. Yoksa ekonomi yeniden küçülerek bir önceki üretim koşullarına geri dönebilir (Eğilmez ve Kumcu, 2005: 125).

Milli geliri üretim olanakları eğrisinde göstermenin yanı sıra, milli gelir, onu oluşturan kaynaklardan başlayarak, tüketimine kadar üç ayrı aşamada hesaplanabilmektedir. Bunlardan ilki, ekonomideki sektörlerden her birinin kaynaklarına kadar inilerek, bir yıl içinde üretilen mal ve hizmet miktarlarının cari fiyatlarının toplanması olabilmektedir. İkinci yol, üretim faktörü sahiplerinin, üretime katılmaları karşılığında elde ettikleri gelirlerinin toplamı olabilirken üçüncü yol ise, hane halklarının elde ettikleri gelirin, tüketim ve tasarruf miktarlarının toplamı milli gelir hesabını gösterebilmektedir (Büyükerşen, 1991: 218).

Türkiye’de ekonomik büyümeyi yukarıda anlatılmaya çalışılan hesaplama yöntemleri ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) hesaplamakta ve elde ettikleri verileri belli dönemlerde resmi internet sitesinde yayınlamaktadır. Yayımlanan verilere dayanarak 1980–2007 dönemine ait yıllık büyüme oranları aşağıdaki Şekil 2 yardımıyla gösterilmiştir.

Şekil 2. Türkiye'nin 1980-2007 Yılları Arasında GSYİH'ndeki Artış Oranları (%)

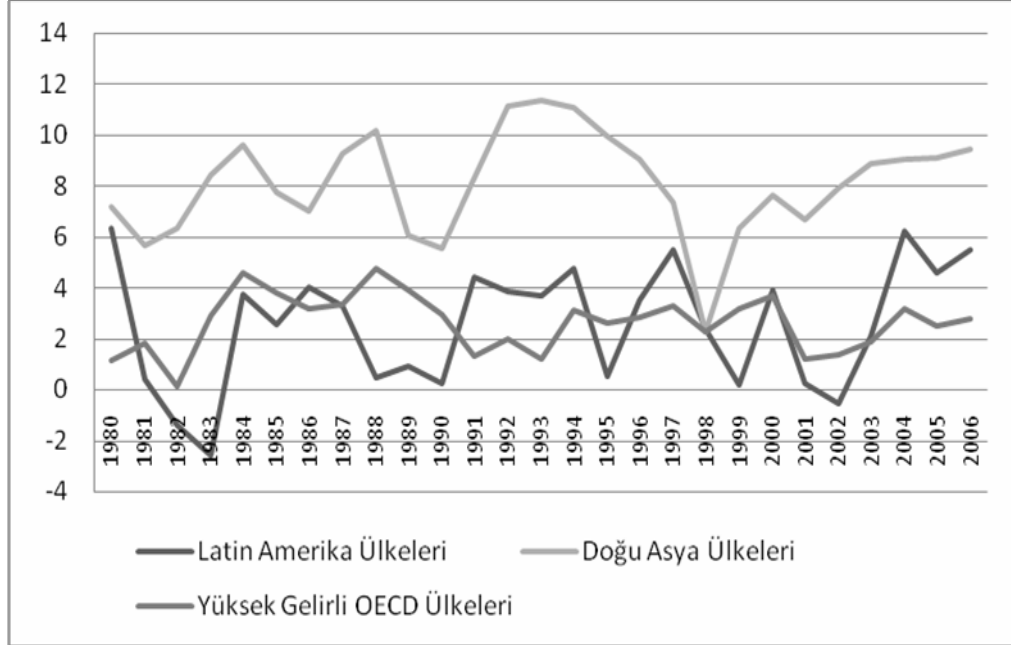
Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 11.06.2009).

1980- 2007 yılları arası verilerine dayanarak hazırlanan şekilde görüldüğü gibi, Türkiye ekonomisinin büyüme oranı oldukça istikrarsız bir seyir izlemiştir. 1980–1988 arasında büyüme hızı nispeten yükselme trendi gösterirken, 1988- 1990 yılları arasında düşme eğilimi göstermiştir. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin etkisiyle ekonomik büyüme gerileme göstermiş olup; krizi izleyen yıllarda nispeten daha yüksek büyüme oranı gerçekleştiği söylenebilmektedir.

2000'li yıllardan 2008 küresel finans krizine kadar, dünya çapında, canlılığın yüksek olduğu ve ticaretin hızla geliştiği söylenebilir. Gerçekten de son yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelerin çoğu hızlı bir büyüme ortamına erişmiştir.

Şekil 3'de 1980- 2007 yıllarında Doğu Asya, Latin Amerika ve yüksek gelirli OECD ülkeleri arasında gerçekleşen ekonomik büyüme seyri verilmiştir. Buna göre, Doğu Asya ülkelerinin büyüme oranı genellikle yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir. Doğu Asya ülkeleri uyguladıkları ihracata dayalı büyüme politikası ile birlikte 1990'lı yıllarda yüksek büyüme trendi göstermiş ve 1997 yılında yaşanan krizin etkisiyle büyüme oranında belirgin düşmeler görülmüştür. Ancak krizin ardından büyüme oranı, tekrar eski seviyelerine yaklaşmıştır.

Şekil 3. Ülke Gruplarına Göre 1980-2007 Yılları Arasında GSYİH'daki Yıllık Değişimler

Kaynak: World Bank, World Development Indicators 2008 CD Rom.

Latin Amerika ülkelerinde ise durum biraz daha farklı gerçekleşmiştir. Latin Amerika ülkeleri yüksek iniş çıkışlara sahip büyüme seyri göstermiştir. Bu ülkelerin, Türkiye'nin büyüme trendine benzer bir yapıda olduğu söylenebilir. Yüksek gelirli OECD ülkelerinde ise istikrarlı ama çok yüksek olmayan bir büyüme seyri görülmüştür.

1980 yılından itibaren yoğunlaşan küreselleşme hareketleri ile kapitalizmin altın çağını yaşadığı söylenebilir. Ekonomik büyüme bu dönemde hemen hemen bütün ülkelerde hızlanmıştır. Özellikle 1980'den sonra ülkeler, dış ticarete sanayileşme politikaları uygulayarak üretimde verimliliği ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi hızlandırmışlardır. Bu bağlamda Doğu Asya ülkeleri diğerlerine göre başarılı yüksek büyüme performansı göstermişlerdir. Diğer taraftan Latin Amerika ve Türkiye gibi bazı gelişmekte olan ülkeler, hızlı büyüme kaydederken aynı zamanda istikrarsızlık göstermişlerdir.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerin sıklaşması ve ekonomik büyümede ani düşüşler bu dönemin en belirgin özelliği olarak düşünülebilir. Diğer taraftan küreselleşme ülkeleri dış ticarete ve finansal piyasalarda birbirine bağımlı hale getirdiği için bu krizlerin yine gelişmekte olan ülkelerde bulaşıcı hale geldiği görülmektedir.

Söz konusu dönemde yaşanan istikrarsızlıkların sonucu olarak ülkeler ve bireyler arasında gelir düzeyinde bir yakınsamadan çok ıraksama gerçekleşmiştir. Gelir eşitsizlikleri 20. yüzyılda artmış; zengin ve yoksul ülkeler arasındaki gelir açığı yükselmiştir. En zengin ülkede kişi başına gelirin en yoksul ülkedeki kişi başına gelire oranı 1950 yılında 35:1 iken, bu oran 1970’de 42:1, 1990’da 62:1, 2002’de 121:1 olmuştur (Nayyar, 2006: 153- 154).

1.2. Büyüme Modelleri

Ülke ekonomileri, geçmiş dönemde ve günümüzde, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için çeşitli stratejiler geliştirmektedirler. Nitekim ekonomiyi yönlendiren çeşitli akımlar bulunmaktadır. Her akım kendine göre büyümenin nedenlerini ve kaynaklarını açıklarken; elde ettikleri sonuçlarda da değişiklik göstermektedir. Geçmişten günümüze ortaya atılan teorilerden bazıları kısaca başlıklar halinde sunulmaktadır.

Klasik iktisatçıların günümüz çağdaş büyüme teorilerine kadar geçen sürede büyümenin kaynağı ve niteliklerine ilişkin görüşlerde değişim olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Literatürde Yer Alan Büyüme Teorileri

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özelliği
<u>Klasik Büyüme Teorileri</u>		
A. Smith	İşbölümü	Sınırlı büyüme
D. Ricardo	Artık Değerin yatırıma dönüşmesi	Tarımda AVK nedeniyle sınırlı büyüme Nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
T.R. Malthus	Artık Değerin yatırıma dönüşmesi	
K. Marks	Sermaye Birikimi	Kapitalist süreçte kar oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J. A. Schumpeter	Yenilikler	Kararsız büyüme, Kararsız denge
<u>Post-Keynezyen Büyüme Modelleri</u>		
R. Harrod E. Domar	Tasarruf ve yatırımlar	Kararsız Denge
<u>Neoklasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli)</u>		
R. Solow	Dışsal olduğu kabul edilen nüfus ve teknolojik gelişme	Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
<u>Roma Kulübü Modelleri</u>		
Meadows	Doğal Kaynaklar	Nüfus patlaması, çevre kirliliği ve enerji tüketimi nedeniyle sorunlu büyüme
<u>Yeni Büyüme Teorileri (İçsel Büyüme Teorileri)</u>		
P. Romer R. Lucas R. Barro	Fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknoloji, kamu sermayesi ve mali araçlar	Büyümenin içsel olması, devletin yenilenmesi ve tarihsel gelişimin dikkate alınması
<u>Sanayi Bölgeleri Modeli</u>		
G. Becattini	Sınaî ve mahalli örgütlenme şekli	Büyümenin bölgesel dengesizliğinin açıklanması

Kaynak: Evren Çakmak , “Temel Kavramlar ve İlişkiler: Büyüme-Kalkınma Disiplininin Ekonomi Bilimi İçindeki Yeri”, s.13 <<http://evrencakmak.xm.com/oklders/evrn/12.htm>>, (Erişim Tarihi: 11. Aralık 2008).

1930’lardan 1950’lere kadar devam eden çeşitli akımları çeşitli şekillerde karşımıza çıkarken 1980’lerden sonra içsel büyüme teorilerinin gelişmesi ile ekonomi literatürüne farklı yaklaşımlar kazandırmaktadır. (Odyakmaz, 2000: 2).

Çalışmanın bu kısmında farklı büyüme modellerinin genel özellikleri ve getirdikleri yenilikler açıklanmıştır.

1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri

Klasik büyüme modeline şekil veren ve diğer büyüme teorilerine yol gösteren A. Smith, D. Ricardo’nun büyümeye yönelik açıklamaları kısa bir şekilde ele alınmıştır.

Klasik iktisadın felsefi temelini doğal düzen ve faydacı felsefe oluşturabilir. (Aktan,2008) Bu felsefe ışığında klasik büyüme modelinin dayandığı varsayımlar şöyle sıralanabilmektedir (Acar, 2002: 62-63);

- Sermaye birikimini uyaran temel faktör kârdır. Sanayi devriminin başlarında kârlar yüksek olduğundan tasarruf artışı ve sermaye birikimi oldukça hızlıdır.

- Sanayi kesiminde teknik ilerleme hızlıdır.

- Tarım kesiminde ise teknik ilerleme çok yavaştır. Toprağın alanı da sınırlı olduğundan bu kesimde azalan verimler kanunu geçerlidir. Sanayi kesimindeki teknik ilerleme ve artan verim, tarım kesimindeki azalan verim halini yenemediğinden ekonominin tümü için azalan verimler kanunu geçerlidir.

- Üretim fonksiyonu veridir.

- Ücretler kısa dönemde işgücü arzı ve işgücü talebi tarafından belirlenmekle birlikte uzun dönemde asgari ücret düzeyinde sabit kalma eğilimindedir. Çünkü Malthus' un nüfus kuramı geçerlidir.

- Ekonomi devamlı olarak tam rekabet ve tam istihdam koşullarında çalışır.

Klasik görüşün yukarıda sıralanan varsayımlarına dayandırılarak Adam Smith ve David Ricardo klasik görüşe bazı farklılıklar getirmişlerdir. Buna göre, Adam Smith, kâr amacı güden girişimcilerin, tasarruf ve yatırımlarıyla sağlanan sermaye birikiminin, iş bölümü ve uzmanlaşmaya yol açacağını savunmaktadır. Piyasanın genişlemesi, iş bölümü ve uzmanlaşmanın artması, içsel ve dışsal ekonomiler yaratabilmekte, böylece işgücünde azalan verim değil aksine artan verimler kanunu geçerli olabilecektir. A. Smith'e göre büyüme kendi kendini besleyen bir süreç olabilirken bu sürece giren ekonomilerde sermaye birikimi, nüfus ve gelir arttıkça artan bir hızla artmaktadır. Ancak artan verim, sonuna kadar devam etmeyebilir; kârlar düşmekte, sermaye birikimi ve bununla birlikte, nüfus ve gelir artışı durmakta, böylece ekonomi durgunluk safhasına girebilmektedir (İnce, 2006: 9). Bu durum kısaca Şekil 4 ile anlatılmıştır.

Şekil 4. Klasik Görüşe Göre İşgücünde Artan Verim Hali

SERMAYE BİRİKİMİ	=>	İŞBÖLÜMÜ VE UZMANLAŞMA	=>	İŞGÜCÜNÜN VERİMLİLİK ARTIŞI	=>	İŞGÜCÜNDE ARTAN VERİM HALİ
---------------------	----	---------------------------	----	-----------------------------------	----	----------------------------------

Kaynak: Fulya Şen, “Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 11)

Şekil 4’den de anlaşılacağı üzere Smith’e göre, kâr gayesi güden işletmeciler elde ettikleri sermaye birikimi ile kendi işlerinde iş bölümü sağlama yoluna giderek uzmanlaşmaya başlayabilmektedirler. Uzmanlaşmanın sağlanması ile birlikte işletme içinde kullanılan işgücünde, verimlilik sağlanabilmektedir. Smith’i diğer klasik düşünürlerden ayıran en önemli özellik ise “ işgücünde artan verim hali”dir.

Smith uzmanlaşma ile elde edilen artan verim halinin dışında, ekonomik büyümenin bir sınırı olduğunu düşünmektedir yani ekonomik büyüme süreklilik arz etmeyecektir. Smith’in belirli bir büyüme sürecinden sonra ekonominin durgunluğa gireceğini öngördüğünü söyleyebiliriz (Çakmak, 2008: 15). Ayrıca, işgücü için artan verim geçerli olduğundan, kısa dönemde piyasa ücretinin doğal ücret seviyesinin üstüne çıktığı söylenebilir. Doğal ücret seviyesi, ücretlerin kısa dönemde işgücü arz talebine göre belirlenmekte ve ancak uzun dönemde en az geçim düzeyinde sabitlenmektedir (Karakayalı, 2005: 437).

Smith’in iş bölümü ve uzmanlaşmanın büyümeyi sağladığı tezini savunmasının yanında, uluslararası ticaret alanındaki ve sanayi dalında oluşan makineleşmedeki gelişmelerin büyümenin öncüsü olduğunu savunduğunu söyleyebiliriz (cepa.newschoo.edu).

Smith ekonomik büyümeyi işbölümü ve uzmanlaşma ile açıklamaya çalışmaktadır ve Smith’in ekonomi bilimine katkıları, tartışılmaz bir konu olmuştur. Diğer klasik iktisatçı David Ricardo’nun büyüme teorisinin arka planında İngiltere’nin o dönemdeki şartları ve sorunları bulunduğu söylenebilir. Ricardo’nun modelinde, Smith’in ortaya attığı görüşe benzer şekilde büyümenin “sermaye birikimi”ne bağlı olduğu görülmektedir. Buna göre de, sermaye birikimini uyaran etkenin kâr unsuru olduğu söylenebilmektedir (Şen, 2007: 19).

Ricardo’ nun amacı, İngiltere’de olan buğday ithalatının önüne geçerek yerli buğday üretimini koruyan “Tahıl Yasaları” uygulamasını açıklamaktır. Bunun yanı sıra

Ricardo, İngiltere'nin o dönemdeki devlet borçlarının, vergi gelirleriyle karşılanmasının ekonomik durgunluğa yol açacağını savunmaktadır (Yavuz, 2005: 319).

Bu sorunları çözmek için, Ricardo kurduğu modelde; büyüme ve uzun dönemde üretim faktörleri paylarının bölüşüm konularını iç içe işlemiştir (Acar, 2002: 61).

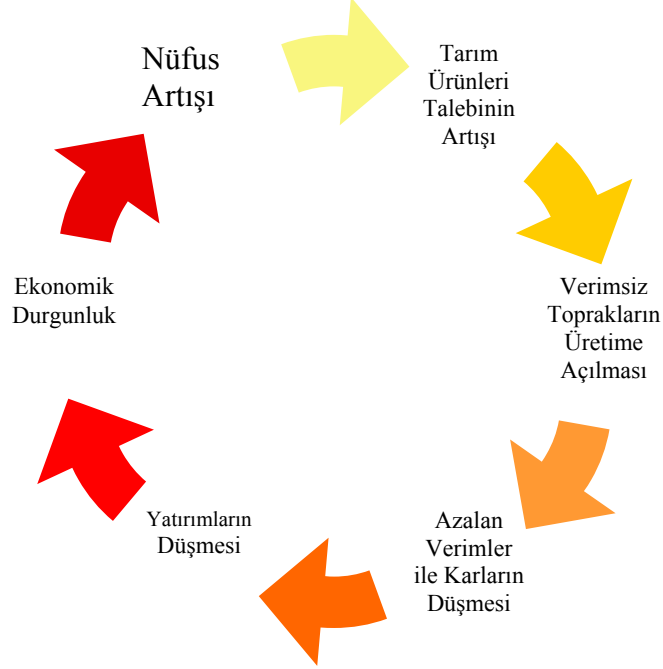
Yukarıda anlatılan koşulların altında, Ricardo'nun büyümeyi dolaylı bir şekilde ele aldığı modelinin varsayımları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Karakayalı, 2005: 437- 438):

- Ekonomi tam rekabet koşulları altında olmakla birlikte ekonomide tam istihdam altındadır.
- İşçilerin reel ücret oranı uzun dönemde asgari geçimlik ücret düzeyinde gerçekleşir. Kısa dönemde ise arz ve talebe göre belirlenir.
- Kârlar arttıkça yatırımlarda artmaktadır.
- Tarım kesiminde üretim faktörlerinin (L ve K) sabit bir bileşeni kullanılır. Yani işgücü ve sermaye birbirinin yerine ikame edilemez. Ayrıca tarım kesiminde azalan verimler yasası geçerlidir. Tarımdaki azalan verimler, sanayideki artan verimleri etkilemekte ve ekonomideki toplam ürün için azalan verimler hali geçerli olmaktadır.
- Nüfus, işgücü ve sermaye artışına bağlı olarak tarımsal üretim arttırılabilir.
- Ekonomide üç sınıf mevcuttur. Bunlardan ilki işçiler ikincisi girişimciler ve üçüncüsü ise toprak sahipleridir.

Kısaca özetlenmeye çalışılan klasik büyüme modellerine göre, yatırımlar bir yandan emeğin verimini artırırken diğer yandan da toprağın verimini yükselterek üretimin artmasına yol açabilmektedir. Kâr oranı ne kadar yüksek ise yatırımlar da o ölçüde artabilmektedir. Emeğin verimi ise sermaye birikimi, teknolojik seviye ve nüfus artışına bağlıdır. Nüfusun giderek artması, bir yandan mevcut topraklar üstünde daha fazla işgücü kullanılmasına neden olabilirken diğer yandan da daha düşük verimli toprakların üretime açılmasına neden olabilecektir (Acar, 2002: 63).

Klasik teoride ekonomiyi açıklayan şema aşağıdaki gibi gösterebilir.

Şekil 5. Klasik Teoride Ekonomik Döngü

Kaynak: Evren Çakmak, “Temel Kavramlar ve İlişkiler: Büyüme- Kalkınma Disiplinin Ekonomi Bilimi İçindeki Yeri”, <<http://evrencakmak.xm.com/oklders/evrn/12.htm> >, (Erişim Tarihi: 11. Aralık 2008), s.15.

Şekil 5’de kısaca açıklanan klasik görüşe göre, nüfusun artmasıyla tarım ürünlerinin talebi artabilmektedir. Artan talebi karşılamak için verimsiz topraklar üretime açılabilir böylece tarımsal mallar giderek daha güç ve daha yüksek maliyetle elde edilebilecektir. Ayrıca maliyetlerin artmasından dolayı, besin maddelerinin fiyatları da yükselebilecektir. Artan besin maddeleri fiyatları, işçilere ödenen doğal ücret düzeyini yükseltebilecektir. Bu durum hem tarım kesiminde hem de sanayi kesiminde girişimci-sermayedar sınıfın kârlarını düşürecek, kârların sermaye birikimini olanaksız kılabilecek düzeye kadar düşmesi net yatırımları durdurup sistemi durgun bir hale getirecektir (Çakmak, 2008: 15).

Özetle, Klasik Büyüme Teorisi’ne göre ekonomide sürekli tam istihdam ve tam rekabet koşulları geçerlidir ve ücretler en az geçim düzeyinde (doğal piyasa ücreti düzeyinde) dengede olabilmektedir. Üretim fonksiyonu, azalan verimler kanununa göre çalışmakta bunun nedeni ise emeğin azalan verimliliği olarak görülebilmektedir.

1.2.2. Post-Keynesyen Büyüme Modelleri

Post Keynesyen büyüme modelleri, Harrod ve Domar'ın büyüme konusunda geliştirdikleri fikirler ile şekillenmektedir. Harrod eksik istihdam dengesinden yola çıkarak tam istihdam dengesini veren büyümenin yollarını araştırırken; Domar ise, tam istihdam dengesinden yola çıkarak büyümenin nedenlerini araştırmaktadır. İkisi de birbirlerinden bağımsız olarak modellerini hazırlamış olup; ancak varsayımları ve vardıkları sonuçlardaki paralellik yüzünden modelleri birlikte anılmaktadır (Şen, 2007: 21).

Harrod'un amacı eksik istihdam dengesinden devamlı bir tam istihdama varmanın imkânlarını araştırmak olmuştur (Ülgener, 1991; 413). Harrod, ortalama tasarruf eğilimi ile marjinal tasarruf eğiliminin sabit ve birbirine eşit olduğunu varsaymaktadır. Harrod'a göre geliri Y , tasarrufu S , tasarruf eğilimini s , zamanı (ya da dönemi) t ile gösterirsek; t dönemi için tasarruf fonksiyonunu

$$S_t = sY_t \quad (2)$$

olarak yazmamız mümkündür. Burada gösterilen tasarruf "planlanan" tasarruftur. Harrod planlanan tasarrufun mutlak suretle gerçekleşeceğini savunmaktadır (Acar, 2002: 83- 84).

Harrod, dinamik tahlilde birbirinden farklı üç büyüme haddini kabul etmekte, bunlar; fiili, gerekli ve doğal büyüme hadleri olarak sıralanabilmektedir (Ülgener, 1991: 414).

Fiili büyüme oranı, ekonomide fiilen gerçekleşen büyüme oranıdır. (Acar, 2002: 85)

$$GC = s \quad (3)$$

G büyüme yani herhangi bir dönemde toplam üretim artışının toplam hasılaya oranı olarak ifade edilirken; " C " bir dönemin başı ile sonu arasındaki farkına göre her türlü sermaye mallarının aynı dönem zarfında üretimdeki artışa bölünmesinden elde edilen oran; " s " gelirden tasarruf edilen kısımdır (Ülgener, 1991:414-415).

Fiili büyüme haddi, gerçekleşen tasarrufun gerçekleşen yatırıma eşitliğini gösterir (Öcal, 2007: 402).

Gerekli büyüme oranı ise, planlanan tasarrufları, planlanan yatırımlara eşitleyen diğer ifade ile girişimcilerin tercihlerini değiştirmeyecek olan yani tasarruflarını ve yatırımlarını değiştirmeyecek büyüme türü olarak tanımlanabilmektedir (Karakayalı, 2005: 457).

Doğal büyüme oranına (G_n) gelince; eğer fiili büyüme gerekli büyümeyi aşarsa ekonomi hızlı bir şekilde büyüyor denilebilir. İşgücü, doğal kaynaklar, sermaye, üretim teçhizatı, teknolojik seviye ve teknik bilgi gibi faktörlerin elverdiği ölçüdeki büyüme oranına Harrod “doğal büyüme oranı” adını vermektedir. Eğer doğal büyüme oranı gerekli büyüme oranının üstünde ise fiili büyüme oranının gerekli büyüme oranını aşması mümkündür. Buna karşın, doğal büyüme oranı gerekli büyüme oranının altında seyrediyorsa, bu durumda, fiili büyüme oranı da gerekli büyüme oranının altında kalabilmektedir (Acar, 2002: 86-87).

Domar, Harrod’un fikirlerine benzer fikirleri ileri sürmektedir. Amerikalı iktisatçı tarafından ileri sürülen bu teoride, tam istihdamın gerektirdiği milli gelir büyüme haddini aramaktadır (Öcal, 2007: 403).

Domar büyüme modelinde, uzun dönemde ekonomik sistem “bıçak sırtı” dengesinde bulunmaktadır. Harrod- Domar modelinin en belirgin özelliği ise uzun dönem sorunlarını kısa dönem araçları ile çözmesi denilebilir (Solow, 1956: 65- 66).

Harrod- Domar ve diğer bütün modern büyüme teorileri tarafından vurgulanan temel konu, net yatırımın ikili etkisi bulunmasıdır. Net yatırım bir yandan çıktı için bir talep oluştururken, bir diğer yandan da çıktı üretmek için üretimin kapasitesini arttırmaktadır (Parasız, 2003: 375).

Domar Modeli’nde, ekonomilerin tam istihdam halini korumasını sağlayarak sürekli büyüme sağlayacağı savunulmaktadır. Harrod- Domar modeli, bazen birlikte anılmakla birlikte, aralarında bazı farklar da bulunmaktadır. İkisi arasındaki en önemli fark istihdam konusunda olmuştur. Harrod eksik istihdamdan hareket etmiş olup, Domar tam istihdamdan yola çıkarak ekonomik büyümeyi artırmaya yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır.

1.2.3. Neoklasik Büyüme Kuramı (Dışsal Büyüme Modeli)

Dışsal büyüme modeli olarak da tanımlanabilen neoklasik büyüme teorisi'ne en büyük katkıyı, Robert M. Solow (1956) ve Trevor Swan (1956) yapmışlardır. 1950'lerden 1980'lerin sonuna kadar ekonomik büyüme literatürüne etki eden bu teori de, Solow' un ismi ön plana çıkmaktadır.

Neoklasik Büyüme Teorisi'nin amacı, Harrod-Domar büyüme modelinde ekonominin gelişimini istikrarsız kılan nedenleri araştırıp istikrarın hangi yöntemlerle sağlanacağını bulmak olmuştur. İlerleyen zamanlarda ise, teorinin amacı değişmekte ve yeni amaç, ekonomik büyümenin kaynaklarını araştırmak olmaktadır (Şen, 2007: 29).

Neoklasik teori teknolojik değişmeyi toplam üretim fonksiyonu içinde ele almaktadır. Üretim (Y), sermaye (K) ve işgücü (L) ile ifade edildiğinde,

$$Y = f(K, L, T) \quad (4)$$

şeklinde gösterilebilir. Fonksiyondaki (T) zaman içinde meydana gelen teknolojik değişmeyi göstermekle birlikte bu gelişme, üretim fonksiyonunu bir bütün olarak yukarı kaydırabilmekte ve üretim fonksiyonundaki yer değiştirmeler faktörler arası marjinal ikame oranını etkilemeyip, sadece belli bir gelir elde edecek faktörü arttırabilmekte veya azaltabilmektedir (Karakayalı, 2005: 461- 462).

Solow modelinin temel varsayımları şu şekilde özetlenebilir; kapalı bir ekonomide rekabetçi piyasalar, rasyonel davranan bireyler bulunmaktadır. Üretim faktörleri sermaye ve işgücünün her biri için ölçeğe göre azalan getiriye sahipken, üretim fonksiyonu için sabit getiriye öngören bir üretim teknolojisi bulunmaktadır. Nüfus ve işgücündeki artış, dışsal teknolojik değişme ile üretim fonksiyonuna katılmaktadır. Ayrıca beşeri sermayedeki üretkenlik ya da verimlilik değişimleri dikkate alınmamaktadır (Ercan, 2000: 130).

Buradan hareketle, neoklasik büyüme modelinin tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin bir analizi olduğunu söylenebilmektedir. Ayrıca, tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin dışsal değişken olarak kabul edilen nüfus artışı ve teknolojik gelişme ile nasıl ilişkilendirildiği, araştırılan temel konulardır (Çakmak, 2008: 38).

Lucas'a göre, Neoklasik modelde sermayenin tamamen serbest olduğu varsayılmıştır ve bütün ülkelerin aynı teknolojiye sahip olduğu düşünülmüştür. Bu durumda uluslararası gelir eşitsizliği hızla azalmakta; çünkü sermaye zengin ülkelere yoksul ülkelere kaymaktadır (Crafts, 2004: 47).

Standart neoklasik büyüme modelinin yukarıda özetlenen varsayımları çerçevesinde Cobb- Douglas tipi bir makroekonomik üretim fonksiyonu yardımıyla, uzun dönemli veya durağan durum büyüme oranının "sıfır" olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir; başka bir deyişle, hükümet politikalarının uzun dönemli iktisadi büyüme üzerindeki etkisi oldukça zayıf kalabilmektedir. Model; kamu yatırımlarının, kişi başına gelir ve kişi başına sermaye düzeylerini etkileyebildiğini, ama reel hasılanın uzun dönemli büyüme oranını etkileyemediğini göstermektedir. Bu anlamda, neoklasik modelde teknolojik gelişme olduğu sürece pozitif hasıla büyüme oranları elde edilebilmektedir. Bu sırada modelde, nüfus, dışsal olarak belirlenen sabit bir hızla büyümekte ve kişi başına reel hasılanın asıl belirleyicisi olabilmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 8).

Harrod - Domar modelinde piyasa ekonomilerindeki istikrarsızlıklar ön plana çıkartılmakta ve ekonomilerin bıçak sırtı dengede olduğu ifade edilmektedir yani dengeli büyümeyi sağlayacak büyüme hızının tutturulamaması halinde ekonomilerin enflasyonist ve deflasyonist süreçlere gireceği ileri sürülmektedir. Solow modelinde ise piyasa ekonomilerinin istikrarlılığı benimsenirken, uzun dönemde ekonomilerin mutlak surette kararlı ya da dengeli büyüme sürecine girecekleri öngörülmektedir. Solow modelinde kararlı ya da dengeli büyüme süreci, sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojik değişimin karşılıklı etkileşimi ortaya konularak açıklanabilmektedir. Daha açık bir ifade ile nüfus ve dolayısıyla işgücünün artış oranı büyüme oranını etkileyebilmekte; diğer taraftan teknolojik gelişmenin de büyüme oranına etkisi gözlemlenebilmektedir. Ancak, bu iki değişken ekonomik büyümeden etkilenmemektedir (Çakmak, 2008: 54).

Solow modelinde, ilk bakışta ülkeler arasındaki büyüme oranı farklılıkları, teknolojik gelişmeye başvurarak incelenmektedir. Teknolojik gelişme ile birlikte ülkeler, kendi uzun dönem büyüme oranlarından daha fazla büyüyebilmektedirler. Örneğin, kendi uzun dönem düzeyinin altında bir sermaye-teknoloji oranına sahip olan

bir ekonomi, sermaye teknoloji oranı kendi durağan durum düzeyine ulaşınca kadar hızlıca büyüyebilecektir. Bu durum gerçekten de, Japonya ve Almanya gibi İkinci Dünya Savaşında sermayesi yok olmuş ülkelerin, son elli yılda neden ABD'den daha hızlı büyüdüklerini açıklamaya yardımcı olabilmektedir. Ya da, yatırım oranını artıran bir ekonominin daha yüksekteki çıktı-teknoloji oranına geçiş yaparken neden hızlı bir şekilde büyüdüğünü açıklayabilmektedir (Jones, 2001: 41).

Sonuç itibariyle Neoklasik büyüme modelinde teknoloji düzeylerinin bütün ülkelerde tamamen aynı olduğu ve değişmediği varsayımı altında, gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının aynı uzun dönem değerine yaklaşacağı ve bu oranın da “sıfır” olduğu sonucu elde edilebilmektedir. Bu hipoteze literatürde yaklaşma hipotezi ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ekonomileri yakalamalarına da yakalama süreci adı verilebilir (Kibritçioğlu, 1998: 8).

Neoklasik modelde yakınsamanın arkasında bulunan temel etmen sermayenin azalan verimi olarak düşünülebilir. Sermaye işgücü oranı düşük olan yoksul ülkelerde sermayenin marjinal verimi yüksek olduğundan yüksek büyüme ile karşı karşıya kalmaktadır. Ülkeler arasındaki teknoloji ve sermaye hareketliliğinin sağlaması, düşük gelirli ülkelerin büyük oranlarda büyümesi Neoklasik Modelde açıklanmaya çalışılmıştır (Barro, 1991: 407).

Neoklasik büyüme modeli'nin Solow yaklaşımından genel olarak şu öngörüler çıkarılabilmektedir (Ateş, 1998: 23).

- Ekonomi uzun dönemde, sahip olduğu başlangıç koşullarından (doğal kaynaklar, nüfus, tasarruflar, kurumsal yapılaşma vb.) bağımsız olarak durağan duruma yakınsar.
- Durağan durum değeri, tasarruf oranı ve nüfus artış hızına bağlıdır.
- Kişi başına durağan durum gelirinin büyüme oranı ise, yalnızca dışsal teknolojik gelişme hızına bağlıdır.
- Durağan durumda sermayenin marjinal verimliliği sabittir; buna karşın işgücünün marjinal verimliliği, teknolojik gelişme hızı kadar büyür.

1.2.4. İçsel Büyüme Kuramı

Ekonomi literatüründe, içsel büyüme teorisinin temellerinin Romer ve Lucas'ın çalışmalarına dayandığı konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Bu alandaki çalışmalarda, büyümenin ekonomik sistemin kendi dinamikleri içinde, bir takım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Bu görüş, neoklasik düşüncenin büyüme için ekonomik sistem dışındaki etkenlere bağlayan yaklaşımından ayrılmaktadır. Yapılan analizlerde amaç, artık terimin büyüme muhasebesi açısından hesaplanması değil, bu terimi etkileyen faktörleri ve bu çerçevede ülkeler arasında artık terimin farklılaşmasına yol açan özel kesim ile kamu kesimi tercihlerini irdelemektir (Ercan, 2000: 130).

İçsel büyüme, neoklasik büyüme yaklaşımının bir devamı olarak da düşünülürken; bu iki yaklaşımın arasında birtakım farklar göze çarpmaktadır. Neoklasik büyüme, iktisadi büyüme için dışsal (exojen) faktörlere bağlarken, içsel büyüme aksine iktisat içi (endojen) faktörlere bağlanmaktadır. Ancak; hemen belirtmek gerekir ki; içsel büyüme deyince ülkelerin dışarıdan bir yardım almadan kendi öz kaynakları ile büyümeleri anlaşılmalıdır. Aksine, iktisadi büyümenin içsel faktörlerin etkisiyle oluşmakta olduğu ortaya çıkmaktadır (Acar, 2002: 127).

Daha önce neoklasik modelde, yakınlık hipotezinde anlatıldığı gibi gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülke seviyesine ulaşamayacaklardır. Çünkü içsel büyüme modellerinde, ekonomik büyümenin temel belirleyicisi içsel faktörlerden olduğundan, ülkelerin birbirine yakınlık hipotezi de yıkılmaya yüz tutmaktadır. "Eski" ve "yeni" büyüme modelleri arasındaki bir diğer önemli fark, sermayenin getirisine ilişkin varsayımlardan kaynaklanmaktadır. Neoklasik büyüme modelleri sermayenin azalan getirisini kabul etmektedirler. İçsel büyüme modelinde, beşeri sermayeyi de kapsayan sermayenin artan getirisinin olabileceği ve bu artan getirinin uzun dönemde büyüme azaltmayacağı kabul edilmiştir. Neoklasik modelin aksine, az gelişmiş ülkeler için gerekli önlemleri almazlarsa gelişmiş ülkeler ile arasındaki fark daha da artacaktır. Yeni büyüme modellerinde teknoloji içselleştirilmekte ve kamu politikalarının ekonomik büyüme için etkilene mekanizmaları öne çıkartılmaktadır (Kar, Taban, 2003: 149).

İçsel büyüme modellerinde beşeri sermaye çok önemli bir yere sahip olmaktadır. Romer'in anlattığı gibi beşeri sermaye, teknolojik ilerlemenin altında yatan yeni fikirler ve yeni ürünlerin ortaya çıkartıldığı araştırma sektöründe, anahtar bir girdi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca, daha fazla beşeri sermayeye sahip olan ülkeler yeni malları daha fazla üreteceğinden daha hızlı büyüyeceklerdir (Barro, 1991: 408-409).

İçsel büyüme teorisinde teknolojik değişim de beşeri sermaye gibi ekonomik büyümenin ana unsurlarından biri olarak kabul edilebilmektedir. Teknolojik değişim sermaye birikimini teşvik ederken; sermaye birikimi ve teknolojik değişim, saat başına üretilen birimlerin miktarında artış sağlayabilmektedir (Romer, 1990: 72).

İçsel büyüme modellerinde, bir ekonominin büyümesini etkileyen sektörlerin önemini açıkça belirtilmektedir. Buradan hareketle, içsel büyüme modellerini, bilgi üretimi ve taşmalar, beşeri sermaye ve kamu politikaları olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir.

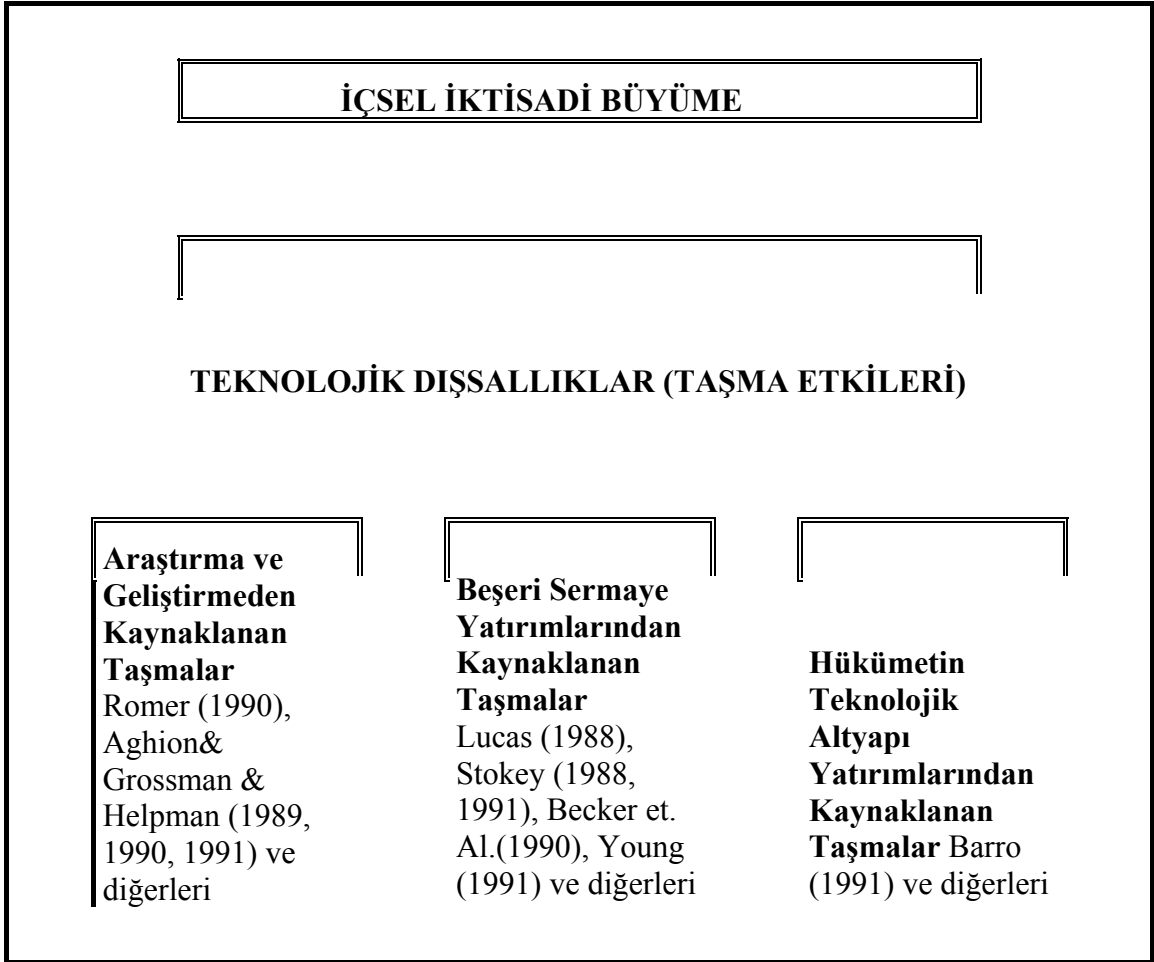
1.2.4.1. Bilgi Üretimi ve Taşmalar

İçsel büyüme modellerinin öncülerinden olan Romer (1986) ve Arrow (1962) bilgi üretimini ve üretilen bilgilerin diğer sektörlerde kullanılmasının sağlandığı 'yaparak öğrenme' fikrini ortaya atmışlardır.

Arrow (1962) bazı sektörlerde zaman ilerledikçe maliyetlerin düştüğü, kalitenin yükseldiği ve üretimin hızlandığını fark etmiş ve buna yaparak öğrenme adını vermiştir. Bir şirket üretim yaptıkça zaman içinde işini daha iyi öğrenmekte; maliyetlerini düşürmekte, ürünlerini geliştirmekte ve yeni ürünler ortaya çıkarabilmektedir (Yülek, 1997: 7).

Rivera-Batiz ve Romer'in Ar-Ge Modeli, giriş-çıkış serbestisi, dışsallıklar ve bilgi taşmalarının olduğu monopollü rekabet piyasasını esas almaktadır. Modele göre, ekonomik faaliyetler biri imalat, diğeri Ar-Ge olmak üzere iki sektörde sürmektedir. İmalat sektöründe tüketim ve yatırım malları, Ar-Ge sektöründe ise büyümenin devamını sağlayan yeni fikir ve teknikler üretilmektedir (Demir, 2002: 5).

Şekil 6. Birinci Tür İçsel Büyüme Modellerinin Alt Türleri (Teknolojik Dışsallıkların Kaynaklarına Göre)

Kaynak: Aykut Kibritçioğlu, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1998, C. 53, No. 1-4, s. 207-230. 1998; 12)

Yukarıda ismi geçen yaklaşımlar, ölçeğe göre artan verimler kanununu dikkate alan içsel büyüme modelleridir. Bu modellerin yanında, Neoklasik Solow modeline sadık kalarak teknolojik gelişmenin dışsal olduğu ve ölçeğe göre sabit getirileri varsayan; fakat azalan verimleri dışlayan içsel modeller de söz konusudur. Jones ve Manueli ile Rebelo tarafından geliştirilen bu tip içsel büyüme modellerine AK modeli denmektedir. Bu yazarlara göre, büyüme sürecinin içselleştirilmesi için teknolojik gelişmenin içselleştirilmesine gerek bulunmamaktadır. Sermayenin azalan verimler yaşamadığı şeklinde bir varsayım, içsel büyüme sürecinin ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. Bu model ismini $Y=AK$ şeklinde tanımlanan üretim

fonksiyonundan almaktadır. Burada A ekonominin teknoloji düzeyini gösteren pozitif bir sabiti ve K ise ekonominin fiziki ve beşeri sermaye stokunu göstermektedir.

Romer, yaparak öğrenme görüşünden hareketle aşağıda öngörülen görüşleri ortaya atmıştır (Çakmak, 2008: 49):

- Üretim sürecinin sonunda fiziksel çıktı üretilmektedir ancak yan ürün olarak teknik bilgi de üretilir.
- Yan ürün niteliğindeki bu teknik bilgi, yeni üretime bedava bir girdi olarak dahil edilir.
- Yeni üretim daha ucuza ve daha yüksek kaliteyle gerçekleştirilir.
- Teknik bilgi taşmalar (yayılma etkisi) sonucu diğer şirketlere de ulaşır.

Yukarıda anlatılan yaparak öğrenme ile üretilen yeni bilgi için patent süreçleri tam anlamıyla işleneceği için bir şirket tarafından yaratılan yeni bilgi diğer şirketlerin üzerinde de pozitif bir dışsallığa yol açacaktır. Bilgi çeşitli yollarla şirketler arasında yayılacaktır. Örneğin, yeni bilginin yaratıldığı firmadan diğer firmalara personel transferi ve taklitçilik yeni bilginin diğer firmalara kolayca geçişini sağlayabilmektedir. Üretilen bilginin göstergesini ülkedeki mevcut sermaye stoku ile ölçen Romer, ne kadar fazla yatırım yapılırsa o kadar fazla bilgi yaratılacağını öngörmektedir. Dolayısıyla Romer, sermayenin artan verimini ve uzun dönemde de ölçeğe göre artan getiriye dikkate almaktadır. Romer'den farklı olarak Lucas, yan ürün niteliğindeki bilgiden kaynaklanan dışsallıkları, beşeri sermayenin bir sonucu olarak dikkate almaktadır. Daha açık bir ifadeyle Lucas'a göre ekonomik büyüme, özel ve kamu sektörünün beşeri sermayeye yaptığı yatırımların sonucunda ortaya çıkmaktadır. Romer, Aghion ve Howitt ile Grossman ve Helpman ise dışsallıkların Ar-Ge'ye yapılan yatırım sonucunda ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Barro ise, kamu altyapı yatırımlarının özel sektör yatırımlarını tamamlayıcı bir etkiye sahip olduğunu ve altyapı yatırımlarına bağlı özel sektör yatırım artışlarının ekonomik büyümeyi artıracığını iddia etmektedir (Çakmak,2008: 49-50).

Bütün bu anlatılanlardan özetle, ülkelerde karını artırmak isteyen girişimciler bir yandan yeni üretim süreçlerini başlatacaklar bir yandan da ekonomide bulunan teknik bilgiyi kendi üretimlerine kanalize ederek içselleştireceklerdir

1.2.4.2. Beşeri Sermaye

Büyüme modellerinde, genellikle fiziksel sermayeye odaklanılmaktadır. Ancak, ekonomiler fiziksel sermayenin yanı sıra beşeri sermaye olarak adlandırılan sermaye türüne de sahiptirler. Beşeri sermayenin artması, son yüzyıllarda fiziksel sermayenin artması kadar dikkat çekici olabilmektedir (Yavuz, 2005: 330).

Beşeri sermaye, birçok içsel büyüme modelinde özel bir öneme sahip olabilmektedir. Romer, beşeri sermayenin araştırma sektörü için anahtar girdi olduğunu belirtmektedir. Teknolojik ilerlemenin altında yatan ana nokta, yeni ürün ve fikir üretimidir. Böylece, daha fazla beşeri sermayeye sahip ülkeler yeni ürünlerin oluşturulmasında daha hızlı olmaktadır. Yeni fikirlerin yayılması ülkelerarası teknoloji değişiminde önemli bir yere sahiptir. Nelson ve Phelps'in 1966 yılında yayınladığı makalesinden de anlaşılacağı üzere, daha fazla beşeri sermaye stoğu yeni fikirlerin üretilmesinde ayrıca bir rol üstlenebilmektedir. Böylece, beşeri sermayeye sahip gelişmekte olan ülkeler, teknolojiye liderliği kısa sürede elde edecekleri için daha hızlı büyüyebilecektir (Barro, 1991: 408-409).

Smith, modern ekonomilerde beşeri sermayeye yatırım yapılmasının ekonomik büyüme açısından önemli olmadığını savunurken; Mill ve Marshall, eğitimin kâr veya yatırım güdüsü oluşturmayacağını savunmuşlardır. Oysa bu iki husus, daha çok Schultz ve Becker gibi iktisatçıların çalışmalarına dayanan modern beşeri sermaye kuramının merkezî iki iddiasını oluşturmaktadır. İçsel büyüme modellerinin ortak çıkış noktalarından birisi, neoklasik iktisadın egemen büyüme yaklaşımının da etkisiyle olsa gerek, fizikî sermayeye uzun yıllardır verilen önemin abartılı olduğu, uzun vadeli büyüme açısından asıl önemli olan üretim faktörünün beşeri sermaye olduğu biçimindedir (Kibritçioğlu, 1998: 17).

Beşeri sermaye ile ilgili yatırımlar ilk anda eğitim yatırımlarını çağırırsa da, yaparak öğrenme suretiyle kendiliğinden de oluşabilmektedir. Beşeri sermayenin oluşumunda devletin rolü de göz ardı edilememektedir. Diğer taraftan Rebelo, ekonomide fiziki sermaye beşeri sermaye oranı düştüğü zaman, yani beşeri sermaye oranı fiziki sermaye oranını nispeten geçtiği zaman büyümenin hızlanacağını ileri

sürmüştür. Örneğin, Japonya ve Almanya gibi savaşın fiziki sermayeyi yok ettiği ülkelerde beşeri sermaye mevcut olduğundan, bu ülkeler savaşın etkilerini çok çabuk gidererek büyüme sağlayabilmişlerdir. Bu konuda fikir sunan Lucas ise beşeri sermayeyi bir üretim faktörü saymakla birlikte fiziki sermayenin de önemini vurgulamıştır (Acar, 2002: 128).

Lucas, ayrıca büyümeyi tek bir modelle açıklamanın mümkün olmayacağını ileri sürmektedir. Bu nedenle Lucas, Dünyada gerçekleşen büyüme ve gelir farklılıklarıyla uyumlu, durgun duruma girmeyen, mekanik yapılı, genel geçer bir model kurmaktadır. Modelde, sosyal bir aktivite olduğu kabul edilen beşeri sermaye birikimi, fiziki sermayenin doğal bir parçası olarak görülmemiş, daha çok okullaşma oranı ile bazı özel çaba ve harcamalara bağlanarak, çalışma dışı zamanla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte, beşeri sermaye birikimi, yaparak öğrenme, hizmet içi eğitim ve fiziki sermaye gibi çalışma içi faktörlerle de yakından ilgilidir. Buna göre, beşeri sermaye birikiminin kaynağı yine kendisidir ve bu yeni durum Arrow'un "yeni bilgi, tek girdisi önceki bilgi olan üretilmiş bir maldır" sözüne paralel düşmektedir (Demir, 2002: 4).

Yukarıda beşeri sermayenin büyümeye olan etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Büyüme modellerinde fiziki ve beşeri sermayenin içsel bir faktör olduğu kabul edilirken; aynı zamanda ülkelerin uyguladıkları kamu politikalarının da çeşitli şekillerde büyümeye etkide bulunduğu açıklanmıştır.

1.2.4.3. Kamu Politikaları

İçsel büyüme teorilerinin kamu politikaları yönüne ağırlık veren önemli iktisatçı R. Barro'dur. Barro, 1990'da yayınladığı makalesinde "Kamu kesimince sağlanan mal ve hizmetleri" bir üretim faktörü olarak kabul etmiştir. Ekonomide, özel kesimin yatırımları sayesinde sermaye stoğu büyürken, devletin vergileri artmakta, vergi gelirleri arttıkça, kamu malı arzı artma olanağı bulabilmektedir. Yani, özel kesimin yatırımları, sermaye artışı sağlamanın yanı sıra kamu malı arzının artışına da neden olarak ekonomide çift yönlü bir rol oynamaktadır. Bu arada, yatırımlara sağlanan teşviklerin etkisi göz ardı edilmemelidir. Teşvikin olmaması halinde yatırımlar belli seviyede kalmakta, dolayısıyla ekonomide büyüme hızı, teşvik uygulamasının devrede olduğu zamanki seviyenin altında kalmaktadır (Acar, 2002: 129).

Barro gibi içsel büyümenin kamu politikalarını araştıran yazarlar, daha çok hükümetlerin farklı dönemlerde farklı büyüme oranı ile karşılaşmalarının nedenlerini araştırmışlardır. Ortaya atılan bu modellerden bazılarında, büyümedeki değişimin hükümetin vergi oranları seviyelerindeki farklılıklarından kaynaklandığı açıklanmıştır. Bu çalışmaların sonucunda elde edilen genel fikir ise, eğer bir ülkede yapılan yatırım sosyal verimliliği, özel verimliliğini aşarsa vergi politikaları yatırımı teşvik edecek ve büyüme oranı ile hane halkının elde ettiği fayda artacaktır yönünde olmuştur (Barro ve Sala-i Martin, 1991: 645- 660).

Kalkınma iktisatçıları, kamu harcamaları ve vergilerin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri konularına yoğun ilgi göstermişlerdir. Barro, verimli kamu harcamalarını içsel büyüme modeline dâhil etmekte ve verimli alanlara yapılan kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi artırabileceğini ileri sürmektedir. Barro'nun modelinde, hükümetin verimli alanlarda harcamada bulunması büyümeyi olumlu, kamunun ekonomideki ağırlığının görece olarak fazla artması ise teknik olarak etkinliği azaltarak büyüme oranını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yaklaşım ile kamu harcamalarının ekonomik büyümeye katkısının farklı kanallar aracılığı ile etkili olabileceği önerilmektedir. Barro, kamu harcamalarının görece etkinliğinin ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını oluşturduğunu ileri sürmektedir (Kar ve Taban, 2003: 152).

Barro 1991 yılındaki çalışmasında, Neoklasik modelin tam yakınsama hipotezine karşılık, gerçekte sadece koşullu bir yakınsamanın ortaya çıkacağını gözlemiştir. Yani kişi başına reel gelir düzeylerinin uluslararası düzeydeki yakınsaması ancak benzer kurumsal koşullara sahip ülke grupları içinde gerçekleşebilmektedir. Bu süreçte, zengin ülkelere yoksul ülkelere yapılacak sermaye transferlerinin yakınlılaştırıcı etkisi, gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmeler tarafından tümüyle bertaraf edilecektir. Bu nedenle, içsel büyüme teorisinin genel çözümleri devletin çift yönlü rolüne işaret eder.

- Ar-Ge faaliyetleri ile eğitime yapılan yatırım yoluyla, bilgi donanımının yeterli ölçüde üretilmesi ve yayılması için gerekli teşvikleri sağlamak.
- Üretken süreçlerde tamamlayıcı girdiler olarak yer alan kamu hizmetleri yeterli düzeyde sağlamak.

Bilimsel ve teknolojik kapasiteleri genellikle gelişmiş ülkelerin gerisinde seyreden gelişmekte olan ülkeler, teknoloji üretiminin maliyeti ile getirileri arasında tatmin edici bir dengeye ulaşabilmek için, kararlarını dikkatle vermeleri gerekebilmektedir. Bu anlamda Barro modeli Asya kaplanlarının gelişmesini açıklamakta kullanılan önemli teorik modellerden biri olarak kabul edilebilmektedir. Böylelikle yeniliklerin uygulanması ve yayılmasına dönük politikalar daha başarılı ve maliyet düşürücü nitelikte olabilir. Benzer düşünceler nüfusun eğitim düzeyini artıran politikalar için de geçerlidir ve bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri uzak görüşlü davranmalı; istikrar dönemlerinde bile eğitim sektörü bütçe kısıtlamalarından uzak tutulmamalıdır (İnce, 2006: 58).

Sonuç olarak; içsel büyüme teorisinde kamu politikalarına büyüme alanında önemli görevler yüklenmektedir. Bu gereklilik üretim ve yatırımların taşıdığı pozitif dışsallıktan, beşeri sermayenin üretimdeki öneminden, alt yapı ve istikrar gibi kamu politikalarının doğrudan sonuçlarından kaynaklanabilir. İçsel büyüme teorisinin gelişmekte olan ülkelere önerisi, teşvik politikalarını, gelecekte öneminin artması beklenen ve teknolojik olarak gelişme potansiyeline sahip alanlarda yoğunlaştırılmasıdır. Kısaca, gelişmekte olan ülkeler, Ar-Ge, eğitim, finansal kalkınma, dış ticaretin liberalizasyonu, verimli kamu harcamaları politikalarına önem vererek ekonomik büyümelerini hızlandırabilirler (Kar ve Taban, 2003: 152).

1.2.5. Durağan Durum Büyümenin Sorunları ve İçsel Büyümenin Üstünlükleri

Neoklasik durgun durum büyüme modeli, dengeli bir büyüme yolu takip ederek büyümeyi Harrod-Domar modelinin bıçak-sırtı denge şartlarından farklı bir noktaya kadar getirebilmektedir. Ancak bu kez bazı yeni sorunlar ortaya çıkmaktadır.

İlk sorun işgücü faktörünün rolü ile ilgilidir. Modelde başlangıçta işgücü faktörü girdi olarak kabul edildiği halde, analizin ileri aşamalarında bu faktörün rolü adeta kaybolmakta, hatta işgücü arzı artışı, etkin işgücü başına sermaye stokunu azaltarak büyümeye zarar verir hale gelmektedir. İkinci sorun işgücü birikimli teknolojik gelişme ile ilgilidir. Modele göre, teknolojik gelişme bir yandan büyümeyi artırmakta, diğer yandan işgücü tasarrufu sağlayarak etkin işgücü başına sermaye stokunu, dolayısıyla fiili yatırımı ve çıktı düzeyini azaltmaktadır. Dolayısıyla, aynı

işgücü girdisiyle daha çok çıktı sağlayan işgücü birikimli teknolojik gelişme, modelde büyümeyle engeller hale gelmektedir. Üçüncü sorun, azalan verimler yasası gereği zengin ülkelerin zamanla durağan duruma gireceği ve onların büyüme yolunu takip eden yoksul ülkelerin onları yakalayacağı iddiasıdır. Modele göre yoksul ülkeler, henüz gelişmenin başlarında olduklarından daha hızlı büyüme ve durgun durumda bekleyen zengin ülkeleri yakalayabilmektedirler (Demir, 2002: 6).

İçsel büyüme modelleri ile bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik gelişme içselleştirerek; bu sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Lucas'a göre, beşeri sermayeden doğan dışsallıklar yüzünden, beşeri sermayenin yüksek olduğu ortamlarda işgücü daha verimli olmakta ve daha çok kazanmaktadır. Yüz yıllardır süren doğudan batıya göçün sebebi de bu olarak gösterilmektedir. Beyin göçünün sürmesi, bir yandan yoksul ülkelerdeki yoksulluğun devamını sağlamakta, diğer yandan zengin ülkelerin durağan duruma girmelerini önlemektedir. Beşeri sermaye birikimlerinin yetersizliği ve yetenekli insanların fırsatını bulduğa ülkelerini terk etmeleri yüzünden, Çin ve Hindistan gibi ölçek ekonomileri doğuracak iç piyasa genişliğine sahip ülkelerin geri kalmışlığı devam etmektedir. Gerçekte, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur gibi Asya Kaplanları bir yana bırakılırsa, çok az yoksul ülke zengin ülkeleri yakalayabilmiş, durağan durum büyümenin öngördüğü yakınsama (convergence) ortaya çıkmamıştır. Hatta, bazı yoksul ülkeler gittikçe yoksullaşırken, bazı zengin ülkeler daha hızlı büyüebilmiştir. Örneğin 1960-1980 döneminde yıllık ortalama büyüme oranları; Hindistan'da %1,4, Mısır'da %3,4, Güney Kore'de %7,0, Japonya'da %7,1 olmuştur. Dünya Bankası istatistiklerinde ülke gruplarının büyüme oranlarının büyükten küçüğe sıralanışı genellikle orta gelirli, zengin ve yoksul ülkeler şeklinde olmuştur. Üstelik zengin ülkeler, uzun dönemde ekonomik dalgalanmalardan daha az etkilenmiş ve daha istikrarlı büyümüşlerdir (Lucas,1988: 4).

Büyümeyle yönelik temel kuramlar kısaca incelendikten sonra, bu kısımda dış ticaretin temel kavramları ve büyümeyle olan etkisi üzerinde durulacaktır.

1.3. Dış Ticaretin Temel Kavramları

Günümüzde Dünya üzerinde hiçbir ulus, izole edilmiş bir durumda bulunmamaktadır. Ulusal devletler, birbiri ile sosyal, ekonomik, politik ve kültürel ilişkiler içinde olup, değişik ölçülerde birbirlerine bağımlı ilişki içinde hareket

edebilmektedirler. Uluslararası ekonomi, ülkeler arasındaki bu çok çeşitli ilişkilerden sadece ekonomik olanlar ile ilgilenirken; çağımızda ekonomik olaylar, uluslararası kültürel, sosyal politik ve askeri ilişkilerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Yani, uluslararası ekonomik ilişkiler ekonomik olmayan bu faktörlerin etkisi altında kalmaktadır. Uluslararası ekonomi, Dünya üzerindeki ülkeler arasında tüm ekonomik ilişkileri inceleyen ve bunlardan sonuçlar çıkarmaya çalışan sosyal bir bilim dalı olarak adlandırılabilirken; genel ekonomi biliminin bir parçası olarak da düşünülebilir (Karluk, 2003: 1).

Uluslararası ekonomik olayların başında ülkeler arası mal alım ve satımları gelebilmektedir. Mal akımları bu bakımdan, uluslararası ekonomik işlem türleri içinde belki de en eskisi denilebilir. Teknolojinin, ulaştırma ve haberleşme olanaklarının gelişmesi ve gümrük tarifelerinin çok yanlı bir biçimde indirilmesi ile birlikte, uluslararası mal akımları hızlı biçimde gelişmektedir. Nitekim istatistikler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde dünya ticaret hacminin, dünya üretiminden daha hızlı arttığını göstermektedir. Mal hareketlerinin yanında, önemli bir uluslararası ekonomik işlem grubu da hizmetlerden oluşmaktadır. Aslında hizmetler de mallar gibi insan ihtiyaçlarını karşılama amacına yönelik olup o bakımdan mal ve hizmet akımları çoğunlukla birlikte ele alınabilmektedir. Bununla birlikte geleneksel açıdan taşıdıkları ağırlık dolayısıyla mal akımlarına özel bir önem verilmektedir. Bu şekilde ülkenin dış dünya ile yaptığı ve yalnızca mal alım ve satımlarını kapsayan işlemlere “**dış ticaret**” adı verilebilir. Diğer bir deyişle, dış ticaret kavramı uluslararası ekonomik işlemlere göre daha dar kapsamlı olabilirken; yalnızca mal akımlarını içerebilmektedir (Seyidoğlu, 2001: 3).

Uluslararası Ticaret Teorisi'ne ilişkin analizler, ülkelerin birbiriyle yapmakta oldukları ticaretin temelini, dış ticaret kazançlarını, dış ticaret bileşimini ve göreceli reel fiyat ilişkilerini açıklamaya yönelik bir bilimsel faaliyet alanı olarak tanımlanmak mümkündür. Teori kurma çalışmalarının dayandığı soyutlama işlemi dolayısıyla Uluslararası İktisat'ın bu alanına bazen Soyut Uluslararası Ticaret Teorisi veya yalnızca Soyut Teori de denilebilir. Bu bakımdan uluslararası Ticaret Teorisi'nin yanıtlamak zorunda olduğu üç ana soru şunlardan oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2001: 13):

•Ülkeler neden dış ticaret yaparlar, yani dış ticaretin kapalı ekonomiye göre ülkelere sağladığı yararlar nelerdir?

•Bir ülke dış ticaretinin bileşimi nasıl açıklanabilir; başka bir deyişle bir ülkenin hangi malları ihraç, hangilerini ithal edeceği neye göre belirlenir?

•Bir ülkenin ihraç fiyatları ile ithal fiyatları oranı, diğer bir deyişle dış ticarete nispi fiyatlar, ya da dış ticaret hadleri nasıl oluşmaktadır?

Uluslararası ticaret doktrinleri bu üç soruyu cevaplamak için çeşitli analizler yapmışlardır. Bu sorulara verilen cevaplar zaman içerisinde farklılık göstermiş ve ülkeler kendi ekonomilerini geliştirmek için farklı dış ticaret politikalarını benimsemişlerdir.

1.4. Dış Ticaret Politikasının Amaç ve Araçları

Hükümetler dış ticarete çeşitli amaçlarla müdahalelerde bulunurlar. Bu amaçların bazıları aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

1.4.1. Dış Ticaret Politikalarının Amaçları

Ülkeler dış ticarete çeşitli şekillerde farklı politikaları yürütmek adına müdahalede bulunabilmektedirler. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazen yeni gelişen sanayilerini geliştirmek bazen ekonomilerindeki dengesizlikleri gidermek bazen de sosyal ve siyasi sebeplerden dolayı farklı araçlarla bu amaçlarını gerçekleştirmek için dış ticarete müdahale edebilmektedirler.

Bu amaçları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

1.4.1.1. Bebek Sanayi Görüşü

Bebek sanayi görüşü, ülkelerin kendi endüstrilerini korumak için uyguladığı politikalardan biridir. Gelişmekte olan ülkeler, bebek sanayi koruma politikasını, sanayileşme stratejilerinin bir aracı olarak kullanabilmektedirler. İthal ikamesi gibi içe dönük bir sanayileşme stratejisi izleyen ülkelerde, dış ticaret politikasının ana amacı yerli endüstrilerin korunması iken, dışa açık politika uygulayan ülkelerde amaç, ihracatın özendirilmesi olarak düşünülebilir. İkel tarım ürünlerini, dış piyasalardaki istikrarsızlıklardan korumak için ekonomik yapının çeşitlendirilmesi, kıt döviz kaynaklarının ekonomik olarak kullanılması (lüks tüketim malları ithalatının

kısıtlanması ve ithalatta ağırlığın yatırım ve ara mallarına verilmesi), gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret politikasının geleneksel fonksiyonları arasında yer alabilmektedir (Seyidoğlu, 2001: 118).

Genel anlamda bebek sanayi görüşü, serbest ticaretin geçerli olduğunu reddetmemektedir. Ancak serbest ticaretin geçerli olabilmesi için, ülkelerin yeni kurulan ve gelişmekte olan sanayilerini yabancı rekabetten geçici olarak korumaları gerektiğini ileri sürmektedir. Bu politika izlenmediği takdirde; gelişmiş yabancı firmalar, piyasaya yeni atılmış yerli firmaları piyasa dışına itebilmektedirler (İyibozkurt, 2001: 168).

Kısaca, bebek sanayi koruma politikasındaki ana amaç, ekonomi içindeki üreticileri dış rekabetten korumak olup ayrıca serbest rekabetin, ithalata kota ve tarife koymak gibi çeşitli araçlar kullanarak, bir ölçüde ülke içindeki üreticiler için yıkıcı olmasını önlemek olarak düşünülebilir. Korumacılık lehine olan görüş sahiplerinin bebek endüstri görüşüne göre; henüz kuruluş aşamasında bulunan veya gelişmesini tamamlayamamış olan, dolayısıyla yabancı firmalarla rekabet edemeyecek yerli endüstriler kuruluş aşamalarında korunmazlarsa hiç bir zaman gelişme fırsatı bulamayabilmektedirler. Daha bebekken rekabete yenik düşerek piyasadan çekilmek zorunda kalabilmektedirler. Rekabet baskısından kurtulan genç endüstriler daha rahat gelişme ve rekabet gücü kazanma imkânına kavuşabileceklerdir (Bayrakdar, 2007: 7).

1.4.1.2. Dış Ödeme Dengesizliklerinin Giderilmesi

Dış ödeme dengesi ülke ekonomisinde büyük bir yere sahip olabilmektedir. Çünkü ödemeler bilânçosu açıkları, ulusal ekonomi üzerinde önemli olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Dış açık veren ülkeler, döviz rezervlerinin tükenme olasılığı olduğundan dolayı, bu konuda büyük bir baskı altında kalabilmektedirler. Dolayısıyla bu ülkelerde dış ticaret politikasının amacı, döviz kazandırıcı işlemlerin özendirilmesi veya ithalat ve öteki döviz gideri doğuran işlemlerin kısıtlanması ile dış açıkların giderilmesine yönelik olabilmektedir (Seyidoğlu, 2001: 118).

İthalatı kısmak yolu ile cari işlemler dengesi açığını kapatmaya çalışan ülkelerin politikaları karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre kazançların sağlanamaması anlamına gelebilmektedir. Bu durum özellikle gelişme yolunda olan ülkeler için, gerekli

sermayenin ve ara malların ithal edilememesi ile üretimin yapılamaması veya yavaşlaması anlamına da gelebilmektedir. Böylelikle ülkelerin alacağı karar, doğru bir kur politikası uygulanması olabilmektedir. Cari işlemler açığı durumunda döviz fiyatının artması bir taraftan ihracatı hızlandıracak, diğer taraftan ise ithalatın artış hızını yavaşlatabilecektir. Bu şekilde cari işlemler açığının yarattığı döviz yetersizliği giderilecektir. Bunun dışında, ihracatın artıp ithalatın artış hızının yavaşlaması ile ekonomideki toplam talep artacak dolayısı ile üretim, istihdam ve gelir de yükselecektir (Ertek, 2006: 308-309).

1.4.1.3. İç Ekonomik İstikrarın Sağlanması

İç ekonomik istikrarın bozulması, işsizlik veya enflasyon şeklinde olabilmektedir. İşsizlik sorunu yaşayan ülkeler, çalışma düzeyinin yükseltilmesi için dış ticaret politikasından yararlanmayı deneyebilirler. Şöyle ki, gümrük tarifeleri ve kotalar koyarak toplam talebi yabancı mallardan yerli mallara doğru kaydırabilmektedirler. Ancak bu duruma karşı, ülkenin ihracatı azalacağı için, ülkeye işsizlik ihraç edilebilmektedir. Bunun gibi, içerde bazı malların arzının daralmış olması, iç fiyat artışlarına yol açarak enflasyona neden oluşturabilir. Böyle bir durumda ise, hükümetler söz konusu malların ithalatını kolaylaştırarak arz kıtlıklarını giderir ve fiyat istikrarını sağlamaya çalışırlar (Kaymakçı, Avcı ve Şen, 2007: 50).

1.4.2. Dış Ticaret Politikalarının Araçları

Hükümetler dış ticarete farklı araçlarla müdahalede bulunurlar. Bunlardan en eskisi ve en yaygın olarak kullanılanı ise gümrük tarifeleridir. Günümüzde sadece gümrük tarifeleri dış ticarete müdahalede bulunmaya yetmemektedir. Bir takım tarife dışı araçlarla da ticaret yönlendirilebilmektedir. Tarifeler ve tarife dışı araçlar çalışmanın bu kısmında sunulmaktadır.

1.4.2.1. Gümrük Tarifeleri

Gümrük tarifelerini, ithal veya ihraç edilen mallar üzerine konulan vergiler olarak tanımlamak mümkündür. Günümüzde ihraç malları üzerine konan vergilere pek rastlanmaz iken, ithal malları üzerine konan gümrük vergileri varlığını sürdürmektedir. Ülkeler genellikle üç sebepten dolayı ithal edilen mallar üzerine vergi koyabilirler.

Bunlardan ilki, devletin bu vergiler yoluyla gelir sağlaması, ikincisi, yerli üreticilerin korunması ve üçüncüsü ise döviz giderlerinin azaltılması olarak sıralanabilmektedir (Ertek, 2006: 301-302).

Ulusal yasalarla konulan gümrük tarifelerine otonom tarife, uluslararası anlaşmalarla konulan tarifelere de sözleşmeli tarife denir (Yavuz, 2005: 263). Bunun yanında spesifik, advolarem, karma ve hasılat vergileri gibi çeşitli şekillerde uygulanan vergiler bulunmaktadır. Bu arada, dünya ticaretinde büyük öneme sahip olan ülkelerin, özellikle tarifelerini yükseltme yönündeki hareketlerinin aynı zamanda birçok ülkeyi etkilediği bilinmektedir. Böyle bir durumda diğer ülkeler de kendilerini korumak ve gelir sağlamak için tarifelerini yükseltme yoluna gidebilmektedirler. Bu durum dünya ticaretine ve sanayisine büyük zararlar verebilmektedir. Böylece özellikle gelişmiş olan ülkeler, gümrük tarifelerini bir politika aracı olarak kullanmalarında daha dikkatli davranacaklardır (Kaymakçı, Avcı ve Şen, 2007: 52-54).

1.4.2.2. Tarife Dışı Araçlar

Çeşitli şekillerde bulunan tarife dışı engellerin sayısı pek çok olmakla birlikte burada sadece miktar sınırlamalarına değinilecektir.

Kota olarak da adlandırılabilen miktar kısıtlamaları, ülkenin ihracatına nazaran ithalatının çok fazla olması ve ithalata ayırt edici bir kontrol sistemi uygulayarak dengenin sağlanmak istemesi olarak tanımlanabilmektedir. Günümüzde kotalar ödemeler bilançosu krizlerini karşılamada, tarım destekleme fiyatlarını destekleme programlarında, ulusal güvenlik amacıyla etkin bir şekilde uygulanmaya çalışılmaktadır (İyibozkurt, 2001: 193).

Diğer taraftan kota, gümrük tarifesinden farklı olarak, ithalat miktar veya değeri üzerinde mutlak bir sınırlama getirebilmektedir. Aslında Bhagwati'nin de belirttiği gibi kota bir çeşit tarifedir ancak aralarındaki tek fark, kotanın maliyetleri dikkate almaksızın otomatik bir koruma sağlamasıdır.

Kotalar, dünyada ilk defa 1929-1930'larda uygulamaya konulmuştur. Tarifelerin daha eski tarihlere kadar gitmesinin sebebi, hükümetlerin tarifeler ile kolay gelir elde

etmek istemeleri olabilmektedir. Nitekim kotalar, doğrudan gelir sağlayıcı bir fonksiyona sahip olamamaktadır (Karluk, 2003: 200).

1.4.2.3. Tarife Benzeri Önlemler

Tarife benzeri önlemler dolaylı vergiler, ithal teminatları, tarife kotaları ve mevsimlik gümrük vergileri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunlar da gümrük tarifeleri gibi ithalatı pahalılaştırıp yerli üretimin kârlılığını artıran, yani fiyat mekanizması yoluyla serbest ticarete müdahale niteliğinde olan önlemler olarak sıralanabilir (Seyidoğlu, 2001: 120).

1.4.2.4. Görünmeyen Engeller

İthalat hacmini doğrudan etkileyen bütün iradi ve teknik düzenlemelere görünmeyen engeller diyebilmekteyiz. Günümüzde özellikle gelişme yolunda olan ülkelerin hızla sanayileşme arzuları, bu ülkelerin dış ticaret üzerindeki denetimlerinin artmasına yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerin ise dış ticareti düzenleme ve yönlendirme çabalarının yoğunlaşması ile görünmeyen dış ticaret engellerinin uygulanması giderek yaygınlaşmaktadır. Görünmeyen engeller uygulamada çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Bunlardan ilki, paketleme ve etiketlemeye ilişkin düzenlemeler olarak gösterilebilmektedir. Diğerleri ise sağlıkla ilgili kurallar, kalite standartları, sanayi standartları (ISO 9000 serisi gibi), gümrük işlemleri ve bu işlemlerle ilgili formaliteler, ulusal standart düzenlemeleri, lisanslar, menşe şahadetnameleri, sınırlardaki bürokratik işlemler, çeşitli sebeplerle konan ambargolar görünmeyen dış ticaret engellerine örnek olarak gösterilebilir (Karluk, 2003: 213).

1.5. Dış Ticaret Kuramları

Dış ticaret kuramları ülkelerin neden dış ticaret yaptıklarını özetleyebilmektedir. Bu kuramlarda, ülkelerin kullandıkları yöntemler ve bu yöntemlerle elde ettikleri kazançlar açıklanmaktadır. Tarihsel açıdan bakıldığında, uluslar gelirlerini artırmak ve ekonomilerini güçlendirmek için farklı fikirler üreterek değişik dış ticaret politikaları benimseyebilmektedirler. Çalışmanın bu kısmında ilk olarak bazı dış ticaret kuramları kısaca incelenecek olup, ardından dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisi anlatılacaktır.

1.5.1. Merkantilizm

Avrupa’da 16., 17. ve 18. yüzyıllarda geçerli olan ve hükümetin ihracatı maksimize, ithalatı ise minimize eden bir ticaret politikası izlemesi gerektiğini savunan iktisadi düşünce sistemine merkantilizm denilebilmektedir. Merkantilizme göre, bir ülkedeki zenginliğin kaynağı, (o yıllarda para olarak da kullanılan) altın ve gümüş birikimidir. Bir ülke ne kadar çok altın ve gümüş stokuna sahip ise, o kadar zengin sayılmaktadır. Bir ülkenin diğer ülkelere daha fazla mal satarak ticaret dengesi fazlası elde etmesi ve böylece o ülkeye belirli miktarda net altın girişinin olması, diğer ülkelerin o ülkeye daha az mal satarak ticaret dengesi açığı vermeleri ve böylece o ülkelerden aynı miktarda net altın çıkışı olması anlamına gelebilmektedir. Merkantilistler, dış ticareti aslında sıfır toplamı bir faaliyet olarak görebilmektedirler. Merkantilistlere göre, dış ticarete bir ülkenin kazancı diğer ülkelerin kaybı olarak görülürken bu sebepten dolayı kazançla kaybın toplamı sıfır olabilmektedir (Ünsal, 2005: 6).

Merkantilistler ithalat konusundaki korumacı fikirlerini kabul etmenin yanı sıra, daha büyük kamusal harcamanın, daha fazla gelir ve istihdam yarattığı görüşünü de savunmuş olup; merkantilistlerin, nüfus politikası da klasik iktisatçılardan farklı, fakat Ortaçağ düşüncesine uygun olabilmektedir. Bu dönemde nüfus artışı özendirilmiş, “bir ülkenin en büyük hazinesinin iyi beslenmiş insan sayısı olduğu” fikri savunulmuştur. Bunun nedeni, üretimin işgücü yoğun olduğu bu dönemde, ihracat fazlası sağlanması için üretim artışının düşük ücretlerle gerçekleştirme gereği olarak düşünülebilmektedir (Erdoğan, 2006: 8).

Bu fikre dayanarak merkantilist politika uygulayan Batı Avrupa ülkeleri, kendi halklarını boğaz tokluğuna çalıştırmışlardır. Böylece, uygulanan bu politika ile birlikte üretimde verimlilik düşüşü, toplumsal ve siyasal bunalımlar meydana gelebilmektedir. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi kapitalizminin doğuşunu hazırlayan koşulların ortaya çıkması, böylece ticari kapitalizmin sonunun yaklaşması ile merkantilist düşüncenin yıkıldığı söylenebilir. Ayrıca çok fazla altın birikimi

neticesinde 18. yüzyılda ortaya çıkan hızlı fiyat artışları da Merkantilizmin geçerliliğini yitirmesine sebep olmuştur (Şen, 2007: 40).

1.5.2. Fizyokrasi

Merkantilizmin giderek etkisini kaybetmesiyle, ekonomi literatürüne, fizyokrasi fikri eklenmiştir. Fizyokratlar, serbest ticarete doğal düzen görüşleriyle varmaktadırlar. Onlara göre ekonomiye müdahale edilmediğinde, ekonomi kendiliğinden bir düzene ve dengeye kavuşmaktadır. Bu denge oluşunca, ekonominin işleyişine müdahale etmemek, insanları ekonomik uğraşlarında serbest bırakmak gerekmektedir. Her bireyin istediği malı, istediği yerde satması doğal düzen gereği olabilmektedir. Fizyokrasinin kurucusu olarak da adlandırılabilen Dr.François Quesnay'e göre ticaretin ülkeye yararlı olabilmesi müdahalesiz bir ekonomi ile mümkün olabilmektedir. Ticaret serbest olursa, fiyatlar uygun düzeylerde oluşmaktadır. Fizyokratların liberal ekonomi politikaları ünlü, "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" cümlesiyle özetlenebilmektedir (Ateş, 2005: 13).

Fizyokratların düşünce sisteminde ana öğeler şöyle sıralanabilmektedir (Erdoğan, 2006: 10):

- Fizyokratlara göre, Merkantilistlerden farklı olarak zenginliğin kaynağı doğadır. Net hasıla olarak tanımlanan üretim maliyeti ile satış fiyatı arasındaki farkı yaratan tek kesim, tarım ve madenciliktir. Bunun içindir ki tarımsal üretim özendirilmeli ve geliştirilmelidir. Zenginliği yaratan tek kesim tarım olduğu için, bunu gerçekleştiren tek sınıf da çiftçilerdir. Bu görüşe göre, sanayi ve ticaret kesimleri verimsiz kesimlerdir. Bunun için, üretimde fazlalık yani net hasıla yaratmaz,

- Fizyokratlar, sınırsız özel mülkiyet ve rekabet yanlısıdır. Görüşleri, insanlar istediklerini yapsınlar ve mallar serbestçe geçsin ve istenilen yerde mübadele edilsin şeklinde özetlemiştir. Bu ifade ticarete olduğu gibi, dış ticarete de geçerlidir,

•Fizyokratlar, ilk kez ekonomiye makro açıdan yaklaşmışlar, üretim sürecini incelemişlerdir. Bu makro irdelemede, “iktisadi tablo” ilginçtir. İktisadi tabloda gelirler, toprak sahipleri, çiftçiler, esnaf/sanatkârlar olmak üzere, üç grup arasında dolaşmaktadır. Net hasıla veya değer yaratan sınıf ise sadece çiftçilerdir. Tarımda yaratılan bu net fazlalıktır ki, toplumda öteki sınıf veya gruplarında, geçimini sağlamaktadır. Fizyokratlara göre, ticaret ve sanayi erbabı, sadece malların yerini ve biçimini değiştirmekte ve bunları çiftçi ve toprak sahibine satmaktadır.

Yukarıda sayılan çıkarımlar sonucunda, fizyokrat düşüncede, ekonomik büyümenin, kendiliğinden meydana gelen bir olay olduğu söyleyebilir. Fizyokratlar, ekonomik büyümenin tarım ürünlerindeki artışa bağlı olduğunu savunmuş, genellikle ticarete ve sanayiye sıcak bakmamıştır. Diğer taraftan, Klasik dönem başlayana kadar fizyokrazi geçerliliğini koruyabilmiştir.

Fizyokratlar bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler fikrini savunurken klasik okul da fizyokratların bu düşüncesini devam ettirecek farklı iktisat teorileri üzerine çalışmışlardır. Bu düşünceler sayesinde, hem dış ticaret teorisi yapılanmış hem de yeni fikirlerin oluşmuştur.

1.5.3. Mutlak Üstünlükler Teorisi

İktisat biliminin kurucusu Adam Smith 1776 yılında yayınlanan Milletlerin Zenginliği (Wealth of Nations) başlıklı kitabında merkantilizmi iki açıdan eleştirmektedir. Adam Smith’e göre her şeyden önce bir ülkedeki zenginliğin kaynağı, merkantilistlerin ileri sürdükleri gibi değerli madenler (altın ve gümüş) değil, bir yılda üretilen mal kadar olabilmektedir. Bir ülkede bir yılda ne kadar çok mal üretiliyor ise, o ülke o kadar zengindir denilebilmektedir. Mutlak üstünlükler teorisinde emeğin tek üretim faktörü olduğu ve dolayısıyla da bir malın değerinin ve fiyatının o malın üretiminde kullanılan işgücü miktarına bağlı olduğu kabul edilmekte ve bu teoriye “işgücü değer teorisi” adı verilmektedir. Adam Smith bu hususu ilkel bir toplumu açıklayan sözlerle ifade etmiştir. Örneğin bir avcı toplumunda bir kunduzun öldürülmesi bir geyiği öldürmek için gereken emeğin iki katı emeği gerektiriyorsa, doğal olarak bir kunduz iki geyikle mübadele edilecek, yani iki geyik değerinde olacaktır. İki günlük ya da iki saatlik işgücü ürününün, bir günlük ya da bir saatlik işgücü ürününden iki kat

değerli olması normaldir. (Ünsal, 2005: 7 – 9). Sonuç olarak işgücü değer teorisi, bir ürünün değerini o ürünü üretmek için harcanan iş gücüne dayanmaktadır.

Diğer taraftan, Adam Smith'e göre ülkeler, kapalı ekonomi durumuna göre daha fazla gelir elde ettikleri için dış ticaret yapmaktadırlar. Bir ülke bir malı diğerine göre mutlak olarak ucuza ürettiyorsa, o malın üretiminde uzmanlaşmalı, buna karşılık mutlak üstünlüğe sahip olmadığı malların üretimini ve ihracatını, üstünlüğe sahip olan ülkelere bırakmalıdır. Adam Smith merkantilist düşüncüyü şiddetle eleştirerek dış ticarete müdahalesiz bir politikayı önermekte olup ayrıca serbest ticaret ile tüm ülkelerin aynı anda zenginleşeceğini savunmaktadır. (Karluk, 2003: 14)

Kısaca Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisini bir örnekle açıklarsak, Türkiye ve ABD gibi iki ülkenin sırasıyla Kumaş ve Buğday ürettiklerini varsayalım. Türkiye'de bir işçi bir günde 12 Kg buğday üretirken bu oran ABD'de 2 Kg olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ise 2 M kumaş üretimi üretim yaparken ABD 6 M üretebilmektedir. Mutlak üstünlük düşüncesine dayanan işgücü değer teorisine göre, Türkiye buğday üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Aynı şekilde ABD ise kumaş üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Bu durumda Türkiye ürettiği fazla buğdayı ABD'ye satacak ve ABD'den de karşılığında kumaş alacaktır. Bu durumda ülkelerin kazançları ne olacaktır? Türkiye 12 birim buğdayı 6 birim kumaş ile değiştirirse 4 birim kumaş kazanacak ve 4 birim saat tasarruf edecektir.

A.Smith'in "mutlak üstünlüğe göre ihtisaslaşma" tezi, günümüzde, liberal öğretide hâkim bir teori değildir. Çünkü "bir ülkenin tabii yetenekleri" her alanda diğerinden daha üstün olsa da, serbest ticaretin, yine, her ülkeye yararlı olacağını göstermemektedir. Bir ülke her malı diğerine oranla daha düşük maliyetle elde etse dahi, serbest ticaretin, yine, her iki tarafa da yararlı olacağı, D. Ricardo'nun "karşılaştırmalı üstünlük" teorisine ispatlanabilmektedir (Kazgan, 2004: 107).

1.5.4. David Ricardo ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo'nun 19. yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan karşılaştırmalı üstünlükler teorisi modern ticarete çok önemli bir yere sahiptir. Ricardo'nun ticaret modelinde her ülke kendi üretebildiği malı sadece işgücünü kullanarak üretebilmektedir. Teoriye göre her ülke diğerine göre üretiminde işgücü verimliliği en yüksek olan, diğer

bir deyişle karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malı üretmekte ve ihraç etmektedir (Helpman, 1999: 122).

Az önce değinildiği gibi, A.Smith'in mutlak üstünlükler teorisi literatürde önemli bir yere sahip olmasına rağmen, uluslararası uzmanlaşmayı mutlak üstünlükler ile açıklamak mümkün olamamaktadır. Çünkü eğer bir ülke bütün malları değerine göre mutlak olarak daha ucuza üretirse durum ne olacaktır? Ricardo, bir ülkenin bir malda mutlak olarak dezavantajı olmasına diğer bir deyişle bu malın üretiminde mutlak üstünlüğü olmamasına rağmen, ülkeler arasında ticaret yapabileceğini ve bu ticaretten her iki ülkenin de karlı çıkabileceğini göstermektedir. Ricardo'ya göre, her iki malın üretiminde de mutlak olarak dezavantajı olan bir ülke, daha az dezavantaja sahip olduğu malı üretip ihraç ederse, bu malın üretim ve ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilmektedir. Diğer taraftan bu ülke, daha fazla mutlak dezavantajı olduğu malın üretimini durduracağı için, bu malı ithal edebilecektir. İşte bu kurala ekonomi öğretisinde, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi adı verilebilmektedir. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisini daha basit olarak şu klasik örnek ile açıklamak mümkündür. Eğer bir avukat hem sekreterden daha hızlı daktilo yazmasını bilir ve hem de avukatlık hizmetlerini yürütmeye kalkarsa, iki işi aynı anda yapmaya kalkışmasından dolayı kayba uğrayacaktır. Çünkü avukat, kendi mesleği olan hukukçuluğa devam edip yanına işlerini yürütecek bir sekreter alırsa, yazı yazmaya ayırdığı zaman karşılığında avukatlıktan çok daha fazla gelir sağlayacak ve bu gelir ile yanına çalıştırdığı sekreterin ücretini ödedikten sonra kendisine ek bir kazanç da kalacaktır (Karluk, 2003: 16- 18). Örnekle de açıklandığı gibi, karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre bir ülke hangi üretimden daha fazla kazanç elde etmekteyse, ülkenin o ürünü üretmesi ve hatta ihraç etmesi daha kazançlı olabilmektedir.

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi, ortaya atıldıktan yaklaşık iki asır sonrasına, yani bugüne kadar geçerliliğini koruyabilen güçlü bir teoridir. Ancak geçen zaman içinde teorinin uygulamada geçerliliği olmayan bazı varsayımlarında değişme ve gelişmeler ortaya çıkmıştır. Ricardo modelindeki bazı önemli aksaklıklar şunlardır (Seyidoğlu, 2001: 21-22):

- Ricardo Modeli işgücü-değer teorisine dayanır. Modelde maliyeti oluşturan tek etken olarak işgücü kabul edilmiştir. Oysa sermaye, doğal

kaynaklar ve girişimcilik faktörlerinin maliyetin dışında bırakılması, gerçekte kıt kaynakların etkin kullanımını engelleyecek çok önemli bir nedendir. Ayrıca, hipotezde işgücü tek tür bir girdi olarak düşünülmüştür. İşçi, eğitim düzeyine ve kazandığı deneyimlere göre çok farklı bilgi ve becerilere sahip olabilmektedir. Ayrıca işgücü verimliliği de Ricardo'nun hipotezinde yer almamıştır. Verimlilik gerek ekonomik gerekse toplumsal yapı gibi değişkenlerle etkileşim içindedir.

- Ricardo'ya yöneltilen bir başka eleştiri ise, işgücünün ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında ise tam hareketsiz olduğu varsayımına yöneliktir. Ancak gerçekte, işçilerin ne ülke içi hareketliliği tam, ne de ülkelerarası hareketliliği sıfırdır.

- Ricardo teorisi bir arz teorisidir. Bu modelde maliyet ve fiyat gibi kavramlar yalnızca arz ya da üretim koşulları tarafından belirlenir. Talep koşulları dikkate alınmış değildir. Oysa en temel bir iktisat kuralına göre fiyat arzla talep tarafından birlikte belirlenir.

- Ricardo Modeli zevkler ve teknolojinin değişmediğini varsaymaktadır. Oysa günümüzde hem teknoloji hem de zevkler hızla değişmektedir. Gerçek hayatın en temel özelliği ise sürekli bir değişimin olmasıdır.

Çok uzun süreler geçerliliğini koruyan bir görüş olmasına rağmen varsayımlarında bulunan eksikler sebebiyle Ricardo modeli değişime uğramıştır. Ricardo modelinin aksaklıklarını önemli ölçüde gideren, ticareti yapmanın nedenlerini sadece maliyet ya da işgücü olmadığını araştıran Heckscher ve Ohlin Teorisidir.

1.5.5. Heckscher ve Ohlin Teorisi

Eli Heckscher (1919) ve Bertil Ohlin (1924) uzmanlaşma ve ticaret konusunda yazdıkları makalelerinde doğal kaynaklar, işgücü ve sermayenin konumuna değinmektedirler. Heckscher ve Ohlin'in iki sektörlü ve iki girdili üretim modelinde bir ülkede karşılaştırmalı olarak hangi üretim faktörü yoğun ise, o ülkenin o üretim faktörünü yoğun olarak kullanan malı üreterek uzmanlaşması gerektiğini savunmaktadır. Sermaye ve işgücünün kullanıldığı iki sektör söz konusu olduğunda, sermaye yoğun olan ülke sermaye yoğun olan malı üretmeli; işgücü yoğun olan ülke ise

işgücünün yoğun olarak kullanıldığı malı üretmeli ve o alanda uzmanlaşmalıdır (Helpman, 1999: 123).

Heckscher ve Ohlin Modeline yöneltilen eleştiriler ise şu şekilde aşağıda sıralanmaktadır. (İyibozkurt, 2001: 52–53)

- Model iki mal, iki üretim faktörüne dayanmakta olup gerçek hayatı yansıtmamaktadır. Mal ve üretim faktörü piyasalarında tam rekabetin geçerli olduğu sözkonusudur.

- Ülkelerde üretim faktörlerinin aynı nitelikte olmayacakları da açıktır. Ayrıca, üretim faktörlerinin ölçülebilirliğinin kabul edilmesi de çok güçtür.

- Modelin, ülkelerde aynı mal için aynı üretim tekniğinin uygulandığını varsaymaktadır. Ancak üretim teknikleri ülkelerde farklılık gösterebilmektedir.

- Heckscher ve Ohlin modeli, ölçeğe göre sabit verimler üzerine kurulmuştur. Ancak ticaret başlayınca, piyasa genişleyecek, içsel ve dışsal ekonomiler yardımıyla maliyetler düşebilecektir.

- Model, üretim faktörlerinin nispi fiyatlarının, nispi üretim faktörü zenginliğini yansıttığını açıklamaktadır. Bu açıklama arza önem veren bir açıklamadır. Eğer, talep dikkate alınırsa sonuç ters yönde çıkabilir. Örneğin, işgücü bakımından nispi zenginliği fazla olan bir ülkede işgücüne talep fazla ise, işgücünün fiyatı düşük olmayacaktır.

Heckscher ve Ohlin modelinden sonra görülen eksikliklerini giderilmesine yönelik olarak, bu modelden dört ayrı teori ortaya çıkmıştır. Bunlar Faktör donatımı teorisi, faktör fiyatları eşitliği teorisi, Stolper- Samuelson teorisi ve Rybcynski teorisidir. Bunlar Tablo 2 ile gösterilmiştir.

Tablo 2. Heckscher ve Ohlin Modelinden Çıkarılan Teoriler

Faktör Donatımı Teorisi	Her ülke zengin olarak sahip olduğu faktörü yoğun biçimde kullanan malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlük elde eder.
Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi	Serbest ticaret, ülkeler arasında faktör fiyatlarını eşitlet ve uluslar arası faktör hareketliliği ile aynı sonucu doğurur.
Stolper- Samuelson Teorisi	Serbest ticaret sonucunda, ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörün geliri yükselir; kıt olanın ise düşer.
Rybczynski Teorisi	Tam istihdam şartları altında, yalnız bir faktörün arzı artınca bu faktörü yoğun olarak kullanan malın üretimi genişler, arzı sabit kalan faktörü yoğun olarak kullanan malın üretimi mutlak olarak daralır.

Kaynak: Serdar Yavuz, “KPSS ve Diğer Kurum Sınavlarına Yönelik Konu Anlatımlı Bilgi Bankası”, Palme Yayıncılık, 2005, Ankara, s.234.

Klasik teorilerin zaman içinde yetersiz kalması ile iktisatçılar yukarıda adları geçen teoriler dışında dış ticareti açıklamak için yeni yaklaşımlar getirmişlerdir. Elde edilen modern dış ticaret teorilerinin içerdiği üç yaklaşım ve dayandıkları varsayımlar ana hatları ile aşağıda sıralanmıştır. (Karluk, 2003: 95-96)

- Marshallcı yaklaşımın varsayımları şunlardır: Ekonomide tam rekabet koşulları geçerlidir. Dışsal ekonomiler bulunmakla birlikte ölçeğe göre artan getiri sanayi dalında söz konusudur. Ayrıca uluslararası uzmanlaşmadan ve ülkeler arasındaki uluslararası birleşmelerden söz edilebilir.

- Chambarlian yaklaşımının varsayımları şunlardır: Ekonomide ölçek ekonomileri bulunmaktadır. Ürün farklılaştırılması bulunmakla birlikte üretimde karşılaştırmalı üstünlükler geçerlidir. Sektöre giriş çıkış serbesttir. Ekonomilerde çok uluslu şirketler bulunur ve ölçeğe göre artan getiri sanayi dalı için geçerlidir.

- Cournot yaklaşımının varsayımları şunlardır: Ekonomide eksik rekabet söz konusudur ayrıca ülke içi ve dışında oligopol ve monopol piyasa yapıları bulunmaktadır. Uluslararası piyasalarda rant ve aşırı kârlar bulunmaktadır.

Buraya kadar ekonomi literatüründe dış ticaret teorilerini açıklamaya yönelik görüşlerin başlıcaları anlatılmış olup, bundan sonra dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisi incelenecektir.

1.6. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Son yıllarda ihracatın ekonomik büyüme etkisi çok fazla araştırılmıştır. Dış ticarete dayalı büyümenin özellikle küçük ölçekli firmalar için ölçek ekonomisi sağlayarak ekonomik büyüme yol açtığı savunulmaktadır. Bunun yanında, dış ticaret ara malların ithalatını ve sermaye dönüşümünü de sağlayarak firmaların üretim verimliliğini arttırmaktadır (Mahadevan ve Suardi, 2006: 1).

Dışa açılma politikaları ile elde edilen ihracatın gelişmesinin, sağladığı faydalardan dolayı ekonomik büyümenin ana etmeni olduğu söylenebilmektedir. Bir firma ihracat sektörüne atılmasıyla etkin kaynak dağılımını, etkin kapasite kullanımını, ölçek ekonomisi ve teknolojik yeniliği sağlamakta; dolayısı ile sektörde yerini sağlamlaştırmakta ve daha fazla üretim ve istihdam alanı sağlayarak ekonomik büyüme yol açabilmektedir. Ayrıca Bhagwati (1988) ve Krugman (1984) yaptıkları çalışmalarda ihracata dayalı büyümenin, ekonomik büyümeyi geliştirdiğini göstermişlerdir. İhracata dayalı büyümenin sağladığı bir diğer fayda ise, işgücünün yaparak öğrenmeyi sağlamasıdır. İhracata dayalı büyüme modelinde yurt dışından teknoloji transferi ile ekonomik büyüme katkı sağlanabilmektedir. Çünkü az önce de değinildiği gibi firmalar elde ettikleri yabancı teknoloji ile deneyim ve verimliliği arttırabilmektedir (Awokuse, 2007: 389-390).

Yukarıda anlatılan faydalarının yanı sıra ticari bakımdan oluşturulan açıklığın, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini belirten temel yaklaşımlar şu şekilde sıralanabilir (Yapraklı, 2007: 69):

- Ticari dışa açıklıkla ortaya çıkan ihracattaki artış sayesinde elde edilen döviz, ülkenin yabancı döviz sıkıntısını azaltabilir ve yurtiçinde üretilmeyen hammadde girdileri ve sermaye malı gibi üretken ara malı

ithalatını kolaylaştırarak gelirin artmasına yardımcı olur. Bu şekilde tasarruf-yatırım ve ihracat-ithalat açığının üstesinden gelinmesini sağlar.

- Serbest ticaret, bir ülkenin gelirine olan talebi artırarak gelir, istihdam ve tüketimin yükselmesine neden olmaktadır. Ayrıca ticari dışa açıklık, dış dünyaya açılan ülkelerin mallarına yönelik talebe uygun yeni teknolojileri üretmeyi kolaylaştırarak faktör rekabeti yaratmakta ve bu şekilde üretim olanaklarını genişletmektedir.

- Ticari dışa açıklık, ticaret yapılan lider ülkenin üretim tekniklerini adapte etmeyi kolaylaştırarak toplam faktör verimliliğinin artmasını sağlamaktadır. Ayrıca, ülkeler arasında bilgi yayılımı sağlayarak ortaya çıkardığı pozitif dışsallıklarla da üretimde etkinliğin artmasına neden olmaktadır.

Ekonomik büyüme ile dış ticaret arasında ilişkinin üç temel durumu şu şekilde açıklanabilmektedir. Bunlardan ilki, büyümenin meydana getirdiği ihracat artışı ve bu iki değişkenin karşılıklı etkileşimidir. İkincisi ise, ülkelerin elde ettikleri hasılanın büyük bir kısmını, diğer ülkelere göre daha büyük oranda ihraç etmesinin daha hızlı büyüme sağladığı düşüncesidir. Grossman ve Helpman (1991), Rivera- Batiz ve Romer (1991), Romer (1990)'e göre uluslararası ticaretin gelişmesi ile ekonomiler daha hızlı büyüebilmektedir. Bunun yanında ihracatın artması ile korumacı politikalar da azaltılmış olabilmektedir. Bir diğer görüş ise iki yönlü ilişkinin var olması durumudur. Bu hipoteze göre, Bhagwati (1988), ticari ürünlerin artması daha çok gelir (GSYİH'nın artması), aynı zamanda daha çok gelir ile daha çok ticaret yapıldığı savunulmuştur (Ramos, 2000: 615-616).

1980'li yıllarda ekonomik koşullarını iyileştirmek için Türkiye'de olduğu gibi birçok ülkede de serbestleşme hareketleri başlamıştır. Bu yıllarda, dünya ticaretindeki gelişmekte olan ülkelerin payı gelişmiş ülkelere göre düşme göstermektedir. Buna göre söz konusu dönemde ticaret, önemli oranda gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmektedir. 1948 yılında 62 Milyon \$ olan dünya ihracatı 1973'de 595 Milyon \$ olmuş ve 1980 değişimleri ile birlikte 1983 yılında yaklaşık 1973 yılına nazaran %100'lük bir artışla 1.882 Milyon \$ olmuş 2007 yılında ise 13.968 Milyon \$ seviyesine yükselmiştir (WTO, 2008: 11).

İKİNCİ BÖLÜM

2.TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET

2.1. Türkiye'de Uygulanan Sanayileşme Politikaları ve Ekonomik Büyümeye Olan Etkisi

Ülkeler ekonomi tarihi boyunca çeşitli yollar deneyerek ekonomik gelişme sağlamaya çalışmışlardır. Ülkeler bu aşamada, sanayileşme yoluyla ekonomik büyüme sağlama sürecinde iki ayrı politika uygulayabilmektedirler. Bunlardan ilki ithal ikame sanayileşme politikası olup bu politikayı belirleyen unsur bebek sanayiye koruyarak ülke ekonomisini geliştirmektir. İkinci sanayileşme politikası ise ihracata dayalı sanayileşme politikasıdır.

Son yıllarda küreselleşme ile yaygınlaşan ve ülkelerin genelinde uygulanan bir diğer yol olan ihracata yönelik strateji, ülkelerin serbest koşullarda, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi gerekmektedir. Ayrıca ulusal kaynak tahsisinin, ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep tarafından değil, aynı zamanda uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunluluğu da belirlemektedir (Erdoğan, 2006: 25).

Bir ülkenin dışa açılması, bir ticaret politikası olarak gösterilmekle birlikte aynı zamanda yansız olma politikası olarak da düşünülebilmektedir. Yansız olma politikası, ihracat ile elde edilen yabancı paranın, ithal ikamesi uygulanarak harcanan yabancı paraya yönlendirilmesi yani ihracata yapılan teşvik anlamında, yansız olma durumu olarak açıklanabilir. Buna rağmen, ihracata dayalı ekonomiler bu konuda yansız olamamaktadırlar çünkü ihracat sektörüne sübvansiyonlar ile yardım edebilmektedir.

Ticari serbestleşme ise ihracat sektörüne daha az dış ticaret politikaları uygulamak olarak açıklanabilmektedir (Yanıkaya, 2003: 59- 60).

Türkiye ekonomi tarihini, uygulanan sanayileşme politikaları bakımından ikiye ayırmak gerekirse, ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı 1980 yılı öncesi ve ihracata dayalı sanayileşme politikalarını uyguladığı 1980 yılı sonrası olarak iki ana bölümle incelenebilir.

1980 yılı öncesinde korumacı politikaların ve devlet müdahalesinin etkin olduğu ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulanmıştır. 1980 sonrasında ise benimsenen serbestleşme hareketleri, dış ticareti ve ekonomiyi yönlendirmiştir. Bu bağlamda, öncelikle 1980 öncesinde uygulanan politikalar ve ekonomiye etkisi tablolar ve rakamlar ışığında anlatılmaya çalışılmıştır.

2.2. 1980 Öncesi Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi (İthal İkameci Sanayileşme Politikası)

Hükümetler, daha önce de anlatıldığı gibi çeşitli amaçları gerçekleştirmek için uluslararası ticarete müdahalede bulunmaktadır. Bu müdahalelerin altında ekonomik olduğu kadar, sosyal ve siyasal amaçlar da yatmaktadır. Nitekim ithalatın ulusal ekonomiye verebileceği zararları engellemek için, özellikle gelişmiş sanayi ülkeleri, bu konuya büyük bir duyarlılık göstermektedirler. Diğer yandan gelişmekte olan ülkeler de genellikle sanayileşme hızlarını artırmak gibi amaçlarla dış ticaret üzerine çeşitli müdahalelerde bulunmaktadır.

Hükümetlerin dış ticarete müdahaleleri dolaysız veya dolaylı bir nitelik taşıyabilmektedir. Dolaysız müdahalelerle şekillenen dış ticaret politikasını, hükümetlerin doğrudan doğruya ülkenin dış ticaret akımlarını sınırlandırmak, özendirmek veya bu işlemlerin yapılış şekillerini düzenlemek için almış oldukları önlemlerin oluşturdukları sistematik bir bütün olarak tanımlamak mümkündür. Doğrudan yapılan müdahaleler ise daha önce de belirtildiği gibi gümrük tarifeleri ve vergiler gibi önlemler olarak düşünülebilmektedir. Bu önlemlerin tümü başka amaçlar için alınmış olmakla birlikte, dış ekonomik ilişkileri etkileyebilmektedir. Diğer taraftan, ithal ikamesi stratejisi iç piyasaya dönük üretimi esas alan, yoğun koruyuculuğa dayalı ve ekonominin hemen her kesimini kapsayacak biçimde yaygın devlet müdahaleciği

öngören bir ekonomik model olarak tanımlanabilmektedir. İthal ikamesi politikaları, genellikle sabit döviz kuru sistemleriyle bir arada uygulanabilmektedir. Bu sistemlerde döviz kurları hükümetler tarafından belirlenmekte ancak çoğunlukla denge değerlerinin altında tutulan kurlar nedeniyle ulusal para aşırı değerlenmiş olup, bu da dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda düşünülecek olursa, ithalat ikamesi döviz kontrolü ile birlikte uygulanmaya çalışılmıştır (Seyidoğlu, 2001: 116-117-602).

Bu yüzden, dış ticaret politikaları Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana önemli değişiklik göstermekle birlikte, bu dönemlerde kullanılan araçlar ve elde edilen sonuçlar bakımından da farklılıklar göstermektedir. Bu yüzden 1980 öncesi dönem kendi içinde de bölümlere ayırarak incelenecektir.

1923–2003 döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nde izlenen dış ticaret politikaları ülkenin temel öncelikleri, sanayileşme politikaları, uluslararası siyasal ve ekonomik konjonktür doğrultusunda belirlenmiştir. Bu çerçevede dış ticaret politikaları, dönem boyunca söz konusu öncelikler ve süregelen siyasal ve ekonomik koşullar açısından değerlendirilerek yeniden şekillendirilmiş ve uygulamaya konulmuştur (Taşkın, 2008: 1).

Uygulanan politikalara göre;

- Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Dış Ticaret Politikaları (1923-1929),
- Devletçi Politikaların Egemen Olduğu Dönemde Uygulanan Dış Ticaret Politikaları (1930- 1949),
- Liberal Döneme Giriş (1950- 1962),
- 1980 Öncesi Planlı Dönem (1963- 1980) olarak ayırabiliriz.

2.2.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Dış Ticaret Politikaları (1923- 1929)

Genç Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde, dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sanayi ürünü ithalatçısı ve dış borçlanmalar, Duyun-u Umumiye İdaresi ile sürekli imtiyazların verilmiş olduğu bir iktisadi yapıyı

devralmıştır. Dönem içinde iktisat politikalarını, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barış Antlaşması gibi iki önemli gelişme etkilemiştir.

Lozan'da üzerinde durulan ekonomiye ilişkin başlıca konular şunlardır: 1. Kapitülasyonların kaldırılması, 2. Yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu, 3. Osmanlı borçları, 4. Gümrük düzenlemeleri, 5. Savaş zararları, 6. Nüfus değişimi, 7. Musul Sorunu. Bu konuların içinde gümrük tarifeleri, Lozan'da tartışılan en önemli konulardan birisi olmaktadır. Lozan görüşmelerinin sonunda Türkiye, Osmanlı imparatorluğunun 1 Eylül 1916 yılındaki tarifesinin beş yıl süreyle yürürlükte kalması görüşünü benimsemek durumunda kalmıştır. Bunun yanında, Lozan'da kapitülasyonlar uzun süren tartışmalar sonunda tümüyle kaldırılmıştır. Daha önce yabancılara tanınan başka bir yetki de kabotaj hakkıydı ve bu hak Lozan'da kaldırıldı. Türkiye'de deniz ulaşımı yetkisi yalnız Türk gemilerine tanınmıştır (Kepenek, Yentürk, 2007; 36).

Kurtuluş Savaşının bitiminden 5 ay sonra, Lozan görüşmelerinin ortasında 17 Şubat 1923'te (İzmir İktisat Kongresi), tüm toplum kesimlerinin temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu Kongre çalışmaları sonunda kabul edilen ve genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi, piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören iktisadi politikalar, gümrük politikasındaki zorunlu sınırlamalar dışında yedi yıl boyunca genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat politikalarına egemen olmuştur. Bu çerçevede; Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik olarak varlığını geliştirmesi, özellikle sanayileşmesi ve kalkınması için gerekli koşulları hazırlayacak bir yapının oluşturulmasında gerekli politikalar tartışılmıştır. Özellikle dış ticaret konusunda temel yaklaşım, tarım ürünleri dışında her malı ithal etmek durumunda kalan bir ülke konumundan kurtulmak olarak belirlenmiştir (Varol, 2008: 1).

1923 İzmir İktisat Kongresi ile üstü kapalı olarak Batı uygarlığının piyasa sistemi benimsenmiş ve uygulanması amaçlanan politikalar özde liberal nitelikli olmuştur. Yeni kurulan sistemin ihtiyaç duyduğu kurumsal ve yasal düzenlemeler öncelik almıştır (Erkan, 2007: 33).

Lozan Anlaşmasına ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi uyarınca, Türkiye'nin 5 yıl süre ile diğer ülkelere karşı uygulayabileceği ekonomi politikaları

dondurulmuş, bazı istisnalar haricinde ihracat ve ithalat yasaklarının kaldırılması, yenilerinin konmaması, gümrük tarifelerinin ise 5 yıl boyunca değişmemesi kabul edilmiştir. Bu kapsamda 1916 yılının Osmanlı gümrük tarifesi esas alınmış ve yeni Cumhuriyetin gümrük gelirlerini artırmak ve sanayisini dış rekabetten korumak amacıyla kullanabileceği politika araçları elinden alınmıştır. Lozan Anlaşması ile saptanan gümrük tarife oranları ile ulusal ekonominin korunma oranı sadece % 12,9'da kalmıştır. Söz konusu sınırlamalar 1928'de son bulurken, 1929'da Türkiye gümrük tarifelerini değiştirme olanağına kavuşmuştur. 1925'den itibaren üzerinde çalışılan yeni gümrük tarifesi oranları ile ortalama koruma oranı % 45,7'ye yükseltilmiştir. Diğer taraftan söz konusu dönem itibarıyla tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurtanın toplam ihracatın % 60-72'sini, sınai tüketim malları ise toplam ithalatın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. 1923-1929 döneminde ithalatın GSYİH'ya ortalama oranı sadece % 14,4, ihracatın oranı ise 10,6 olmasına rağmen, 1929 sonrası dönemin korumacı ve sanayileşmeci ekonomi politikaları nedeniyle, söz konusu dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden yarım yüzyılın en dışa açık dönemi olmuştur (Taşkın, 2008: 4).

İlk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Nüfus 13 milyon 648 bin olarak tahmin edilmiştir. Çalışan nüfusun sektörel dağılımında ise tarım % 80,9, hizmetler % 10,2 ve sanayi % 8,9'luk paya sahiptir. Yabancı sermaye cumhuriyetin ilk yıllarında ülkeyi terk etmiştir. Vergi gelirleri içinde dolaylı vergiler ağırlıklıdır. Bütçe giderlerinin GSMH' ya oranı dönem boyunca düşük bir artış trendi izlemiş, vergi gelirlerinin GSMH içindeki payı %10 dolayında gerçekleşmiştir. Kamu giderleri içinde özellikle ulaşım (demiryolu), savunma iç ve dış borç ödemeleri başlıca kalemleri oluşturmuştur. Genel bütçe harcamalarının dağılımı 1927 ve sonraki 5 yıl için; %65 -75 cari gider, %15-17 yatırım ve %10-15 dolayında transfer harcamasından oluşmaktadır. Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın savaş yıllarında Türkiye'ye vermeyi taahhüt ettikleri altına, savaştan galip çıkan devletler Fransa ve İngiltere el koymuştur. Böylece cumhuriyetin ilk on yılında piyasadaki para hacmi nominal olarak azalmıştır (Yetim, 2008; 19).

Tüm bu ekonomik koşullarla birlikte genç Cumhuriyetin ihracatı, tarımsal ürünlerden oluşuyordu. Bu dönemde, 1923'den 1928'e tüketim malları ithalatı % 81'den % 64'e gerilerken, yatırım malları ithalatı % 6'dan % 15'e fırlamıştır (Erkan, 2007: 37)

Yine bu durum Tablo 3 yardımıyla da ihracat, ithalat rakamları ile açıklanabilmektedir.

Tablo 3. 1923- 1929 Yılları Arası İhracat ve İthalat Rakamları

Yıllar	İhracat(Değer \$)	İthalat (Değer 000\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
1923	50 790	86 872	58,5
1924	82 435	100 462	82,1
1925	102 700	128 953	79,6
1926	96 437	121 411	79,4
1927	80 749	107 752	74,9
1928	88 278	113 710	77,6
1929	74 827	123 558	60,6

Kaynak: TÜİK veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

Tablo 3'den de anlaşılacağı üzere genç Türkiye Cumhuriyetinde ihracat ve ithalat rakamları yıldan yıla iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda özellikle 1927 yılında yürürlüğe konulan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi, belli muafiyet ve teşvikler yardımıyla geliştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle makine ve teçhizat ithalatında teşvik sağlanırken yerli üretimi korumak için belli malların ithalatı kısıtlanmıştır. 1923-1929 döneminde, 1929 Dünya ekonomik buhranına kadar Türkiye'nin ihracatında büyük gelişmeler sağlanmıştır. Özellikle 1925 yılında ihracat, en yüksek olduğu 102.700 milyon dolar seviyeye ulaşmıştır. 1924 yılında ise ihracatın ithalatı karşılama oranı o dönemin en yüksek seviyesi olan % 82'e gelmiştir.

Tablo 4'den de görüldüğü gibi Lozan'daki düzenleme nedeniyle dış ticaret açığı 1930'lara kadar sürmüştür. Ancak, gümrükleri 1930'da kendi denetimine alan Türkiye, 1930'dan itibaren belli bir dönem dış ticarete açık değil fazla vermiştir.

Tablo 4. 1923- 1930 Yılları Arasında Gerçekleşen Dış Ticaret Dengesi ve Hacmi Değerleri

	Dış ticaret dengesi(Değer '000 \$)	Dış ticaret hacmi(Değer '000 \$)
1923	- 36 082	137 662
1924	- 18 027	182 897
1925	- 26 253	231 653
1926	- 24 974	217 848
1927	- 27 003	188 501
1928	- 25 432	201 988
1929	- 48 731	198 385
1930	1 840	140 920

Kaynak: TÜİK veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

1924-1930 yılları arasında dış ticaretimizin sektörlere göre büyüme hızları aşağıdaki Tablo 5’de gösterilmiştir. Buna göre 1924 yılında en büyük büyüme tarım sektöründe görülürken GSMH büyüme hızı % 14,9 olarak gerçekleşmiştir. 1925 yılında hizmetler ve sanayi sektörlerinde hızlı bir büyüme gerçekleşmiştir. 1927 yılında ise tarım sektöründeki önemli düşüş GSMH’ya yansımış ve -%12,8 küçülme yaşanmıştır.

Tablo 5. 1924- 1930 Yılları Arası Tarım, Sanayi, Hizmet Kolları İle GSMH’nın Büyüme Hızları

	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	GSMH
1924	27,2	-7,1	3,5	14,9
1925	5,6	17,9	19,2	12,8
1926	31,8	14,8	8,2	18,2
1927	-30,9	19,4	7,3	-12,8
1928	19,2	-0,6	4,7	11,0
1929	42,6	3,8	5,7	21,6
1930	-3,9	12,7	8,9	2,2

Kaynak: TÜİK veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

1923–1929 arasındaki yıllara özetle bakacak olursak, bu yıllarda devlet işletmeciliği ve müdahaleleri asgari düzeyde tutulmuş ve piyasa şartlarında sanayileşme benimsenmiştir. Bunda iki önemli husus rol oynamıştır. Birincisi ilk yıllardaki mevcut ekonomik tablo, ikincisi de dönem içerisindeki gelişmelerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yokluklar baş göstermiştir. Bu yoklukların en başında sermaye birikiminin olmaması gelmektedir. İlk yıllardaki iktisat politikalarının içeriği ve daha sonraki uygulamalar bu olumsuz gidişat ortadan kaldırılmış, yani sermaye kazançları milli

olmayan unsurlardan milli unsurlara aktarılmıştır. Bu dönemde kalkınma hamlesini devlet desteğiyle ve milli özel girişimci eliyle sağlayacak milli iktisat anlayışı benimsenmiştir. Bunun nedeni altyapı, sermaye, girişimci ve teknik eleman yetersizliğidir. Sermaye birikiminin olamamasının yanı sıra, yabancılar da ülkede yaşanan belirsizlikler nedeniyle yeni yatırımlarda bulunamamıştır. Ayrıca, azınlıkların ülkeyi terk etmesi sanayi üretimini olumsuz etkileyen diğer nedendir. Devlet genellikle sanayi sektörüne yatırım yapmaktaydı, ancak yetersiz kamu sermayesinin önemli bir bölümü demiryolu yapımı ve yabancıların elindeki demiryollarının satın alınmasında kullanılmıştır. Milli iktisat anlayışı içerisinde sermayenin yerli ellerde toplanması istenmektedir. Bu dönemde zaten merkez bankasının bulunmayışı kâğıt para arzının artırılması ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Para ve kredi faaliyetlerini düzenleyecek bir milli bankanın kurulmasına ilişkin İzmir İktisat Kongresi'nde başlatılan faaliyetler, ancak 11 Haziran 1930'da 1715 Sayılı yasayla T.C. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Eroğlu, 2009: 1-2).

2.2.2. Devletçi Politikaların Egemen Olduğu Dönemde Uygulanan Dış Ticaret Politikaları (1930- 1949)

29 Ekim 1929'de ABD'de yaşanan ekonomik kriz sonrasında başlayan dünya iktisat bunalımı, tüm dünyayı ekonomik açıdan büyük bir çıkmaza sokmuş ve bu bunalım Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. 1930 yılı, Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktasıdır. 1929 Krizi sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, devletçi, müdahaleci ve korumacı politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1923-1929 yılları arasında özel sektör girişimlerini teşvik eden politikaların ülke kalkınmasında yetersiz kaldığını düşünen iktidar partisi CHP, 1931 yılında yıllık programına devletçiliği almıştır. 1930 sonrasında Devlet, kapalı bir ekonomik politika izlemeye ve devletçiliğe yönelmeye başlamıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin iktisat tarihinde 1930'lu yıllar 'Devletçilik' dönemi olarak geçmektedir. Devletçiliğe geçişin 1930 yılına kadar tam olarak gerçekleşmemesinin en önemli nedenleri, Lozan Antlaşmasının bazı hükümleri ile yeterli sermayenin henüz birikmemiş ve devlet kadrolarının henüz yetiştirilmemiş olmasıdır (Coşkun, 2003: 75).

Dünya büyük buhranının da etkisiyle, dış ticaret ve kambiyo denetimleriyle ilgili önlemlerin büyük bölümü 1929-1931 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bunların başında kambiyo piyasalarını denetim altına almak için yürürlüğe konulan kambiyo

rejimini kararnamelerle dzenleme yetkisini (1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ile) hkmete veren mevzuat bu yıllarda yrrlge konulmuştur. Hkmete verilen bir başka yetki ise yeni ve yüksek gümrük tarifelerinin yanı sıra ithalata kota koyma ve ihracatı denetleme hususundaki kanunlardır. Bu kanunların hepsi yine 1930’lu yılların başında yrrlge konulmuştur. Öte yandan; dış ticarete örgütlenme gereğinden hareketle ve Atatürk’ün imzasıyla “Doğu ve Cenub Vilayetleri Mıntıkası Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği T.A.ř.” kurulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında; uluslararası ekonomik işbirliği, dünya ticaretinin geliştirilmesi hususlarını temel alarak dünya ekonomik ilişkileri, dış ticaret, gümrük, para-kredi konularının fikri temellerini atan Bretton-Woods konferansının etkileri, Türkiye’nin dış ticaret politikasına da yansımıştır. 1946 yılında Türk Lirası devalüe edilmiş, ithalattaki kısıtlamalar azaltılmış ve 1949 yılında yeni bir Gümrük Kanunu yrrlge konulmuştur. Uluslararası rgtler bazında ise; 1947 yılında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Avrupa Ekonomik İşbirliği rgt ile Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına taraf olunarak ticareti serbestleştirme yönündeki eğilimler güçlendirilmiştir (Varol, 2003: 3).

Kısaca, 1930’lu yıllarda konulan kanunlar önceliğini 3 Ekim 1931’de kurulan Merkez Bankası oluşturmuştur. Ayrıca 1930 yılında “1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu”, “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası Kanunu”, “Takas Komisyonları Teşkiline Dair Kanun” ve “Türkiye Kambiyo Kontrol Rejimi” uygulamaya konulmuştur.

1929’da Lozan’ın sınırlamalarının da son bulmasıyla ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurularak, eskiden ithal edilen sınaı tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlara gidildi. Böylece bunalım döneminde gelişmekte olan ülkelerin sanayisiz yapıyı değiştirmeye yönelik ilk adımlarına Türkiye de katıldı. Devletçi iktisat politikaları iki şekilde yürütüldü. İlki devlet işletmeciliği, ikincisi de fiyat mekanizması, dış ticaret gibi konularda iktisadi yaşamın kontrol yoluyla düzenlenmesi olmuştur. Bu kapsamda bir dizi kanun ve düzenleme çıkarıldı. Bu yıllarda Türkiye planlama deneyimi de yaşadı. Hatta Sovyetler Birliği’nden sonra dünyada ilk planlama deneyimlerinden birinin Türkiye’de yaşandığı söylenebilir. 1930–1939 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, Dünya ekonomisi krizin etkileri ile uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bu bunalıma çekerken, Türkiye’nin bir lde krizin dışında

kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Bunu da mümkün olduğu kadar dışa kapalı bir iktisat politikası ışığında ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleştirmiştir (Eroğlu, 2009: 2).

1946 yılında alınan istikrar önlemleri ve yapılan devalüasyon ile TL'nin değeri %53,6 oranında düşürülerek 1 Amerikan Dolar karşılığı 2,80 TL olarak belirlenmiştir. Ayrıca, ithalatta miktar ve kontenjan tespiti uygulamasına son verilmiştir. Bu dönemde yapılan devalüasyonun nedeni, savaş sonrası uluslararası fiyat düzeylerine ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlayarak ihracatı arttırmaktır. Ancak, bu devalüasyon istenilen sonuçları vermemiş, ithalattaki aşırı artış ile ortaya çıkan açık ilke önce birikmiş olan döviz rezervleri ile karşılanmış ve daha sonra dış finansal yardımlarla 1953 yılına kadar döviz açığı kapatılmaya çalışılmıştır. 1947 yılında liberal karakterde bir Kalkınma planı (1948- 1952) hazırlanmıştır. Bu planda özel kesime büyük önem verilmiştir (Tetik, 2002: 47).

2.2.3. Liberal Döneme Giriş (1950- 1962)

Çok partili siyasi sisteme geçildiği 1946 yılı ile kalkınma döneminin başladığı 1960'lı yılların ilk yarısı arasında liberal iktisat politikaları uygulanmış ve kamu yatırımları alt yapıya yöneltilerek, özel sektörün gelişmesi için uygun ortam oluşturulmaya çalışılmıştır. Ekonomi politikalarının temel hedefi sanayileşme olmakla birlikte, 1950'li yılların ortalarına kadar ekonomik gelişmede, tarım sektörü belirleyici olmuştur. Yabancı sermaye teşvik edilmiş, özel kesimin dış kaynak ve kredilerden yararlanması sağlanmaya çalışılmış, kurulan sanayi tesislerine özel sektörün katılımı teşvik edilmiştir. Yerli hammaddeye dayalı tüketim mallarında ithal ikamesi gerçekleştirilmeye çalışılmış, tarımda makineleşme süreci hızlanmıştır (TEK, 2003: 15–16).

Çok partili siyasal rejimin başlangıç tarihi olan 1950 yılı sonrası dönem siyasal değişim ile beraber iktisadi konulara yaklaşım yöntemlerinde de bazı değişiklikler meydana getirmiş, ekonominin serbestleştirilmesi yönünde tedbirler yürürlüğe konulmuştur. 1950–52 yılları arasında ithalat % 65 oranında libere edilmiştir. Uygulanmaya başlanan liberal politikalar 1950–60 dönemi zarfında ithalatı artırmış, ithalatın finansmanında birikmiş döviz rezervleri büyük rol oynamıştır. Ancak aynı

dönemde ekonominin döviz kazanma gücüne, özellikle ihracata yeterli güç verilemediğinden dış ödemeler açığı önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu dönem zarfında ve sonrasında Türkiye'nin ekonomi politikalarının başta gelen sorunları, dış ticaret açığı başta olmak üzere dış ödemeler açığı, ihracat, ithalat ve sanayileşmedeki aksaklıklar olmuştur. 1957 yılında 345 milyon dolar seviyesine dek yükselen ihracat, tarımsal gelişmenin durması, yükselen iç fiyatlara rağmen sabit kur politikasının sürdürülmesi ve destek politikalarının ihracatı caydırıcı şekilde uygulanması sonucunda 1958 yılında 247 milyon dolar seviyelerine gerilemiştir. % 70'e yakın bölümünü tarımsal ürünlerin oluşturduğu ihracat, üretim ve pazarlama da dışa dönük yapılamadığı için büyük ölçüde "geleneksel ihraç malları" dışına çıkamamıştır. İhraç ürünlerimiz tütün, fındık, kuru meyveler, pamuk, buğday gibi hammadde niteliği taşıyan tarımsal ürünlerden oluşmuştur. İthalatın içinde ise; en büyük payı yatırım malları ve hammaddeler almıştır. Gerek ihracat gerekse ithalat içerisinde Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinin çok önemli bir pay aldığı göz önünde bulundurulduğunda bu dönemin bir diğer önemli gelişmesini 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğuna yapılan üyelik başvurusunun oluşturduğu görülmektedir (Varol, 2003: 3- 4).

Dış ticareti geliştirmeye yönelik bütün bu hareketlerin ardından Türkiye'nin dış ticareti 1950- 1962 arası liberal dönem boyunca, hiç bir genişleme göstermemiştir. Kronik bir dış açık vardır. Dış açığın miktarındaki oynamalar, ihracat yönünden özellikle hava şartları, ithalat yönünden ise, dış kredi imkânları etkisine bağlı bulunmaktadır. 1958 de yapılan para ayarlamasının da dış ticaret dengesine bir yardım sağlamadığı anlaşılmaktadır. Kronik açık sonucunda biriken borç yükü, dış dengeyi büsbütün zor bir duruma sokmuştur. O dönemde biriken borçlar ileriki yıllarda Türkiye'nin önemli miktarlarda faiz ve anapara olarak borç ödemesini gerçekleştirmiştir (DPT, 1963: 23).

Tablo 6. 1950-1961 Yılları Arası Gerçekleşen İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon \$)

	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi
1950	263 424	285 664	- 22 240
1951	314 082	402 086	- 88 004
1952	362 914	555 920	- 193 006
1953	396 061	532 533	- 136 472
1954	334 924	478 359	- 143 435
1955	313 346	497 637	- 184 291
1956	304 990	407 340	- 102 350
1957	345 217	397 125	- 51 908
1958	247 271	315 098	- 67 827
1959	353 799	469 982	- 116 183
1960	320 731	468 186	- 147 455
1961	346 740	507 205	- 160 465

Kaynak: TÜİK veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

Daha önce belirtildiği gibi ve ayrıca Tablo 6'da görüldüğü üzere, 1952- 1958 yıllarında geçmiş yıllardan kalan kronikleşmiş dış ticaret açığı devam etmektedir. İyi giden hava koşulları sayesinde, tarım ürünlerine dayalı ihracat hacmi ve dış yardımlar dış ticareti artırıcı etmenler arasındadır. 1953 yılında alınan istikrar tedbirleri sonucunda 1958 yılına kadar ithalat devamlı olarak azalan bir seyir izlemiştir. 1950- 1958 döneminde ihracatın büyük bir kısmını tarımsal ürünler oluşturmaktadır, bu nedenle ihracatta hava koşullarına olan bağımlılık nedeniyle dalgalanmalar baş göstermiştir. Önemli ihraç mallarımız arasında; tütün, kuru meyveler, pamuk, tahıl yer almaktadır. İthalatta serbestleşmenin yüksek olduğu zamanlarda tüketim malları, tüm ithalatın % 25'ini oluşturmuştur. 1950 -1958 döneminde dış ticaret hadleri 1955- 1956 yılları haricinde devamlı olarak düşmüştür. 1950 yılına bakılacak olursa ihracat yaklaşık 263 milyon dolara, ithalat ise yaklaşık 286 milyon dolara ulaşmış ve sadece 23 milyon dolar dış ticaret açığı verilmiştir. 1950'li yıllarda hava koşullarının iyi gitmesiyle tarımdaki patlama, yatırımların artması ve Kore savaşı, ihracat gelirlerini büyük ölçüde arttırmıştır. 1954 yılında Kore Savaşı'nın bitmesiyle dünyada çöken hammadde ve tarım ürünü fiyatları, ihracatta azalmaya neden olmuştur. İzleyen yıllarda bu açığın büyüdüğü görülmektedir. İhracat 1950 yılında 263 milyon dolarken 1960 yılında yaklaşık 1,2 kat artarak 320 milyon dolar olmuş, ithalat ise dönem basındaki 285 milyon dolarlık rakamdan 1,6 kat artışla 468 milyon dolara ulaşmıştır (Bayrakdar, 2007: 30- 31).

2.2.4. 1980 Öncesi Planlı Dönem (1963- 1980)

1960 yılından itibaren ekonomiye yön veren kalkınma planları hazırlanmaya başlanmış ve ekonomi tarihinde bu dönem “Planlı kalkınma dönemleri” olarak geçmiştir. Planlı kalkınmayla birlikte dış ticaret stratejisi olarak "İthal İkameci" politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye’de yaklaşık son 40 yıl içerisinde uygulanan büyüme stratejisinin ilk aşamasını oluşturan bu dış ticaret stratejisi, az önce de değinildiği gibi ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisidir. Bu strateji ile amaçlanan asıl durum ülkenin dış rekabete kapalı olduğu bir ortamda aktif kamu müdahalesinin (düşük faiz ve kâr politikası, kamunun altyapı yatırımları yanında doğrudan üretim faaliyetlerinde bulunması vb.) olmasıdır. Bunun yanı sıra sermaye birikimi artırılarak ekonomik büyümenin hızlandırılması amaçlanmıştır. Ekonomik büyümenin ve yapısal değişimin kaynakları; arz açısından sermaye birikimi, teknolojik gelişme (verimlilik artışı) ve işgücünde artış; talep açısından ise iç pazarın genişlemesinin talep yapısında yarattığı değişimdir. Bu dönemde büyümenin, en çok arz yönünden sermaye birikiminden, ikinci olarak teknolojik gelişmeden ve en az işgücü girdisinin artış oranından etkilendiği görülmektedir. Talep yönünden ise iç talep kaynaklı büyüme gerçekleştiği gözlenmiştir (Karaçor, Ay, 2006: 69).

Türkiye’de 1970’li yıllar ithal ikamesi stratejisine dayalı sanayileşmenin derinleştirildiği ve içe dönük sanayileşme politikalarının uygulandığı bir dönemdir. Bu dönemde kişi başına GSYİH yılda ortalama %4.1 oranında büyümüştür. Bu oran 1960’larla karşılaştırıldığında çok önemli görünmemesine karşın, 1970’li yıllar ağır imalat sanayi ve sermaye mallarında yerli üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik güçlü kamu yatırım programlarının yapıldığı yıllardır. İthal ikamesi stratejisine dayalı büyüme döneminde, 1970’lerin ortasından itibaren, artan petrol fiyatlarının da baskısı sonucu ciddi bir ödemeler dengesi sorunuyla karşılaşmıştır. Ödemeler dengesi sorunu ile yaşanan döviz dar boğazı üretim için gerekli yatırım malları ve ara mallarının ithalatını engellemeye başlayınca ve ayrıca döviz dar boğazı ve ithalatın engellenmesi sürecine eklenen siyasal istikrarsızlıkların sonucunda 1970’lerin sonunda Türkiye bir ekonomik krize girmiştir. Bunun sonucu olarak 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları yürürlüğe girmiştir (Karaçor, Ay, 2006: 69).

1960 yılında 320,7 milyon dolar olan ihracat 1970 yılına gelindiğinde 588 milyon dolara ulaşmış, aynı dönemde ithalat sırasıyla 468 ve 948 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. (tüik.gov.tr, 2009) İhracata konu ürün kompozisyonunda ise değişme olmamış tarım ürünlerinin payı daha da artarak % 80 düzeyine yükselmiştir (Kayalar, 2003: 1).

Türkiye, planlı kalkınma dönemine yaşandığı bu yıllarda, geçmişten miras kalan ithalat yapısını aynen muhafaza ediyordu. Başka ülkelerden talep edilen malların, büyük kısmı (1963’de ithalat değerinin %70,2’si) mamul maddelerdi. Toplam ithalatın yüzdesi olarak; makine ve ulaşım araçları ithalatı %38,9, diğer mamul maddeler ve kimyasal ürünler ithalatı %22,3 ve %8,9’du. Bu yapı, ekonominin özellikle imalat sanayinin teknolojik zayıflığından ve çeşitlenme noksanlığından ileri geliyordu. Ara malları ithalatı değeri 1963’de yatırım malları ithalatını geçmiş buluyordu. Yatırım faaliyetinin yanı sıra, genellikle ithal ikameci sanayiciler olmak üzere bazı sanayilerin üretim kapasiteleri önemli ölçüde ithalata bağımlı duruma gelmişti. Ara malları ithalatı, toplam ithalatın yüzdesi olarak 1963’de % 48,8’dir; aynı oran 1950’de % 33,4’dü. Bütün bu rakamlar ve karakteristik özellikler gösteriyor ki dış ödemeler dengesi üzerinde şiddetli bir basınç oluşmadan, yüksek bir büyüme hızının sürdürülmesi son derece zordu (Şahin, 2000: 194-195-196).

Tablo 7. Türk ekonomisinde İthalatın Başlıca Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1963- 1986) Cari fiyatlarla- % Olarak

	<u>Tüketim Malları</u>	<u>Ara Malları</u>	<u>Yatırım Malları</u>
1963	5,4	48,8	45,8
1965	4,3	53,5	42,2
1970	5	47,9	47,1
1975	4,3	54,3	41,4
1980	2,2	77,8	20
1983	2,6	72,3	25,1
1985	8	69,1	22,9
1986	8,6	60,1	31,3

Kaynak: Hüseyin Şahin, “Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu”, Ezgi Kitapevi Yayınları, 2000, Bursa, s. 196.

Ekonominin beşer yıllık planlarla düzenlenmeye başladığı ve Planlı Kalkınma Dönemi’nin başlangıcı olarak nitelenen 1960’lı yıllarda Türkiye’nin uygulamış olduğu sabit kur politikası neticesinde yurtiçi fiyat artışlarının yurtdışı fiyat artışları üzerinde seyretmesi Türk Lirasının aşırı değerlenmesine neden olmuştur. Yine bu dönemde

kambiyo rejimi katı kontrol ve düzenlemelere tabi tutulmuş, ithal talebini kontrol altına almak için miktar kısıtlamaları, ithali yasak mallar listesi ithalat rejiminin en önemli araçları olmuştur. Söz konusu politikalar sonucunda ortaya çıkan ihracat aleyhine gelişme ihracatı teşvik tedbirleri uygulanmasını gerekli kılmıştır. Telafi edici tedbirlerin yeterli olmaması sonucunda 1970’li yılların ikinci yarısında Türkiye ödemeler dengesi krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Ekonominin ara malları ve yatırım malları ile büyük ölçüde ithalata bağlı olması, sanayi üretimin iç piyasaya dönük karakteri, ihraç gücünün zayıflığı ve genel olarak ekonominin döviz temin etme güçlüğü sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde, ekonomi büyük ihraç potansiyeline sahip olmadığı gibi, maliyet artışlarının ihraç yoluyla transfer imkânı da bulunmamaktadır. 1960 yılında 320.7 milyon dolar olan ihracat, 1970 yılına gelindiğinde 588 milyon dolara ulaşmıştır. İhracata konu ürün kompozisyonunda ise değişme olmamış tarım ürünlerinin payı daha da artarak % 80 düzeyine yükselmiştir. Buna karşılık 1960 yılı ithalatı 468 milyon dolar iken, 1970 yılına gelindiğinde 948 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Varol, 2003: 4–5). Söz konusu dönemde dış ticaret açığındaki artışın önüne geçilememiştir. 1960 yılında % 68,5 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1970 yılında % 62,1’e düşmüştür. (Tablo 8).

Tablo 8. 1960- 1980 Yılları İtibariyle İthalat, İhracat Dış Ticaret Hacmi ve İthalatın İhracatı Karşılama Oranları(Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1960	320 731	468 186	788 917	68,5
1961	346 740	507 205	853 945	68,4
1962	381 197	619 447	1 000 644	61,5
1963	368 087	687 616	1 055 703	53,5
1964	410 771	537 229	948 000	76,5
1965	463 738	571 953	1 035 691	81,1
1966	490 508	718 269	1 208 777	68,3
1967	522 334	684 669	1 207 003	76,3
1968	496 419	763 659	1 260 078	65,0
1969	536 834	801 236	1 338 070	67,0
1970	588 476	947 604	1 536 081	62,1
1971	676 602	1 170 840	1 847 442	57,8
1972	884 969	1 562 550	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	2 086 216	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	3 777 501	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	4 738 558	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	5 128 647	7 088 862	38,2
1977	1 753 026	5 796 278	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	4 599 025	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	5 069 432	7 330 627	44,6
1980	2 910 122	7 909 364	10 819 486	36,8

Kaynak: TÜİK veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

1970’li yılların ikinci yarısında yaşanan ciddi ekonomik bunalımın nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz: 1974’de gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı askeri harcamaların olağanüstü boyutlarda artmasına neden olmuştur. Arkasından, ABD’nin silah ambargosu dış ekonomik ilişkilerde var olan sorunları artırmıştır. Yabancı sermaye girişi yavaşlamış, yeni kredi bulmak güçleşmiştir. Siyasal istikrarsızlıklar ülkede bunalımı aşmak için gerekli ekonomik tedbirlerin zamanında alınmasını engellemiştir. Terörün tırmanışı ve toplumda sosyal barışın bozulması, politik grevler ve işi bırakmalar üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle kapasite kullanımları ciddi boyutlarda daralmıştır. Hızlanan enflasyon ve arka arkaya yapılan devalüasyonlara rağmen, döviz kuru aşırı değerlenmiş ve ödemeler bilançosu açığını genişletmiştir (Şahin, 2000: 176 – 177).

1974'ten sonra ise ulusal kalkınmacılığın sonuna gelindiği iyice belirginleşmiştir. 1980 öncesi Türkiye'sinde dış ticaret, finansal piyasalar ve bazı mal pazarları kontrollüydü. Bu nedenle Avrupa Topluluğu ile entegrasyonu gerektiren gümrük indirimleri ve mevzuat uyumları gecikmiş, çoğu zaman döviz darboğazı yüzünden ara ve yatırım malları ithalatı sekteye uğramış, üretim düşmüş ve bunun sonucunda işsizlik artmıştır. Tüm bu olumsuz gelişmelerin yoğunlaştığı 70'li yılları takiben, 24 Ocak 1980 tarihinde "24 Ocak Kararları" olarak Türk ekonomisinin tarihine geçen ve liberalleşme ekseninde birtakım yapısal dönüşümler içeren bir program uygulamaya konulmuştur (Öztürk, Özyakışır, 2005: 5).

2.3. 1980 Sonrası Ekonomik Büyüme ve İhracata Dayalı Sanayileşme Politikasına Giriş

1980 yılı sonrasında ekonomi politikalarında değişim yaşanmış ve dışa dönük bir sanayileşme politikası seçilmiştir. 24 Ocak 1980 istikrar politikaları çerçevesinde ticari hayatta radikal değişimler yaşanmıştır. Bu bölümde Türkiye'yi bu karara iten sebepler ve Türkiye'nin değişen yüzüne değinilecektir.

2.3.1. 1980 Kararlarını Almaya Hazırlayan Sebepler

1970'li yıllarda ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası yürürlüğe konulmuştur. Buna göre sanayileşme için gerekli olan ara mallar ve yatırım mallarının ithalatını sağlayacak malların ithaline izin verilmekteydi. Tüketim mallarında ise, yalnızca yurt içi üretimi teşvik amaçlı olan ithalat sağlanmaktaydı. Ancak bu amaçların gerçekleşebildiğini söylemek zordur.

Tablo 9. 1963- 1972 Yılları Arasında Yatırım, Tüketim ve Hammadde Bazında İthalat

	<u>Yatırım Malları</u>		<u>Ham maddeler</u>		<u>Tüketim Malları</u>		<u>TOPLAM</u>	
	<u>Plan</u>	<u>Gerçekleşme</u>	<u>Plan</u>	<u>Gerçekleşme</u>	<u>Plan</u>	<u>Gerçekleşme</u>	<u>Plan</u>	<u>Gerçekleşme</u>
1963	-	256	-	327,4	-	104,2	567	687,6
1964	-	197,3	-	205,9	-	44,2	627	637,4
1965	-	197	-	313	-	62	630	572
1966	-	257,1	-	396,3	-	64,9	674,9	718,3
1967	-	206	-	423,6	-	55,1	704	684,7
1968	332	255	418	447	85	61,7	835	763,7
1969	350	251	460	431	90	119,2	900	801,2
1970	370	284	510	527	96	136,6	975	947,6
1971	385	340	555	720,8	100	110	1040	1170,8
1972	405	450	605	775	105	90	1115	1315

Kaynak: DPT, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973- 1977, s.57.

İthal ikameci sanayileşme politikası gereğince; yatırım mallarının ithalat içindeki payı, bu dönemin kalkınma planlarında yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Ancak, gerçekleşen yatırım malı ithalatı, planların genellikle altında kalmıştır. Tüketim malı ithalatı ise tersine 1972 yılı hariç olmak üzere planların üzerinde gerçekleşmiştir. Tablo 9 yardımıyla da görüldüğü gibi, yatırım malı ithalatı hedeflenen rakamların altında kalmış; tüketim ve hammadde ithalatı genellikle planlanan rakamların üstünde gerçekleşmiştir.

Planlı dönemde GSYİH’da öngörülen hedeflere ulaşamamış ve istenilen büyüme sağlanamamıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının yapıldığı 1963- 1972 yılları arası için % 7,4 olarak öngörülen büyüme oranı, % 6,5 olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde GSYİH’nın büyüme oranı yılda ortalama % 7,6 olarak hedef alınmış, gerçekleşme % 6,9 olmuştur. Öngörülen hedefe ulaşamamasında, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde uluslararası düzeyde ortaya çıkan petrol bunalımı ve Türkiye'nin ilişkilerinin yoğunlaştığı Batı ekonomilerinde, petrol bunalımının başlattığı gelişmeler ile enerji ve dışalığa bağlı hammadde arzında zaman zaman ortaya çıkan tıkanıklıklar nedeniyle sınai üretimde ve plan döneminin ilk ve son yıllarında tarımsal üretimde hedeften geri kalmalar, ayrıca planda öngörülen önlemlerin alınmaması etkili olmuştur (DPT, 1979: 7).

1980’li yıllara kadar gözlemlenen bir diğer konu ise, sabit sermaye yatırımlarının istenilen seviyede ve planlanan düzeyde tutulamamış olmasıdır. Tablo 10.’da da görüldüğü gibi, I., II. ve III. Plan dönemlerinde kamu ve özel kesim sabit

sermaye yatırımları genellikle hedeflenen seviyelere ulaşamamış, gerçekleşen rakamlar hep daha az seviyelerde kalmıştır.

Tablo 10. Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Yıllık Ortalama Artış Hızları

	<u>I. Plan dönemi</u>		<u>II. Plan dönemi</u>		<u>III. Plan dönemi</u>	
	<u>Plan</u>	<u>Gerçekleşme</u>	<u>Plan</u>	<u>Gerçekleşme</u>	<u>Plan</u>	<u>Gerçekleşme</u>
TOPLAM	10,7	9,4	11,2	8,1	17,1	14,8
Kamu	10,6	8,5	10	6,5	19,2	16,7
Özel	11	10,5	12,5	9,8	14,9	12,8

Kaynak: DPT, Dördüncü Kalkınma Planı: 1979- 1983, s. 33.

Kamu yatırımlarının düşük gerçekleşmesinin temel nedenleri, kamu kesimindeki yanlış kaynak tahsisi ve kuruluşlarla yatırım uygulamasında gitgide daha başarısız olmalarıdır (DPT, 1979: 32).

Plan dönemlerinde sabit sermaye hedeflenenin çok altında kalarak tüketim mallarının yurt içinde üretimi ile tüketimin karşılanması imkânsız hale gelmiştir. Tüketim mallarının ithalat yolu ile karşılanması sonucunda döviz dar boğazı oluşmuştur.

Planlı dönemde istenilen seviyelere gelinememesi ayrıca dış dünyadan gelen şoklar 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasına sebep olmuştur. Özellikle 1973–1974 döneminde yaşanan petrol şokları ve Batıda beliren yüksek enflasyon, dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve cari işlemler dengesi açıklarının artmasına yol açmıştır (Öztürk, Özyakışır, 2005: 5).

Dış kaynaklı bu şoka karşı, ülkeler birkaç biçimde tepki göstermişlerdir. Bir bölümü ödemeler dengesindeki baskıyı azaltmak için daraltıcı bir politika uygularken, üretim yapısı ve pazar ilişkileri uygun olan sınırlı sayıdaki bazı ülkeler dışsatımı artırarak uyum sağlamaya yönelmişlerdir. Bir bölümü de kalkınma çabalarını artan oranda borçlanarak sürdürmeyi yeğlemişler, böylece yeni durumun gerektirdiği düzenlemeyi dış borç desteği ile erteleme ve zaman içine yayma politikasını benimsemişlerdir. Türkiye, sonuncu yolu seçen ülkelerden biri olmuştur (DPT, 1979: 52). Böylelikle artan dış borçlar ve bunların geri ödenmesinin zamana yayılması, Türkiye Ekonomisini ileriki yıllarda da sıkıntıya düşürmüştür.

1972-1977 döneminde dış ticaret açığının sebebi görülmektedir. 1972- 1977 yılları arasında meydana gelen 3 366 milyon dolarlık artışın % 78,3'ü fiyat hareketlerinden kaynaklanmıştır. 1970 -1973 döneminde Türkiye'nin dıştan aldığı malların fiyatı % 33'e kadar yükselmiştir. 1973'ten sonra petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak, bazı ülkelerin dışalımını önemli ölçüde kısıtları (Portekiz, İsrail), bazı ülkelerin de kısma çabasına girdikleri görülmektedir. (AET ülkeleri, İspanya, Yunanistan gibi). Gelişmekte ülkeler ise bir bütün olarak dışalımını azaltamamışlardır. (% 18,5'e karşılık % 21,2)Tablo 11'de görüldüğü gibi Türkiye de, 1972 yılında dış alımının büyük bir kısmını ham petrol oluşturmuş olup petrol fiyatlarındaki artıştan dolayı dış ticaret açığı artmaya devam etmiştir. Türkiye'de dışalımın 1970-1973 döneminde % 30 gibi hızlı bir oranda artmış olmasının başlıca nedeni, 1970 devalüasyonu öncesinde döviz darboğazı yüzünden baskı altında tutulan ya da resmi kanalların dışına kayan dışalımın 1970'ten sonra gelişen döviz olanaklarına bağlı olarak daha serbestçe karşılanabilmesidir. Ayrıca, dış ödeme olanaklarının artmasıyla, yurt içi kaynakları kullanma ve yeterince değerlendirme konusuna özen gösterilmemesi de dışalım artışlarını etkilemiştir. 1973 – 1976 döneminde ise dış ticaret açığının temel nedeni fiyat yükselişleridir (DPT, 1979: 53)..

Tablo 11. Dış Ticaret Açığındaki Artışın Kaynağı(Milyon Dolar)

	1972	1977	Fark	Reel artış	Fiyat artışı
DIŞ ALIM	- 1562,6	-5796,3	-4233,7	812,1	3421,6
Hampetrol	-124	-1151,6	-1027,6	91,2	936,4
Diğer	-1438,6	-4644,7	-3206,1	720,9	2485,3
DIŞ SATIM	885	1753	868	84,9	783,1
DIŞ TİCARET AÇIĞI	- 677,6	-4043,3	- 3365,7	727,2	2638,5

Kaynak: DPT, Dördüncü Kalkınma Planı: 1979- 1983, s. 53.

Türkiye'de, ithal ikamesi kapsamında yürütülen korumacı ve popülist politikalar, ülkeyi üretmeden tüketir hale getirmiş ve bu tüketim yapısı ısrarla sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu şekildeki bir yapılanma nedeniyle, özel kesim kârlı bulduğu iç pazara yönelmiş, ithalata bağımlılık giderek artmış ve ithal ikamesinden beklenen dışarıyla rekabet edebilecek ve ihracata yönelebilecek bir sanayi yapısı kurulamamıştır. Dönem içerisinde, işçi dövizleri, dövize çevrilebilir mevduat ve kolay bulunabilen kısa vadeli dış borçlar, söz konusu yapıyı 1979'a kadar taşımıştır. Ancak bu

yıllarda, yeni petrol zamları, vadesi gelen dış borçlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülkeyi tam bir çıkmaza sokmuştur (Eroğlu, 2009: 4).

2.3.2. 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri ve Dışa Açık Dönem

1980 yılı, gerek Türkiye gerekse Dünya tarihi açısından dönüşümlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Küreselleşme olgusu giderek sosyal ve ekonomik hayatta kendini göstermeye başlamıştır. İthal ikameci sanayileşme politikaları ile varılamayan hedeflere ihracata dayalı sanayileşme politikaları ile ulaşılmak istenmiştir.

1980 yılı başında Başbakan Süleyman Demirel, Özal'ı tam yetkiyle ekonomi yönetiminin başına geçirmiş ve O da daha sonra "24 Ocak kararları" diye anılacak bir istikrar paketini uygulamaya koymuştur. 24 Ocak kararları ile öncelikle enflasyonu denetim altına almayı, içerde arz talep dengesini, dışarıda ödemeler dengesini amaçlanmaktaydı. Ancak bu amaçlara yönelirken benimsenen temel yaklaşım, ekonomik yapının kendisini ve işleyiş biçimini değiştirmeyi amaçlayan bazı köklü düzenlemelerin de gündemde olduğunu gösteriyordu. Bunların bazıları şunlardır (Ögeç, Köşkeroğlu ve Shahuvarov, 2009: 6):

- İç pazara dönük "ithal ikamesi" modeli yerine "ihracata yönelik sanayileşme" modelinin benimsenmesi,
- Aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine "gerçekçi kur" politikasının benimsenmesi ve bunu sağlamak için radikal devalüasyondan kaçınılması,
- Faiz hadlerini devletin değil, piyasadaki fon arz ve talebinin belirlemesi,
- Yüksek faizin yanı sıra sınırlı para-kredi politikasının da iç talebi, dolayısıyla enflasyonu denetleyici bir araç olarak kullanılması,
- Fiyat denetimlerinin kaldırılması ve fiyatların arz-talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması,
- Kamu kesimince üretilen temel mallarda sübvansiyonların kaldırılması ya da azaltılması, böylece bu mallarda hatırı sayılır zamların çekinmeden yapılması,
- KİT reformu yapılarak bu kuruluşların kârsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması,

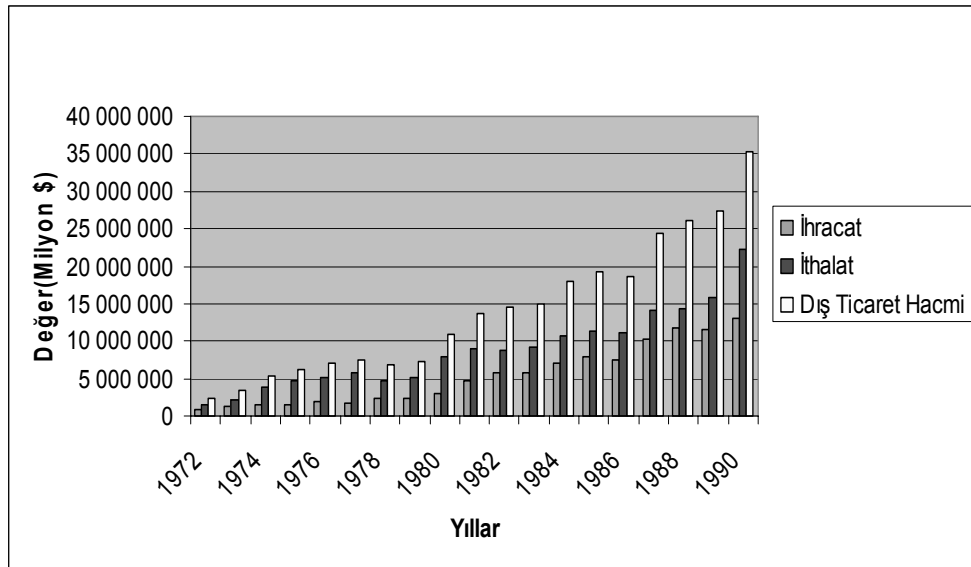
•Bir yandan kamu harcamaları kısılrken, diğer yandan kapsamlı bir vergi reformuyla bütçe denkliğinin sağlanması,

•Yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemler alınması, bu arada devlet tekelindeki kimi üretim alanlarının da yerli ve yabancı özel sermayeye açılmasıdır.

2.3.3. 24 Ocak 1980 Kararlarının Sonuçları

24 Ocak kararları ile birlikte 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde dışa açık ve ihracata yönelik bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. Esnek kur politikası uygulamasına geçilerek Türk Lirası, ABD doları karşısında yüksek oranda devalüe edilmiştir. Yine bu dönemde, ihraç ürünlerimize dış piyasalarda rekabet gücü kazandırılması ve ihraç ürünleri içinde sanayi ürünlerinin payının artırılması amacıyla yeni teşvikler uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Buna göre, 24 Ocak kararları ile ülkenin dış ticaret açığının ihracata önem verilerek giderilmeye çalışılması amaçlanmıştır (Ay, Erdoğan ve Mucuk, 2009: 2).

Şekil 7. 1972-1990 Yılları Arasında Gerçekleşen İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Hacmi

Kaynak: TÜİK tarafından alınan verilerle tarafımızca düzenlenmiştir.

1980 sonrası alınan kararlarda en önemli nokta, dış ticaret açığının düşürülmesiydi. Alınan kararla ihracat ve ithalat değerlerinde değişimler göze çarpmaktadır. Şekil 7'den de görüldüğü üzere, 1972 yılında 885 bin \$ dolar olarak

gerçekleşen ihracat rakamı 1990 yılında 13 milyon \$ seviyelerine kadar yükselmiştir (Şekil 7).

1980 yılında ihracat 1979 yılına göre %27,2 oranında artış göstererek 2910,1 milyon dolara çıkmıştır. 1981 yılında ise %61,6 oranında artış göstererek 4702,9 milyon dolara, 1982'de 5746 milyon dolara ulaşmıştır. 1983 yılında özellikle tarım ürünleri ihracatındaki düşüşün etkisiyle görülen duraklama eğiliminden sonra 1984 ve 1985'de tekrar gelişme sürecine girmiştir. 1985 sonu itibariyle 7958 milyon dolarlık ihracatın bir önceki yıla göre artış hızı %11,6 olmuştur. Uygulanan politikalarla, ihracat artışı amacına ulaşmış, 1987 yılı itibariyle ihracat,1980 yılına göre %250 oranında artmıştır. Ancak 1987 ve sonraki dönemde ihracattaki başarı, 1980'lerin birinci yarısına göre daha sınırlı kalmıştır. İhracatın GSMH içindeki payı ise, 1980 yılında %4,2 iken 1988 yılında en yüksek değere ulaşmış ve %13 olmuştur. 1980 yılında ise %36 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli artarak 1988 yılında %81,4'e yükselmiştir. İhracatın toplam olarak gösterdiği gelişmenin yanında, 1980 sonrası dönemde ihracatın yapısında da değişimler meydana gelmiştir (Göksu ve diğ., 2003: 594).

İhracattaki değişimlerin yanı sıra; 1972-1990 yılları arası ithalat rakamlarında da yüksek artışlar görülmüştür. 1972 yılında 1.562.550 (000 \$) olan ithalat değeri, 1980 yılında 7.909.360 (000 \$)'a yükselmiştir. 1987 yılında %27 seviyesinde gerçekleşen değişim oranı ile birlikte 14.157 milyon \$ seviyesine ilerlemiştir. Dış ticaret hacmi ise 1972-1990 yılları arasında genellikle artma eğiliminde kendini göstermiştir (Şekil 7).

**Tablo 12. 1972- 1990 Yılları Arası Gerçekleşen İhracat İthalat Değişim Oranları
Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı**

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değişim %	Değişim %	Değer Milyon \$	%
1972	30,8	33,5	- 677 581	56,6
1973	48,8	33,5	- 769 133	63,1
1974	16,3	81,1	-2 245 319	40,6
1975	-8,6	25,4	-3 337 483	29,6
1976	39,9	8,2	-3 168 433	38,2
1977	-10,6	13,0	-4 043 252	30,2
1978	30,5	-20,7	-2 310 862	49,8
1979	-1,2	10,2	-2 808 236	44,6
1980	28,7	56,0	-4 999 242	36,8
1981	61,6	12,9	-4 230 439	52,6
1982	22,2	-1,0	-3 096 692	65,0
1983	-0,3	4,4	-3 507 168	62,0
1984	24,5	16,5	-3 623 429	66,3
1985	11,6	5,5	-3 385 367	70,2
1986	-6,3	-2,1	-3 648 046	67,1
1987	36,7	27,5	-3 967 757	72,0
1988	14,4	1,3	-2 673 374	81,4
1989	-0,3	10,2	-4 167 451	73,6
1990	11,5	41,2	-9 342 838	58,1

Kaynak: TÜİK veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

24 Ocak 1980 tedbirlerine uygun bir kalkınma planı (V. Beş Yıllık Kalkınma Planı/ 1985-1989) uygulamaya konulmuştur. Planların kamu kesimi için emredici niteliği yapısal düzenlemelerde yoğunlaşmış, özel kesim için yol gösterici ve yönlendirici yönü teşvik planlaması ile ağırlık kazanmıştır. 24 Ocak İstikrar Programının etkin olarak uygulandığı 1980–1988 döneminde gerçekleştirilen bazı önemli yapısal tedbirler temel maddeler halinde şunlar olmuştur (Köse, 2002: 121):

- Reel faiz uygulamasına geçilmesi,
- Bankacılık sektör faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi ve sektörde faaliyet gösteren yabancı banka sayısının artırılması,
- Sermaye Piyasası Kanununun çıkarılması, sermaye hareketlerinin aşama aşama serbestleştirilmesi, yeni finansal kurumlar ve araçlar oluşturulması,
- Kamunun finansman ihtiyacının Merkez Bankası kaynakları yerine Hazine tarafından iç borçlanma yoluyla karşılanması,

- Temel mal hizmet kapsamının daraltılması,
- Katma Değer Vergisi uygulamasının başlatılması,
- İhracata parasal teşvik uygulanması,
- İthalat kotalarının kaldırılarak ithalatın serbestleştirilmesi,
- Yabancı sermaye girişinin kolaylaştırılması,
- Tarımsal destekleme kapsamındaki ürün sayısının azaltılması, destekleme alımlarında Merkez Bankası kaynaklarından doğrudan yararlanmanın kaldırılması,
- KİT tanımının yeniden yapılarak statülerinin belirlenmesi,
- Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi kurularak özelleştirme faaliyetlerinin başlatılması, mahalli idarelerin etkinliğini ve yetkilerini artırmak için genel bütçeden aldıkları payın artırılması ve Büyükşehir belediyelerinin kurulmasıdır.

1980'lerde başlayan dışa dönük sanayileşmeye ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları, günümüze kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde, hemen hemen bütün hükümetler, benzer politikaları benimsemişler ve birbirlerine yakın politika araçları kullanmışlardır. Türk lirasının konvertibilitesinden IMF'nin istikrar programlarına, ihracatı teşvik politikalarından KİT'lerin özelleştirilmesine kadar birçok uygulama, ekonomiyi liberalleştirerek ve aynı zamanda dış dünyaya açarak daha hızlı kalkınmayı sağlamak amacıyla ortaya konmuştur. Bu uygulamalar sonucunda beklenen sonuçlar; istikrarlı ve hızlı bir ekonomik büyümenin sağlanması, enflasyonun düşürülmesi, işsizliğin azaltılması, yüksek bir milli gelir düzeyine ulaşılması, eğitim ve kentleşme ile ilgili sorunların çözülerek, gelişmiş ülkelerin ulaştığı düzeyi bir an önce yakalayabilmektir (Öztürk, Özyakışır, 2005: 2).

Liberalizmle birlikte uygulanan Ortodoks bir istikrar programı olan ve ekonomide yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilen bu kararlarının en önemli özelliği sadece Türkiye'nin içine düşmüş bulunduğu ekonomik istikrarsızlığı gidermenin, yıllardan beri izlenmekte olan kalkınma stratejisini değiştirerek ekonomik dengelerin oluşumunda piyasa mekanizmasının rolünü artırmayı hedefliyor olmasıdır. Ekonominin

dış rekabete açılması, kamu kaynaklarının altyapı yatırımlarına yönelmesi ve mali piyasaların serbestleştirilmesi piyasa ekonomisi adına atılan adımların başında gelmektedir. İç piyasanın daralması, ücretlerin baskı altında tutulması, %100'e ulaşan devalüasyon ve büyük parasal destekler sonucu 1980'lerin ilk yarısında ihracatta önemli bir artış sağlanmış, büyüme hızı tekrar yükselmiştir (Karaçor, Ay, 2009:).

Tablo 13'de görüldüğü gibi 1980 yılında GSMH büyüme hızı -%2,8 iken, bu rakam 1981'de %4,8'e, 1990'da ise %9,4 seviyesine ulaşmıştır. 1981–1990 döneminde Türkiye ekonomisi ortalama %5,3 büyüme oranını yakalamıştır. 1980- 1990 dönemlerinde hizmet kesiminin sağladığı yüksek büyüme oranı GSMH büyüme oranının üstünde seyretmiştir. Sanayi kesiminin de 1980 yılında -%3,3 seviyesinden sonra 1990 yılına kadar hızlı bir büyüme gösterdiği görülmüştür. Bu büyümenin altında dışa açılma ve ihracatın teşviki yanında, iç ve dış talep genişlemesi ve dış konjonktürde meydana gelen iyileşmeler, sermaye birikimi ve verimlilik artışları etkili olmuştur.

Tablo 13. 1980 – 1990 Yılları arası Gerçekleşen Tarım Sanayi , Hizmetler ve GSMH Büyüme Hızları

	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	GSMH
1980	1,1	-3,3	-3,7	-2,8
1981	-1,9	9,2	6,2	4,8
1982	3,1	4,9	3,2	3,1
1983	-0,9	6,3	7,0	4,2
1984	0,5	9,9	7,9	7,1
1985	-0,5	6,2	5,1	4,3
1986	4,6	11,1	6,0	6,8
1987	0,4	9,1	12,9	9,8
1988	7,8	1,8	0,5	1,5
1989	-7,6	4,6	0,9	1,6
1990	6,8	8,6	10,3	9,4

Kaynak: TÜİK veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

Kısaca özetlenen liberalizasyon ve dünya ile entegrasyona yönelik bu politikalar sayesinde, 80'li yıllarda Türkiye'de dış ticaret hacmi ve özellikle ihracatında önemli artışlar gerçekleşmiş, ihracatın ürün kompozisyonu da büyük oranda değişmiştir. Tablo 14'de belirtildiği gibi 1985 yılında Türkiye'de % 29,8'ini tarım ürünlerinin oluşturduğu ihracat, 2001 yılına gelindiğinde % 13,9 seviyesine inmiştir. Bu dönemde, toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı hızla gerilerken sanayi mallarının payı ciddi bir oranda artmış, nitekim 1985 yılında% 61,1 olan sanayi ürünlerinin toplam ihracat

içindeki payı 2001 yılına gelindiğinde% 81,9'ye ulaşmıştır (DTM-İhracat Stratejik Planı, 2007: 7).

Tablo 14. 1985–2001 Yılları Arası Tarım, Sanayi ve Madencilik Kollarının Dünya İhracatı ve Türkiye İhracatındaki Payı

	Tarım		Sanayi		Madencilik	
	Dünya	Türkiye	Dünya	Türkiye	Dünya	Türkiye
1985	13,8	29,8	21,9	61,1	61,2	9,1
1990	12,2	25,5	70,5	67,7	14,1	6,8
1995	11,7	21,1	74	74,2	10,5	4,6
2000	9	13,9	74,8	81,7	13,1	4,2
2001	9,1	13,9	74,8	81,9	13,2	3,9

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracat Stratejik Planı 2004-2006: 7.

Tablo 14'de gösterildiği gibi 1985 yılında tarım kolunun dünya ihracatındaki payı %13,8 olarak gerçekleşirken bu rakam 2001 yılında 9,1'a gerilemiştir. Sanayi kolu 1985–2001 döneminde ağırlıklı payı almıştır. Türkiye'nin 1985 yılındaki ihracatının %61,1'i sanayi kolu olarak gerçekleşmiş aynı rakam 2001 yılında %81,9'a kadar çıkmıştır. Madencilik ise ihracatın Dünya ihracatındaki payına paralel olarak azalma göstermiş 1985 yılından 2001 yılına kadar düşüş göstermiştir.

1981–1988 dönemine Türkiye'nin liberalizasyon programının ilk aşaması olarak bakılabilir. İkinci aşama 1989'da dış sermaye girişlerinin serbestleştirilmesiyle başlayacaktır. Bu ilk dönemde ihracatı teşvik politikaları ön plandadır. Bu politikalarda, hem döviz hem de doğrudan ihracat sübvansiyonları araçlarını kullanılmıştır (Öztürk, Özyakışır, 2005: 9).

1990'lı yıllar Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarının başladığı, iki Almanya'nın birleştiği, SSCB'nin bölünmesiyle ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğunun yanı sıra, Kafkasların ve Karadeniz'in yeniden önem kazandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişim içerisinde, Türkiye'nin de hızla küreselleşen dünya sistemine entegre olmak yolunda dışa açılma politikalarına yeni bir perspektif kazandırması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede; ekonomik sıkıntılar sebebiyle etkinliği giderek azalan dış ticaret politikalarına, etkinlik kazandırmak amacıyla yeni pazar arayışları başlamıştır (Varol, 2003: 7).

1980 yılından sonra Türkiye’de yabancı sermaye hareketliliği artmıştır. Ancak bu dönemde yüksek spekülasyon sermaye girişleri hem cari, hem de kamu açıklarının artmasında, Türk parasının yabancı paralar karşısında değerlenmesinde, faiz oranlarının yükselmesinde, para arzının ve kredi stokunun genişlemesinde rol oynayarak makro ekonomik dengesizlikler yaratmıştır. Türkiye’de finansal serbestleştirme döneminde, yüksek miktardaki sermaye girişlerine Merkez Bankası tarafından müdahalesi yerine, kısa dönemli iç borçlanma yoluyla kamu harcamaları için bir kaynak olarak kullanılması tercih edilmiştir. Ayrıca, 1990–1994 döneminde hem geçici spekülasyon şişkinlikleri sınırlamak hem de sermaye girişlerinin vadesini uzatmak için kısa dönemli sermaye girişlerini vergilendirme yoluna gidilmiştir (Kepenek, Yentürk, 2007: 580–581).

1990–1993 döneminde Türkiye’nin ihracat performansında gerek iç gerekse dış faktörlerin etkisiyle bir yavaşlama olduğu görülmektedir. Ancak, 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasındaki yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları, uluslararası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu yönde etkileyerek, 1994 ve 1995 yıllarında ihracatın sırasıyla %18 ve %19,5 oranında artış kaydetmesine imkan tanımıştır. 1990’lı yıllar, ayrıca ekonomi ve ticaret politikalarımızı doğrudan etkileyen iki önemli gelişmeye de sahne olmuştur. Bunlardan biri, uluslararası ticaretin serbestleşmesinin sağlanması amacıyla İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başlatılan GATT sürecinin tamamlanması ile 1995 yılında oluşturulan Dünya Ticaret Örgütü’ne üyelik, diğeri ise 1.1.1996 tarihi itibarıyla AB ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşmasıdır. Küresel ve bölgesel alanda yaşanan bu gelişmeler sonucunda, 1980 sonrasında yoğun bir şekilde uygulanan ihracat performansına dayalı doğrudan ve nakdi teşvikler de kaldırılarak, uluslararası yükümlülüklerimize uygun olarak hazırlanan "***İhracatta Devlet Yardımları***" programları Haziran 1995 yılından itibaren uygulamaya konulmuş, ayrıca Türkiye’nin dış ticaretinin yapısı ve ihracat potansiyeli dikkate alınarak oluşturulan AB gümrük kodu ile uyumlu ***Dahilde İşleme Rejimi*** 1.1.1996 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. 1997 yılında Asya ülkelerinde başlayan krizin 1998 yılında Rusya’ya da sıçraması sonucunda dış talepte ve önemli ihraç pazarlarımızda yaşanan daralma ile 1999 yılı Ağustos ayında gerçekleşen ve Türkiye’nin sanayi merkezlerini de etkileyen depremin etkisiyle ihracat 1998- 1999 döneminde diğer yıllara nazaran daha düşük bir performans gösterebilmiştir (DTM, 2007: 8).

Türkiye’de 1990–1994 döneminde reel yatırımlardan uzaklaşılması, dışa dönük büyüme yerine içe dönük büyümenin ve ticarete konu olmayan sektörlere yatırımların teşvik edilmesi gibi politikaların uygulamasının sonucu 1994 krizine sebep olmuştur. 1995–1999 yıllarında yapılmış olan devalüasyon ve 5 Nisan İstikrar Tedbirleri ekonomide kısa vadeli olumlu sonuçlar vermesine rağmen, ekonomiyi 1994 krizine sürükleyen ekonomik ve siyasi faktörlerde herhangi bir iyileşme sağlanamamıştır. 1990 sonrası dönemde Türkiye’nin büyüme-istikrar performansının yetersizliğinin en temel nedeni mali disiplinden uzaklaşılması ve kamu kesiminde tercih edilen büyüme ve gelişme modelinin gerçeklerine uyum sağlayarak yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilememesidir. Bu durum büyüme ve kamu finansmanının iç ve dış şoklara karşı oldukça kırılgan olmasına yol açmıştır. Ekonominin 1990’lı yıllar boyunca içinde bulunduğu yüksek ama kırılgan büyüme ortamının diğer ön koşullarını da olumsuz yönde etkilemiştir (Ay, Karaçor, 2009: 5).

İstikrar Programı, enflasyon oranını azaltma, Türk Lirasına istikrar kazandırma, ihracatı artırma ve bütün bunları geliştirerek, “*sürdürülebilir*” bir ekonomik ve toplumsal gelişme sürecini elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlara ulaşılması, başta kamu kesimi açıklarının azaltılması ve bir dizi yeni düzenlemelerle hayata geçecektir (Kepenek, Yentürk, 2007: 582).

İstikrar önlemleri kapsamında; döviz kuru, ücret ve fiyat politikaları, Merkez Bankası ve bankacılık sektörüyle ilgili önlemler, kamu sektörü ve dış ticarete yönelik önlemler yer alırken, yapısal düzenlemeler kapsamında da toplumsal mali dayanışma ve yeni vergiler, özelleştirme, KİT’ler, tarımsal destekleme ve sosyal güvenlik kuruluşlarına yönelik düzenlemeler yer almıştır (Göksu ve diğ., 2003: 599).

Tablo 15. 1990- 2000 Yıllar Arası Türkiye’de Gerçekleşen Dış Ticaret Hacmi İle Dış Ticaret Açığı ve Cari İşlemler Dengesinin GSMH’ya Oranı

	Dış Ticaret Hacmi Milyon \$	Dış Ticaret Açığı/ GSMH %	Cari İşlemler Dengesi/ GSMH %
1990	35.261	6,2	-1,7
1991	34.641	4,8	0,2
1992	37.586	5,0	-0,6
1993	44.774	7,7	-3,5
1994	41.376	3,2	2,0
1995	57.345	7,6	-1,4
1996	75.694	5,6	-1,3
1997	80.669	7,7	-1,4
1998	76.584	6,8	1,0
1999	69.513	5,4	-0,7
2000	85.224	10,9	-4,9

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınlarından Derlenerek Tarafımızca Hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 11.01.2009).

Tablo 15’de 1990- 2000 yılları arası Türkiye’de gerçekleşen dış ticaret rakamları gösterilmiştir. 1990 yılında 35.261 Milyon \$ olan dış ticaret hacmi 1999 yılında 69.513 Milyon \$ olurken 2000 yılında 85.224 Milyon \$ olarak bir sıçrama göstermiştir. Dış ticaret hacmi artarken, ne yazık ki dış ticaret açığının önüne geçilememiş ve dış ticaret açığının GSMH’ya oranı da 1999 yılında % 5,4 iken 2000 yılında % 10,9 olarak gerçekleşip yaklaşık iki kat bir artış göstermiştir. Cari işlemler dengesi ise 5 Nisan kararlarıyla uygulanan hızlı orandaki devalüasyonla birlikte, kısa vadede ortaya çıkan dış ticaret daralması sonucunda cari işlemler fazlalığına dönüşmüş; ancak 1995 yılından itibaren açıklar yine artarak devam etmiştir. Uluslararası rezervler 1993 yılında 16,5 milyar dolar iken, 1995’te 27,7 milyar dolar fazlaya dönmüştür. Ancak 1996 yılından itibaren birçok makro-ekonomik göstergenin tekrar bozulmaya başladığı görülmektedir. Buna göre, bütçe açığı/GSMH oranı bir önceki yıla göre neredeyse iki kat artarak %4’den % 8,2’ye, 1999 yılında ise yeni bir sıçrama göstererek %11,6’sına ulaşmıştır. (Eşiyok, 2004: 54).

Tablo 16. 1990–2000 Yılları Arası Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	000 \$	%	000 \$	%	000 \$	000 \$	%
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	4,9	21 047 014	-5,6	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	8,2	22 871 055	8,7	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	4,3	29 428 370	28,7	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	-26 727 914	82 277 727	51,0

Kaynak: TÜİK veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

5 Nisan İstikrar Kararlarında da 1980’de uygulamaya konan 24 Ocak İstikrar paketi gibi, devalüasyon yapıp ihracatın rekabet gücünü artırarak ödemeler dengesinde ortaya çıkan cari işlemler açığını kapatmak hedeflenmiştir. Ancak Tablo 16’da görüldüğü gibi ihracat değişim oranı 1990 yılında % 11,5 iken, aynı oran 1994 yılından sonra % 19 dolaylarında seyretmiş; 1999 yılında ise bu rakam ne yazık ki % -1,4 olarak gerçekleşmiş ve Türkiye Ekonomisinde döviz darboğazının yaşanmasına sebep olmuştur. 1994 yılında her ne kadar devalüasyon sonucunda ihracat bir önceki yıla göre önemli düzeyde artıp, ithalat düşse de, bu durum aynı seviyesini koruyamamıştır. Başka bir ifadeyle, ücretlere ve döviz kuruna dayalı görece fiyatlarla oynanarak elde edilen rekabet gücü kalıcı olamamıştır. Ekonomide orta ve uzun vadede özellikle ticarete konu olan sektörlerde sermaye birikimi ile desteklenmeyen bir ihracat artışı değişmiştir. Ancak, sermaye hareketlerinin serbestleşmesinden sonra yatırımları giderek ticarete konu olmayan sektörlerde (bu sektörlerdeki kârlılığın görece olarak daha yüksek olması nedeniyle) yoğunlaşmıştır (Eşiyok, 2004: 49).

1994 yılında alınan kararların ardından Türkiye için bir başka dönüm noktası ise Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996’da imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması’dır.

Gümrük Birliği sadece tarafların birbirine uyguladıkları eş etkili vergilerle, ikili ticaretin önündeki her türlü engelin kaldırılmasını ve üçüncü ülkelere ortak bir gümrük vergisi uygulanması hususlarını içermekle kalmayıp, topluluğun ortak ticaret ve ortak rekabet politikalarının temel unsurlarına uyumunu da kapsamaktadır. İşlenmiş tarım ürünleri de Gümrük Birliği kapsamında yer almaktadır. Türkiye’de AB mevzuatına uygun olarak, Gümrük Birliği çerçevesinde işlenmiş tarım ürünleri sistemi tesis edilmiştir. Bu kapsamda işlenmiş tarım ürünlerindeki tarım ve sanayi payları tesbit edilmiş ve toplam korumanın sanayi payına karşılık gelen kısmının topluluğa karşı sıfırlanması öngörülmüştür (Özcan, 2009: 5).

1997 yılında Asya ülkelerinde başlayan krizin 1998 yılında Rusya’ya da sıçraması sonucunda, dış talepte ve önemli ihraç pazarlarımızda yaşanan daralma ile 1999 yılı Ağustos ayında gerçekleşen ve Türkiye’nin sanayi merkezlerini de etkileyen depremin etkisiyle ihracat, 1998–1999 döneminde diğer yıllara nazaran daha düşük bir performans göstermiştir. 1999 yılında % 6,1 oranında daralan ekonomi, uygulanmaya başlanan istikrar programı ve ekonomide ortaya çıkan olumlu tablo ile birlikte yeniden canlanmaya başlamış ve 2000 yılında GSMH % 6,3 oranında büyümüştür. 2000 yılında ihracatın gelişimine bakıldığında, uygulanan kur politikasının TL’yi reel anlamda değerli kılmasıyla ihracatın sadece % 4,5 oranında arttığı ve 27,8 milyar dolar seviyelerine ulaştığı görülmektedir. Buna karşılık, artan iç talep ve reel olarak değerlendirilen TL’nin de etkisiyle ithalat, bir önceki yıla göre % 34 oranında artarak 54,5 milyar olmuştur. Diğer taraftan 2001 yılında dünya ekonomisi bütün ekonomik bölgeleriyle birlikte gerek üretimde gerekse ticarete belli bir yavaşlama eğilimine girmiştir. Dünya ticaret hacmi 2000 yılındaki % 12,6’lık artışın ardından, 2001 yılında % 1 oranında daralmıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında Türkiye ekonomisine bakıldığında yaşanan istikrarsızlığın, tüketici ve yatırımcı güvenini olumsuz yönde etkilediği, döviz kurunun dalgalanmaya bırakılmasından sonra kur ve faiz oranlarında meydana gelen yüksek oranlı artışların etkisi ile tüketim harcamaları, yatırım hacmi ve üretimin önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. Uygulanmaya başlayan dalgalı kur rejiminin bir neticesi olarak, TL reel olarak değer kaybetmeye başlamıştır. İç talepte yaşanan daralma, işgücü ücretlerinde yaşanan gerileme, TL’nin reel olarak değer kaybetmesiyle birleşince, firmalar, krizden kurtulmanın yolu olarak dış pazarlara açılma

yoluna gitmişler ve bu durum ihracatı olumlu yönde etkilemiştir. Diğer taraftan, ekonomik kriz sürecinde olan Türkiye için ihracat kaynaklı döviz getirilerinin öneminden hareketle, ihracatta bir tanıtım ve pazarlama atağı başlatılmıştır (Kayalar, 2009: 2-3).

2.4. 2001 Krizi Sonrasında Türkiye'nin Görünümü

2000 yılında dünya hasılası ve ticaretinde çok olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen, uluslararası piyasalarda Euro/Dolar paritesinde, Euro aleyhine yaşanan gelişmeler ve ham petrol fiyatlarında gözlenen yüksek artışın maliyetleri arttırıcı etkisi gibi dışsal faktörlerden kaynaklanan gelişmeler ihracatta beklenen artışın gerçekleştirilmesini engellemiştir. Ayrıca Ekonomik İstikrar Programı kapsamında uygulanan kur politikasının TL'yi reel anlamda değerli kılması, ihracatı olumsuz yönde etkileyen diğer bir gelişmedir (Varol, 2003: 9- 10).

22 Kasım 2000 tarihinden itibaren, bankacılık kesiminde bir likidite talebi meydana gelmiş ancak; Merkez Bankası piyasaya yeteri kadar likit sürememiş ve Aralık 2000 başında faiz oranları % 2000'lere yükselmiş, beraberinde devalüasyon beklentisini getirmiştir. 19 Şubat'ta, Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında çıkan siyasal gerginliğin ardından ikinci bir kriz yaşanmış ve ekonomiden çok fazla sermaye yurt dışına çıkmıştır. Bankaların açık pozisyonlarını kapatmaları sebebiyle döviz talebini arttırmaları sonucunda likidite sıkışıklığı meydana gelmiştir. 22 Şubat 2001 tarihinde 7 saat süren bir Bakanlar Kurulu toplantısı ile kur dalgalanmaya bırakılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007: 593).

Şubat 2001 kriziyle birlikte, yüksek kronik enflasyondan kurtulmayı ve ekonomiyi istikrarlı bir yapıya kavuşturmayı amaçlayan; ancak, birinci yılını doldurmadan Kasım ayında yara alan 2000–2002 Enflasyonla Mücadele Programı da etkinliğini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Bu kriz sonrasında, ülkenin mali dengesi ve döviz rezervleri yetersiz kalmış, iç ve dış yatırımcıların güveni azalmış, yüksek faiz oranlarına rağmen yatırımcıların dövizle yönelmelerinin engellenemediği görülmüştür. Döviz kuru politikalarına dayalı enflasyonla mücadele programının çöküşü sonrasında, nihai olarak 15 Mayıs tarihinde, **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı** adıyla yeni bir program açıklanmıştır. **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı** da, önceki **Enflasyonla Mücadele Programı** gibi IMF'nin görüşleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Mart ayı

ortasında programın genel stratejisi kamuoyuna açıklanmıştır. Program, üç aşamalı bir temel stratejiye odaklanmıştır. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlere hız verilerek, mali piyasalarda belirsizlik azaltılacak ve böylece kriz ortamından çıkılacaktır. İkinci aşamada, özellikle faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanması sağlanacak ve böylece ekonomik birimlere orta vadeli bir perspektif kazandırılacaktır. Üçüncü aşamada ise, makro ekonomik dengeler kurularak, ekonomide 2001 yılının ikinci yarısından itibaren, istikrarlı bir büyüme sağlanmaya çalışılacaktır (Doğan ve Özekicioğlu, 2005: 11-13).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın yukarıda sayılan üç temel stratejisini gerçekleştirebilmek için;

- Ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda kesin bir siyasi taahhüdü ve desteği içerdiğini,
- Kamuda şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması, verimli olmayan müdahalelerin geri dönüşü olmayacak şekilde önlenmesi, iyi yönetimin ve yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesini,
- Katlanılan fedakârlıkların boşa gitmesinin önlenmesi ve piyasalarda güven ortamının yeniden sağlanmasının amaçlandığını belirtmektedir. Bu hedeflerin üçlü bir yaklaşıma dayandırılarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bunlar; Bankacılık sektöründeki bozulmalar başta olmak üzere, son finansal krizin doğrudan temelinde yatan bozulmaların düzeltilmesi ve ekonomi yönetiminin şeffaflığının ve özel sektörün ekonominin yeniden yapılandırılması sürecindeki rolünün geliştirilmesine yönelik yapısal politikalar oluşturmuştur (Ay ve Karaçor, 2009: 6).

Türkiye'nin ihracatının son dönemdeki gelişimi incelendiğinde, ihracatta konjonktürden kaynaklanan dönemsel sıçramalarla belli mesafelerin alındığını, ancak Türkiye gibi ihracata dayalı kalkınma modelini benimseyen diğer gelişmekte olan ülkelerin aksine, artış trendinin süreklilik arz etmediği görülmektedir. Benzer şekilde, GSMH artışında da gözlenebilen bu dalgalı seyrin yarattığı belirsizlik ortamı, ihracatçılarımızın geleceğe yönelik üretim ve ihracata ilişkin plan yapmalarını ve karar almalarını zorlaştırmaktadır (DTM, 2007: 12).

Son yıllarda uygulanan kalıcı ve tutarlı makroekonomik politikalar ve bunu destekleyen yapısal reformlar neticesinde Türkiye ekonomisi, yüksek ve istikrarlı bir büyüme ortamına girmiştir. Nitekim GSMH'nın büyümesi 2002 yılında % 7,9 ve 2003 yılında % 5,9 oranında gerçekleşerek hedeflerin üzerine çıkmıştır. Bu eğilim 2004 yılında da devam etmiş ve büyüme % 9,9 olarak gerçekleşmiştir. İleriye yönelik olumlu beklentilerin güçlenmesi, enflasyonun ve faizlerin düşmesi ile maliyetlerin azalması sonucunda ertelenmiş olan özel yatırım ve tüketim talebinin canlanması, bu gelişmenin temel dinamiğini oluşturmuştur (DTM, 2007: 8).

Tablo 17'de görüldüğü gibi, 2003 yılında % 31 oranında artan ihracat hacmi, 2004 yılında da % 32,8 oranında artarak 62,8 milyar dolara ulaşmıştır. Sağlanan makroekonomik istikrar ve verimlilik artışı özellikle imalat sanayi ihracatında çeşitlenmeye ve derinleşmeye yol açmıştır. Buna paralel olarak bir önceki yıla göre % 40,1 oranında artan ithalat 97,2 milyar dolar olmuştur. İthalattaki artış; yüksek büyümenin yanı sıra, tüketici ve yatırımcı güveninin tekrar tesis edilmesi ile birlikte ertelenmiş yatırım ve tüketim talebinin hızla gerçekleşmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim bu dönemde tüketim malı ithalatı % 84,5 ve yatırım malı ithalatı % 53,2 oranında artmıştır. İthalat değerlerinin artmasına karşın dış ticaret açığı da Cumhuriyet tarihinin en yüksek değerine ulaşmıştır. Cari açık 2008 krizine kadar özelleştirmeden elde edilen gelirle ve ülkeye giren yabancı sermaye ile karşılanıyordu ancak 2008 krizinden sonra iç ve dış talep düşmüştür. Cari açık ve dış ticaret açığı kapanmasına rağmen sanayi üretiminde küçülme ve aynı zamanda işsizlik baş göstermiştir

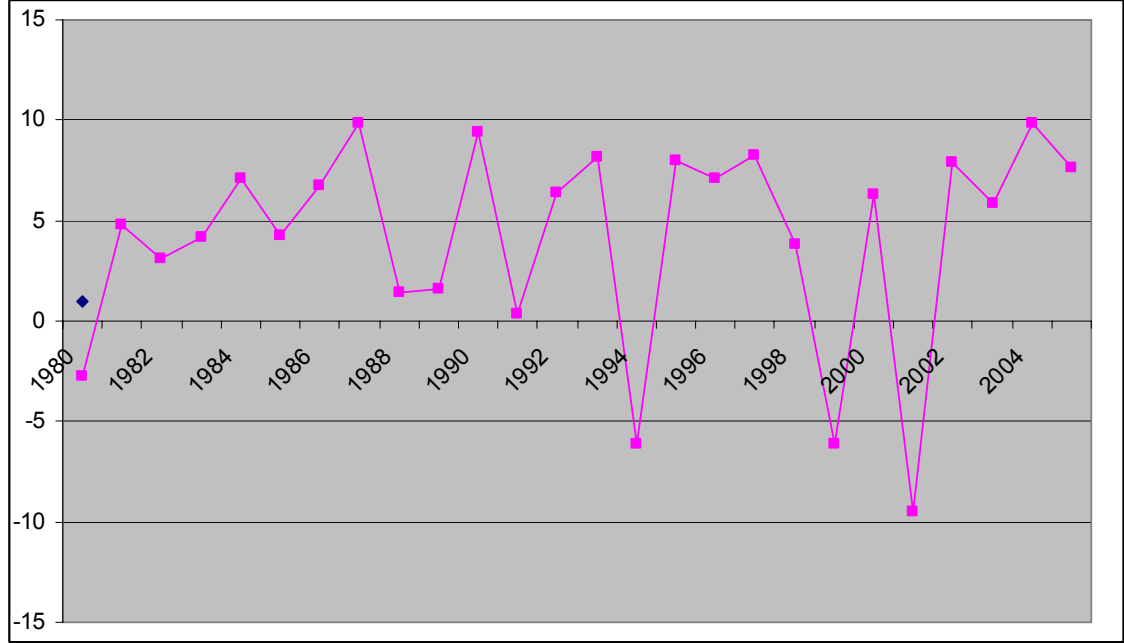
Tablo 17. 2000- 2008 Yılları Arası İhracat, İthalat Değer ve Değişimleri ile Dış Ticaret Dengesi

	Dış Ticaret Dengesi	İhracat (Milyon \$)	İhracat Değişim %	İthalat(Milyon \$)	İthalat Değişim %
2000	-26727914,46	27774906,05	4,47	54502820,5	34,01
2001	-10064866,6	31334216,36	12,81	41399082,95	-24,04
2002	-15494708,3	36059089,03	15,08	51553797,33	24,53
2003	-22086855,76	47252836,3	31,04	69339692,06	34,5
2004	-34372613,15	63167152,82	33,68	97539765,97	40,67
2005	-43297742,76	73476408,14	16,32	116774150,9	19,72
2006	-54041498	85534676	16,41	139576174	19,53
2007	-62790964,6	107271749,9	25,41	170062714,5	21,84
2008	-69985371,81	131974788,1	23,03	201960159,9	18,76

Kaynak: TÜİK veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

Büyüme 2000’li yıllarda da Türkiye gündemini çok meşgul eden kavramlardan biri olmuştur. Dönüşümün sağlanması için Türkiye’nin bir büyüme stratejisine ihtiyacı olduğu meydana çıkmış ve bu nedenle de, örneğin, cari açık karşısında kur seviyesi ile gündeme gelen tartışmalar, yerini ihracat fiyatları yanı sıra fiyat dışındaki rekabet gücü unsurlarının da yer aldığı tartışmalara bırakmıştır. Üretimde, girdilerin dünya fiyatlarında temin edilmesi, üretimin yoğun ithal aramalı kullanan yapısının değişimi, ileri teknoloji ürünlerinin üretiminde sağlanacak performans, hizmetler sektörü ihracatının rekabet gücünün artırılması, verimlilik artışı için izlenmesi gereken eğitim ve istihdam politikaları, piyasalarda giriş engellerinin kaldırılması gibi alternatifler üzerinde yapılacak çalışmalar ile piyasaların çok daha etkin ve rekabetçi çalışmasının sağlanması, uzun vadede kalıcı ve kesin sonuçlar vermesi beklenmektedir (TÜSİAD, 2005: 13–14).

Şekil 8. Türkiye’de 1980-2005 Yılları Arasında Gerçekleşen GSYİH Büyüme Hızı

Kaynak: TÜİK veri tabanlarından yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim: 01.06.2009)

Şekil 8.’de de görüldüğü üzere Türkiye dengesiz bir büyüme çizgisine sahiptir.1994 ve 2001 yıllarında krizlerin etkisiyle ekonomide daralma yaşanmış ve negatif büyüme oranları ile karşı karşıya kalınmıştır. Ancak krizleri takip eden yıllarda hızlı bir sıçrayış ile tekrar pozitif büyümeye geçilmiştir.

2.5. 2003 Yılından Günümüze Türkiye’de İthalat ve İhracatın Yapısı

Çalışmanın bu bölümünde, günümüzde Türkiye’de ihracat ve ithalat yapılan ülkeler, ihraç ve ithal ürünleri ve bu ürünlerin sektörleri yani kısaca ihracatın ve ithalatın yapısı incelenecektir.

Tablo 18. Türkiye’de 2008-2009 Yıllarında En Çok İhracat Yapılan İlk 10**Ülke**

ÜLKELER	2008	2009	DEĞ. %
			MİLYON \$
1-Rusya Federasyonu	2974,096	1216,109	-59,11
2-Almanya	1657,02	970,3682	-41,439
3-Çin	1218,398	942,2284	-22,6666
4-İtalya	1037,968	609,9342	-41,2377
5-A.B.D.	998,7048	607,9532	-39,1258
6-Fransa	853,9503	602,2584	-29,4738
7-Ukrayna	524,6174	288,9907	-44,914
8-İspanya	448,0103	279,0571	-37,7119
9-İngiltere	519,9171	265,0781	-49,0153
10-Güney Kore	347,7739	211,4738	-39,1922

Kaynak: DTM veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 11.06.2009).

Türkiye’de ihracatın ülkelere dağılımı Tablo 18’de gösterilmiştir. Türkiye’nin ihracatında Almanya’nın payı çok önemlidir. Buna rağmen ihracattaki ilk sırayı Rusya Federasyonu almaktadır. Rusya’nın ardından Almanya gelmektedir. Almanya’yı Çin, İtalya A.B.D., Fransa, Ukrayna, İspanya, İngiltere ve Güney Kore izlemektedir. 2008 yılı yıllık verilerine oranla yapılan değerlendirmelere göre ise en yüksek değişim yine Rusya Federasyonu gelmekte ardından İngiltere ve Ukrayna gelmektedir.

Tablo 19. Türkiye’de 2008-2009 Yıllarında En Çok İthalat Yapılan İlk 10**Ülke**

ÜLKELER	2008	DAĞ. %	OCAK – MART		MİLYON \$
			2009	DAĞ. %	DEĞ. %
1- Rusya Federasyonu	7.616	7616,0	4.363	4362,8	-42,7
2- Almanya	4.690	4690,4	2.873	2873,2	-38,7
3- Çin	3.968	3967,7	2.463	2462,6	-37,9
4- A.B.D.	2.414	2414,1	1.937	1937,2	-19,8
5- İtalya	2.734	2733,9	1.382	1382,0	-49,4
6- Fransa	2.154	2153,7	1.213	1212,6	-43,7
7- İran	1.666	1666,5	753	752,8	-54,8
8- Cezayir	1.083	1082,8	681	680,8	-37,1
9- İspanya	1.132	1131,8	626	625,7	-44,7
10- İngiltere	1.528	1527,7	656	656,2	-57,0

(*) Ülke sıralaması; 2009 Mart ayı rakamlarına göre yapılmıştır

Kaynak: DTM veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

İthalatın ülkelere göre dağılımının verildiği Tablo 19’a göre; Türkiye’de ithalatın gerçekleştirildiği ülkelerin başında yine Rusya Federasyonu ve Almanya gelmektedir. Toplam ithalatın yaklaşık beşte birinin gerçekleştirildiği bu ülkeleri Çin, A.B.D., İtalya,

Fransa, İspanya ve İngiltere takip etmektedir. Son dönemde ise İran ve İngiltere ile yapılan ithalatta hızlı bir yükseliş görülmektedir.

Tablo 20. Türkiye’de Mal Grupları Bazında 2004-2008 Yılları Arası Gerçekleşen İhracat Değerleri

İHR(\$)	YATIRIM MALLARI	ARA MALLARI(HAMMADDE)	TÜKETİM MALLARI	DİĞER
2004	6.530.837.813	25.945.605.922	30.501.889.001	188.820.084
2005	7.997.690.484	30.289.781.567	34.835.398.811	353.537.281
2006	9.423.368.558	37.788.251.900	37.790.477.603	532.577.457
2007	13.754.544.206	49.402.983.286	43.695.868.055	418.354.357
2008	16.724.840.615	67.708.993.820	47.076.867.547	491.108.447

Kaynak: DTM veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 12.06.2009)

Tablo 20’den de görüldüğü üzere 2004-2008 yılları arasında ihracatın içerisinde ağırlık payını ara malları oluşturmuştur. Gerçekten de, Türkiye’de ara mal ihracatı çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle hem üretim aşamasında gereken mallar, hem de teknoloji transferi sağlamak amacıyla yurt dışından getirilen makine ve teçhizatlar bu gruba girmektedir. Ara mallarını, tüketim malları ve yatırım malları ihracatı izlemektedir.

Tablo 21. Türkiye’de Mal Grupları Bazında 2004-2008 Yılları Arası Gerçekleşen İthalat Değerleri

İTH(\$)	YATIRIM MALLARI	ARA MALLARI(HAMMADDE)	TÜKETİM MALLARI	DİĞER
2004	17.397.440.482	67.549.436.061	12.100.276.926	492.612.499
2005	20.363.221.590	81.868.283.580	13.975.300.275	567.345.462
2006	23.347.555.798	99.604.659.525	16.116.330.152	507.628.673
2007	27.054.432.821	123.639.601.288	18.694.051.405	674.628.987
2008	28.020.560.198	151.744.519.407	21.489.128.509	706.571.322

Kaynak: DTM veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 12.06.2009)

Tablo 21’den de görüldüğü üzere 2004-2008 yılları arasında ithalatın içerisinde ağırlık payını, ara malları oluşturmuştur. Ayrıca değişim değerleri incelendiğinde de ara malları ithalatının ne kadar hızlı değiştiği de göze çarpan bir unsur olmaktadır. Ara malı ithalatını, yatırım malı ithalatı ve tüketim malı ithalatı izlemektedir.

Tablo 22. Türkiye’de 2008-2009 Yılları Arası İhracattaki İlk 10 Fasil

FASILLAR	Milyon \$			
	O C A K – M A R T			
	2008	% Dağ.	2009	% Dağ.
1 Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	5.264	15,9	2.429	-53,9
2 Demir ve çelik	2.742	8,3	2.082	-24,1
3 Makineler, mekanik cihazlar, kazanlar ve aksam, parçalar	2.537	7,7	1.757	-30,8
4 Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları	1.923	5,8	1.380	-28,2
5 Örne giyim eşyası ve aksesuarları	2.126	6,4	1.596	-24,9
6 Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	1.619	4,9	515	-68,2
7 Demir veya çelikten eşya	1.216	3,7	1.048	-13,8
8 İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	2.522	7,6	3.750	48,7
9 Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	1.497	4,5	1.044	-30,2
10 Plastik ve plastikten mamul eşya	777	2,3	612	-21,1

Kaynak: DTM veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

Türkiye’de ihracatın maddelere göre yapısı incelenirse, motorlu kara taşıtlarının, giyim eşyalarının, demir çelik endüstri ürünlerinin, makine ve mekanik cihazların ve örme giyim eşyası ve aksesuarlarının ilk beş sırada yer aldığı görülmektedir. İhracatın içindeki ilk on ürünün toplamının genel ihracat içindeki payı bu süre zarfı içerisinde %80’lere yakın seyretmiştir.

Tablo 23. Türkiye’de 2008-2009 Yılları Arası İthalattaki İlk 10 Fasil

FASILLAR	Milyon \$			
	O C A K – M A R T			
	2008	% Dağ.	2009	% Dağ.
1 Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	10.952	22,3	6.889	-37,1
2 Demir ve çelik	5.359	10,9	2.275	-57,6
3 Kazan, makine ve cihazlar, aletler, parçaları	5.867	11,9	3.409	-41,9
4 Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	3.825	7,8	2.328	-39,1
5 Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	3.256	6,6	1.406	-56,8
6 Plastik ve plastikten mamul eşya	2.371	4,8	1.267	-46,6
7 İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	1.130	2,3	134	-88,1
8 Organik kimyasal müstahsallar	1.095	2,2	680	-38,0
9 Eczacılık ürünleri	1.051	2,1	897	-14,6
10 Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi alet.	846	1,7	581	-31,4

Kaynak: DTM veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

İthalat maddeler itibariyle ele alındığında, ithal edilen maddelerin başında mineral yakıtlar, mineral yağlar gelmektedir. Bunları kazan, makine ve cihazlar, aletler,

parçaları, elektrikli makine ve cihazlar, motorlu kara taşıtları, plastik ve plastikten mamul edilen mallar izlemektedir. Bir önceki döneme göre değişiklik gösteren ithal mallar inciler, kıymetli taş ve metal mamüller ile madeni paralar %88 değişimle kendini göstermektedir.

Tablo 24. Türkiye’de Seçilmiş Ülke Gruplarıyla 2001- 2008 Yılları Arasında Gerçekleşen İhracat Değerleri

<i>Milyon \$</i>								
Seçilmiş Ülke Grupları	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
OECD Ülkeleri	20.616	23.551	30.425	40.518	44.355	54.481	65.675	70.451
EFTA Ülkeleri	316	409	538	667	821	1.189	1.328	3.262
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	2.932	3.599	5.044	6.779	8.620	11.584	16.784	20.865
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	972	1.042	1.569	2.206	2.670	3.341	4.700	6.247
Bağımsız Devletler Topluluğu	1.978	2.279	2.963	3.962	5.057	6.993	10.088	13.936
Türk Cumhuriyetleri	557	619	899	1.194	1.409	1.982	2.874	3.749
İslam Konferansı Teşkilatı	4.197	4.725	7.205	10.214	13.061	15.007	20.311	32.595
ASYA	4.592	5.230	7.813	10.465	13.213	15.257	20.309	32.503
Yakın ve Orta Doğu	3.261	3.440	5.465	7.921	10.184	11.316	15.081	25.429
Diğer Asya	1.331	1.790	2.348	2.544	3.029	3.942	5.227	7.074

Kaynak: DTM veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

Seçilmiş ülke bazında yapılan ihracat incelendiğinde OECD ülke grubuna ihracat yapıldığı görülmektedir. OECD ülkelerini Asya Ülkeleri ile Yakın ve Orta Doğu ülkeleri izlemektedir. İslam Konferansı ülkeleri ise Asya ülkelerine eş bir seyir izlemiştir.

Tablo 25. Türkiye’de Seçilmiş Ülke Gruplarıyla 2001- 2008 Yılları Arasında Gerçekleşen İthalat Değerleri

Milyon \$	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
OECD Ülkeleri	28.356	35.682	26.011	32.985	43.899	59.650	66.107	77.813	91.857	102.900
EFTA Ülkeleri	926	1.155	1.481	2.512	3.396	3.911	4.440	4.522	5.775	6.218
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	4.308	6.746	5.553	6.588	9.298	15.368	20.480	27.021	34.809	45.632
Bağımsız Devletler Topluluğu	1.123	1.543	1.238	1.548	2.736	3.218	5.108	8.102	9.972	13.221
Türk Cumhuriyetleri İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)	3.734	5.693	4.630	5.555	7.777	12.927	17.253	23.373	31.263	42.613
ASYA Yakın ve Orta Doğu	457	628	283	468	623	754	1.267	1.967	2.669	4.279
	4.078	6.321	5.540	6.072	8.195	10.631	14.459	19.111	21.524	29.179
	7.197	10.306	7.901	9.716	14.099	21.085	28.548	36.226	46.300	55.714
	2.124	3.373	3.016	3.186	4.455	5.585	7.967	10.568	12.641	17.627

Kaynak: DTM veri tabanlarından yararlanarak tarafımızca hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 01.04.2009).

Bu dönemde Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalatın artmasına karşılık, daha önce Doğu Bloğu olarak nitelendirilen ülkelere yapılan ithalat azalmıştır.

2007 yılına kadar Türkiye ekonomisi incelendiğinde, ülkenin dünya ekonomisiyle giderek entegre olduğu ve dış ticaret hacmi önemli ölçüde arttığı görülmektedir. 2000 yılında 27,8 milyar dolar olan ihracat 2,6 kat artarak 2005 yılında 73,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001–2005 döneminde yıllık ortalama ihracat artışı nominal olarak % 21,4 olarak gerçekleşirken, reel ihracat artışı yıllık ortalama % 15,4 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında 54,5 milyar dolar olan ithalat 2001–2005 döneminde 2,1 kat artarak 2005 yılında 116,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki yıllık ortalama ithalat artışı nominal olarak % 16,4, reel olarak % 10 olmuştur. 2001–2005 döneminde ihracat önemli ölçüde artmasına rağmen, YTL’nin değerlenmesi, özellikle Çin menşeli ucuz ürünlerin ithalatının artması, ihracattaki dönüşümün getirdiği ihracatın ithalata bağımlılığının artması ve petrol fiyatlarında yaşanan artışlar sonucunda dış ticaret dengesinde önemli açıklar oluşmuştur. Kısa vadeli sermaye girişinin yanı sıra özellikle doğrudan yabancı sermaye girişindeki ve bankacılık dışı özel sektörün borçlanmasındaki artış sonucunda cari açığın finansmanının

kalitesinde iyileşme görülmeye başlanmıştır. 2005 yılında cari açığın % 42'si doğrudan yabancı yatırım ile finanse edilmiştir. Türkiye'nin istikrarlı bir şekilde büyüebilmek için ihtiyaç duyduğu doğrudan yabancı sermaye yatırımları, makroekonomik istikrarın sağlanması ve Avrupa Birliğine üyelik yolunda ilerlemeler kaydedilmesiyle birlikte artmaya başlamış ve 2005 yılı itibarıyla 9,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. (DPT, 2008: 16-17)

Son yıllarda ihracata yönelik destek programları çerçevesinde KOBİ'lere Ar-Ge, Çevre Yardımı, Pazar Araştırması Yardımı, Yurt Dışı Ofis-Mağaza Yardımı, İstihdam, Eğitim ve Danışmanlık, Markalaşma gibi çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir. 2007 yılında devlet yardımlarına 400 milyon YTL tutarında kaynak tahsis edilmiş olup, gerçekleştirilen ödeme miktarı toplam 370,1 milyon YTL'ye ulaşmıştır. (DTM, 2008: 44)

2.6. Türkiye ve Dünya Ticaretinin Durumu

Küreselleşmenin yaygınlaşması ile birlikte, ülkelerin önemli bir kısmı dünya ekonomisi ile bütünleşmeye başlamışlardır.

Gelişmekte olan ülkeler mal ihracatı Dünya genel ihracatında çok küçük payı alırken Avrupa ve Asya ülkeleri payını her geçen gün artırmıştır. Tablo 26 yardımıyla da gösterildiği gibi, özellikle gelişmiş ülkelerin 2007 yılında, mal ihracatında belirgin oranlarda yüksek olduğunu görebiliriz. Avrupa ülkeleri mal ihracatı Dünya mal ihracatının % 43,4'ünü kapsarken, ABD % 14,5'ini almaktadır. Payı gelişmiş ülkeler kadar yüksek olmasa da başta Çin ve Hindistan olmak üzere, Asya ve Orta Doğu ülkelerinin Dünya mal ihracatındaki payı son yıllarda hızla artmaktadır.

Tablo 26. 1948, 1953, 1963, 1973, 1983, 1993, 2003 ve 2007 Yılları Seçilmiş Ekonomiler ve Bölgelerin Dünya Mal İhracatı (%)

	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2007
Dünya	62	85	164	595	1882	3787	7691	13968
Kuzey Amerika	18.5	20.5	16.1	17.2	18.5	21.4	22.5	19.4
ABD	13	13,9	11,4	13,3	14,3	15,9	16,9	14,5
Kanada	4,4	5,5	3,9	4,2	3,4	3,7	3,2	2,8
Meksika	1	0,9	0,8	0,6	0,7	1,8	2,3	2,1
Güney ve Orta Amerika	10,4	8,3	6	4,4	3,8	3,3	2,5	3,3
Brezilya	1,8	1,6	0,9	1,2	0,9	0,7	0,7	0,9
Arjantin	2,5	0,9	0,6	0,4	0,2	0,4	0,2	0,3
Avrupa	45,3	43,7	52	53,3	44,2	44,6	45	43,4
Almanya	2,2	4,5	8	9,2	8,1	9	7,9	7,6
İngiltere	13,4	11	8,5	6,5	5,3	5,5	5,2	4,4
Fransa	5,5	4,9	5,3	6,3	5,6	5,7	5,2	4,4
Afrika	8,1	7	5,2	3,9	4,6	2,6	2,1	2,6
Güney Amerika	2,5	1,5	1,1	0,9	0,8	0,5	0,5	0,7
Orta Doğu	1,8	2,1	2,3	2,7	6,2	3,3	2,7	3,4
Asya	13,9	15,1	14,1	14,9	18,5	23,6	23,5	25,3
Çin	0,6	1,6	0,9	0,9	1,1	2,7	5,4	6,8
Japonya	1,1	2,8	4,1	6,5	6,7	6,4	5	4,4
Hindistan	2,3	1,4	1,5	0,5	0,7	0,6	0,9	1,6
Avustralya ve Yeni Zelanda	2,9	2,3	2,2	1,6	1,4	1,5	1,4	1,4
Altı Doğu Asya Ülkesi	3,5	3,7	3,1	3,7	6,1	10,3	8,6	8,7

Kaynak: World Trade Organization, World Trade Developments 2008, s.11

Ancak ülkeler arası birleşmeler ve bloklaşma hareketleri ile birlikte gelişmiş ülkeler genellikle kendi aralarında ticaret yapma eğiliminde bulunmuşlardır. Buna rağmen Asya Kaplanları olarak adlandırılan ülkelerin de dünya ticaretinde hâkim olduğu Tablo 26. yardımıyla gözlemlenebilmektedir.

20. yüzyılda, ithal ikameci sanayileşme stratejisi (ISI- Import Substitution Industrialization) birçok gelişmekte olan ülkede büyüme stratejisi olarak kullanılmıştır. Latin Amerika'daki birçok gelişmekte olan ülke ithal ikame stratejisini uygulamış olup ancak Doğu Asya ülkelerine göre nispi olarak daha az bir büyüme performansı sergilemiştir. Doğu Asya ülkeleri ihracata dayalı büyüme stratejisi kullanarak dünya ticaretiyle bütünleşmiştir (Yanikkaya, 2003: 59).

Uzak Doğu tarihsel ve antropolojik özelliği ile her zaman gizemli bir bölge olma niteliğini korumuştur. Bu görünümün ötesinde bölge, günümüzde, bir ekonomik gelişme efsanesiyle de ününü korumuştur. 20. yüzyılın son çeyreğinden Japonya'nın bölgeye getirdiği bölgesel dinamizm ve ivme ile birlikte, bazıları NICs (Newly Industrializing Countries- Malezya, Endonezya, ve Tayland) ve diğerleri ise Asya

Kaplanları (four Asian Tigers- Hong Kong- Güney Kore, Singapur, ve Tayvan) şeklinde adlarını duyuran bir grup ülkenin (Dünya Bankasının tümünü kapsayan tanımıyla, yüksek performanslı Asya ekonomileri) ortaya koyduğu, kendine özgü bazı özellikler taşıyan bir kalkınma modeli şekillenmiştir. Bu model literatüre geçen tanımıyla “Doğu Asya Mucizesi” (East Asian Miracle) adı altında değerlendirilmektedir. Bu model ekonomik gelişme olgusunun, kuramsal ve kavramsal yönüyle incelendiğinde, disiplinler-arası (ekonomi, siyaset, kültür, kamu yönetimi, sosyal ve teknoloji) karışımının ortak bir ürünü olduğunun somut ve özgün bir örneğidir (Öksüz, 2001: 40-41).

Tablo 27. Uzak Doğu Ülkelerinin Dış Ticaretleri (Milyar Dolar)

	İhracat			İthalat		
	Dünya	Uzak Doğu	Pay	Dünya	Uzak Doğu	Pay
1980	2036	254	12,5	2073	268	12,9
1981	2012	287	14,2	2063	285	13,8
1982	1883	273	14,5	1942	269	13,8
1983	1843	289	15,7	1890	271	14,3
1984	1952	334	17,1	2011	293	14,6
1985	1950	338	17,4	2008	292	14,6
1986	2137	390	18,2	2201	295	13,4
1987	2512	462	18,4	2571	358	13,9
1988	2858	543	19,0	2944	458	15,6
1989	3085	579	18,8	3186	514	16,1
1990	3435	624	18,2	3536	572	16,2
1991	3504	695	19,8	3622	626	17,3
1992	3742	761	20,3	3864	663	17,2
1993	3734	819	21,9	3840	719	18,7
1994	4215	938	22,3	4333	832	19,2

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, Yozgatlı, Koray, “Uzak Doğu Ülkelerinin Kalkınma Stratejileri”, <www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/uzakdogusayi10.doc ->, s.9, (Erişim Tarihi: 23.04. 2009).

İzlenen kalkınma politikaları sonucu, Uzak Doğu ülkelerinin 1980–1994 yılları arasında dünya ticaretindeki paylarının artması başarılı olduklarını göstermektedir. Başarılı oldukları Tablo 27’de gösterilen rakamlar ile de anlaşılmaktadır. 1980 yılında Uzak Doğu ülkelerin Dünya ihracatından aldığı pay %12,5 olurken, 1990 yılında alınan

pay %18,2 olarak gerekleŒmiŒ ve 1994 yılında ise %22,3 olarak artan seyrine devam etmiŒtir.

Kullanılan sanayileŒme politikalarına rağmen 1997 yılında Asya'dan baŒlayarak birçok ülkeyi etkileyen bir finansal kriz meydana gelmiŒtir. Bu krizin eŒitli nedenleri bulunmaktadır. Kriz sonrasında yapılan değerlendirmeler finansal krize giren ülkelerde yeteri kadar ciddi bir mali sektör gözetim ve denetim mekanizmasının bulunmadığını, mali sektöre iliŒkin erken uyarı mekanizmalarının iŒlemesini engelleyecek eksiklikler olduğunu gstermiŒtir. Kore, Tayland ve Endonezya kendi paralarını asıl olarak ticari ve mali iliŒkide buldukları Japon Yeni yerine Dolara endekslemiŒlerdir. DıŒ denge bozulmaları sonucunda Asya lkelerinde 1995'ten itibaren dıŒ ticaret açıkları ve cari açıklar büyümeye ynelmiŒtir. Asya lkelerinin Japonya ile yakın iliŒkileri ve izledikleri politikaların benzerliği sebebiyle, yabancı yatırımcılar aynı bölgede yer alan ancak piyasa kuralları daha zayıf ülkelere hızla yatırım yapmaya baŒlamıŒlardır. Yabancı yatırımcılar, bölgesel düzeyde yaŒanan krizi algılamalarıyla birlikte, daha hızlı bir Œekilde ülkeyi terk ederek krizin yükünü daha da aėırlaŒtırmıŒlardır (Eğilmez ve Kumcu, 2005: 382- 383).

Asya Krizi, dünya ticaret ve hasıla artıŒını beklenildiği kadar kısa bir sürede etkilememiŒtir. Ayrıca, 1997 yılında dünya hasıla artıŒında, beklenen oranlarda ciddi daralmalar olmamıŒtır. GeliŒmiŒ ülkelerin 1997 yılında da yaklaşık % 3 dolayında büyüdükleri tahmin edilmektedir. Ancak, kriz bölgesindeki ülkelerle yakın ekonomik iliŒki içinde olan Japon ekonomisi hakkındaki büyüme tahminleri oldukça olumsuz yöndedir. 1998 yılı Ağustos ayı itibariyle Japonya'da fiyatlar bir yıl öncesine göre % 2,1 oranında gerilemiŒtir (Ege, 1998: 4).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EKONOMİK BÜYÜME İLE DIŞ TİCARET YAPISININ UYGULAMALI ARAŞTIRMASI

Çalışmanın son bölümünde, ekonomik büyüme ile ihracat ve ithalatın yapısı arasındaki ilişki ekonomik modelleme yapılarak araştırılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde öncelikle dış ticarete dayalı büyüme konusunda yazılmış olan tez ve makalelerin kısa bir özeti sunulmuştur. Daha sonra çalışmada kullanılan test ve yöntemler kısaca açıklanmıştır. Son olarak test sonuçlarından elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

3.1. Literatür Taraması

Son yirmi yıldan itibaren, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretteki gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek, merak edilen ve araştırılan konulardan biri olmuştur. Bu konu üzerinde yapılan araştırmalar üç grupta incelenebilir. İlk grupta yer alan çalışmalarda, ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi korelasyon katsayısı ile hesaplanmaktadır. İkinci grupta, ekonomik büyüme ve dış ticaret verilerine dayalı regresyon analizi ile yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Üçüncü grupta ise, zaman serilerine dayalı analizler yer almaktadır. Granger nedensellik testi ile yapılan çalışmalar bu gruptadır (Kónya, 2006: 979).

Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisinde uygulamalı çalışmaların bir kısmı, kullanılan yöntem ve elde edilen bulgular dikkate alınarak Tablo 28'de özetlenmiştir. Tablo 28'de 1960- 2009 yılları arasındaki çalışmaların başlıcaları yer almaktadır.

Tablo 28. Dış Ticaret Büyüme İlişisini İnceleyen Uygulamalı Çalışmalar

Yazarlar	Kapsadığı Dönem	Veri Seti	Yöntem	Sonuç
Awokuse (2006)	Bulgaristan: 1994(1)- 2004(3) Çek Cumhuriyeti: 1993(1)- 2002(4), Polonya:1995(1)- 2004(2)	Orta ve Batı Avrupa Ülkeleri	Granger Nedensellik Analizi	İhracata Dayalı Büyüme Modeli'ni destekliyor.
Bahmani-Oskooee ve Alse (1993)	1973–1988	9 Gelişmekte Olan Ülke	Koentegrasyon ve Hata Düzeltilme Modeli	Ekonomik büyüme ve ihracat arasında nedensel bir bağ bulunmaktadır.
Balassa(1978)	1960–1973	11 Gelişmekte Olan Ülke	Rank Korelasyonu	İhracata dayalı büyümeyi desteklemektedir.
Berg (1997)	1960–1991	Meksika	Zaman Serileri ve Granger Nedensellik Analizi	Dış Ticaretteki ve Reel Hasıladaki artışlar birbirleriyle pozitif olarak etkilenmektedir.
Bleaney(2007)	1979–1995	On Latin Amerika Ülkesi	Panel Veri	İhracata Dayalı Büyüme Modeli'ni desteklemiyor.
Boltho (2009)	1913–37, 1952– 73, 1973–90	Japonya	Granger Nedensellik Analizi	İhracata Dayalı Büyümeyi Desteklemektedir.
Doraisami(1996)	1963–1993	Malezya	Koentegrasyon ve Hata Düzeltilme Modeli	Büyüme ve ihracat arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. İhracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ihracata pozitif bir ilişki mevcuttur.
Dutt ve Ghost(1996)	1953–1991	14 Ülke	Koentegrasyon ve Hata Düzeltilme Modeli	İhracata dayalı büyümeyi desteklemektedir.
Emery(1967)	1953–1963	50 Ülke	En küçük kareler yöntemi	İhracata dayalı büyümeyi desteklemektedir.
Frank Hsiao ve Mei-Chu Hsiao (2006)	1986–2004	Çin, Kore, Tayvan, Hong-Kong, Singapur, Malezya, Filipinler ve Tayland	Granger Nedensellik Analizi- Panel Veri	Doğrudan yabancı sermaye GSYİH üzerinde direkt olarak bir etki de bulunmamasıyla birlikte ihracat ve GSYİH arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır.
Greenaway, Morgan ve Wright (2007)	1975–1993	69 ülke(yüksek gelirli OECD ülkeleri ile Tanzanya'nın da içinde bulunduğu düşük gelirli ülkeler)	Panel Veri	İhracata Dayalı Büyüme Modeli'ni destekliyor.

Hassan, Islam (2005)	1974–2003	Bangladesh	VAR- Granger Nedensellik Analizi	Ticari açıklık ve büyüme, finansal gelişme ile büyüme arasında bir nedensellik bağ bulunamamıştır.
Jang C.(2006)	1960(1)- 1997(3)	Kore	VAR	Açıklığın büyüme üzerinde negatif bir etki de bulunduğu ortaya çıkmıştır.
Karagöl ve Serel	1955–2002	Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	GSMH'dan ihracata yönelik tek taraflı nedensellik mevcuttur. İhracata Dayalı Büyüme Modeli'ni destekliyor.
Kónya (2006)	1960- 1997	24 OECD ülkesi	Granger Nedensellik Analizi	Belçika, Danimarka, İrlanda, İtalya, Yeni Zelanda, İspanya, ve İsviçre için ihracat GSYİH da büyüme sağlamakta, Avusturya, Fransa, Yunanistan, Japonya, Meksika, Norveç ve Portekiz için GSYİH daki büyüme ihracatı sağlarken, Kanada, Finlandiya, Hollanda için çift yönlü etki bulunmuştur. Avustralya, Kore, Lüksemburg, İsviçre, İngiltere ve ABD için direkt bir nedensellik bulunamamıştır.
Kónya ve Singh (2006)	1951/52- 2003/2004	Hindistan	Granger Nedensellik Analizi	İhracata Dayalı Büyüme Modeli'ni destekliyor.
Kösekahyaoğlu ve Şentürk (2006)	1980–2005	Türkiye ve yedi yeni gelişen ülke	Granger Nedensellik Analizi	Arjantin, Brezilya ve Hindistan için dış ticaret ile milli gelir arasında bir nedensellik bağı mevcut değildir. Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin'de ihracat ile milli gelir arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Krishna, Özyıldırım, Swanson (2003)	1951-1998	39 Ülke	Panel Veri Analizi	İhracat, ithalat ve yatırım bazı ülkelerde büyüme sağlamaktadır. Diğer ülkelerde ise büyüme ticaretten direkt olarak pozitif şekilde etkilenmektedir.

Mahadevan ve Suardi (2006)	1957(1)-2005(2): Japonya, 1970(1)-2005(2): Kore, 1961(1)-2005(2): Tayvan, 1973(1)-2005(2): Hong Kong	Asya Kaplanları ve Japonya	Birim kök Testi Analizi	Japonya için İhracata Dayalı Büyüme Modeli'ni desteklerken Hong Kong için hem ihracatın hem ithalatın büyümesi GSYİH'da büyüme sağlamaktadır. Kore için anlamlı bir ilişki tespit edilemezken, Tayvan'da ise ihracat ve ithalat büyüme üzerinde bir etkiye bulunmamıştır.
Marwah, Tavakoli (2004)	1970–1998	4 Asya Ülkesi	Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu	Yabancı sermaye ve ihracattaki artışlar Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland'da ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir etkiye bulunmuştur.
Medina Smith (2001)	1950–1997	Kosta-Rika	Eşbütünleşime Analizi	İhracata Dayalı Büyüme Modeli'ni desteklemekte ve ihracattaki gelişmeler ekonomik büyümenin temel etmenlerinden biridir. İhracat büyümenin motoru olarak görülmüştür.
Michaely(1977)	1950–1973	37 Ülke	Rank Korelasyonu	İhracata dayalı büyümeyi desteklemektedir.
Parida ve Sahoo (2007)	1980–2002	Güney Asya Ülkeleri(Bangladeş, Hindistan, Sri Lanka, Pakistan)	Eşbütünleşme Analizi	İhracata Dayalı Büyüme Modeli'ni destekliyor.
Ram (1987)	1960–1982	88 Gelişmekte Olan Ülke	Zaman Serileri	İhracata dayalı büyümeyi desteklemektedir.
Ramos(2000)	1865–1998	Portekiz	Granger Nedensellik Analizi	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini desteklemiyor. İhracat, İthalat ve Büyüme arasında belirgin bir nedensellik bulunmamaktadır.
Santos-Paulino ve Thirlwall(2004)	1972–1997	22 Gelişmekte Olan Ülke	Panel Veri Seti-Zaman Serileri	İhracattaki büyüme serbestleşme hareketleri ile birlikte artmaktadır. Ancak serbestleşme ithalat miktarını daha çok artırmakta ve dolayısıyla ödemeler dengesini bozmaktadır. Bu sebepten dolayı yaşam standartları ve toplam hasıla miktarı da sınırlı olmaktadır.

Sharma ve Panagiotidis(2003)	1971–2001	Hindistan	Granger Nedensellik Analizi	İhracattaki büyüme GSYİH'daki büyümeyi desteklememektedir.
Şimşek (2003)	1960–2002	Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	Çıktının büyümesinden ihracatın büyümesine yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Zestos ve Tao(2002)	1948–1996	Kanada ve ABD	Granger Nedensellik Analizi	İhracat ile büyüme arasında nedensel bir ilişki bulunmaktadır.

Kaynak: Makalelerden bazıları Medina- Smith (2001)'den alınmıştır.

Tablo 28'de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalara yer verilmiştir. Tablo 28'e göre dayanarak çalışmaları üç grupta incelemek mümkündür. İlk grup, ihracata dayalı büyüme hipotezini reddeden çalışmaları içermektedir. Örneğin, Sharma ve Panagiotidis (2003), 1971–2001 yıllarını içeren çalışmalarında Hindistan verileri ile yola çıkarak ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olmadığını saptamıştır. Ramos (2000) ise yine ihracata dayalı büyüme modelini desteklemeyen sonuçlar elde etmiştir. Ramos (2000), çalışmasında Portekiz üzerinde, Granger nedensellik analizi ile yaptığı test sonucunda ihracat, ithalat ve GSYİH arasında belirgin bir nedensellik bağı saptayamamıştır. Bleaney (2007) ise on Latin Amerika ülkesi için panel veri kullanarak yine ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir bağ tespit edememiştir. Ayrıca, Hassan, Islam (2005) ticari açıklık–büyüme ve finansal gelişme–büyüme arasında bir nedensellik bağı bulamamıştır. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler birbirinin nedeni değildir.

İhracata dayalı büyüme hipotezini reddeden çalışmaların yanı sıra birçok araştırma ise dış ticaretin ekonomik büyümeyi sağladığı görüşünü ortaya koymuştur. Awokuse (2006), Bahmani-Oskooee ve Alse (1993), Balassa (1978), Medina Smith (2001), Ram (1987), Michaely (1977) ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Buna göre, ihracattaki gelişmeler ekonomik büyümenin temel etmenlerinden biridir. Berg (1997) Boltho (2009) Doraisami (1996)'ya göre ise büyüme ve ihracat arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Ayrıca, ihracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ihracata doğru pozitif bir ilişki mevcuttur. Dutt ve Ghost (1996), Emery (1967) Frank Hsiao ve Mei-Chu Hsiao (2006) Greenaway, Morgan ve Wright (2007)'e göre ise ihracat büyümenin öncüsü durumunda olup ülke ekonomisinde

ihracatın yeri çok önemlidir. Karagöl ve Serel GSMH'dan ihracata yönelik tek taraflı nedensellik tespit etmiştir. Kónya ve Singh (2006) Krishna, Özyıldırım, Swanson (2003) Marwah, Tavakoli (2004) Marwah, Tavakoli (2004) Parida ve Sahoo (2007) ise yine ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Bunların dışında Şimşek (2003) çalışmasında, üretimden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu savunmaktadır. Zestos ve Tao(2002) ise ihracatı büyümenin temel sebeplerinden biri olarak görmüştür.

Üçüncü grup çalışmalarda ise, bazı ülkeler için ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuçlar elde edilirken; bazı ülkeler için hipotezi reddeden sonuçlar bulunmuştur. Kónya (2006) Belçika, Danimarka, İrlanda, İtalya, Yeni Zelanda, İspanya ve İsviçre için ihracatın GSYİH'ı etkilediğini tespit ederken; Avusturya, Fransa, Yunanistan, Japonya, Meksika, Norveç ve Portekiz için GSYİH'daki büyüme ihracatı uyarırken; Kanada, Finlandiya, Hollanda için çift yönlü etki tespit edilmiştir. Avustralya, Kore, Lüksemburg, İsviçre, İngiltere ve ABD için ise direkt bir nedensellik bağı bulunamamıştır. Kösekahyaoglu ve Şentürk (2006), Arjantin, Brezilya ve Hindistan için dış ticaret ile milli gelir arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edememiştir. Buna rağmen Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin için ihracat ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu savunmuşlardır.

Mahadevan ve Suardi (2006) Japonya için ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuçlar elde ederken; Hong Kong için hem ihracatın hem ithalatın büyümesi, GSYİH'da büyüme sağlamaktadır. Hong Kong ve Japonya'nın aksine Kore için ihracat ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemezken, Tayvan'da ise ihracat ve ithalat, büyüme üzerinde herhangi bir etkide bulunmamıştır. Santos-Paulino ve Thirlwall (2004)'a göre ihracattaki büyüme serbestleşme hareketleri ile birlikte artmaktadır. Ancak serbestleşme ithalat miktarını daha çok artırmakta ve dolayısıyla ödemeler dengesini bozmaktadır. Bu sebepten dolayı toplam hasıla miktarı sınırlı olmaktadır.

3.2. Ekonometrik Metodoloji

Bu çalışmada Türkiye'de 1988–2007 dönemine ait ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle

değişkenlerin durağanlığı saptanmaya çalışılmıştır. Daha sonra veri setlerinin zaman içinde birim kök içerip içermediği araştırılmıştır. Değişkenler durağan hale getirildikten sonra, Granger Nedensellik Testi ile değişkenler arasındaki ilişkinin yönü saptanmaya çalışılmıştır.

Ekonometrik çalışmalarda kullanılan veri türünden birisi zaman serisi verileridir. Ancak makro ekonomik çalışmalarda zaman serisi verileri genellikle durağan değildir. Bu nedenle ham veriler yardımıyla yapılan ekonometrik çalışmalar, çoğu zaman gerçeği yansıtmayabilir. Bu olumsuzlukların giderilmesi ve oluşturulan modellerin düzmece bir model olmaması için zaman serisi verilerinin durağan olması gerekir (Gujarati, 2001: 709).

Yapılan çalışmanın geçerliliği, zaman serisi verilerinin durağan hale getirilmesine bağlıdır. Zaman serisi verilerinin durağanlığı çeşitli şekillerde belirlenebilmektedir.

3.2.1 Durağanlığın Saptanması

Bir zaman serisinin ortalaması trend içermiyorsa, varyansında sistematik bir değişme yoksa ve eğer düzenli periyodik değişmeler ortaya çıkarmıyorsa, seri durağandır denir. Durağan bir süreçte stokastik sürecin özellikleri zaman boyunca değişmemektedir. Zaman serisi modellerini geliştirebilmek için, belirli bir stokastik sürecin zamana bağlı olarak değişip değişmediğinin bilinmesi gereklidir. Eğer stokastik sürecin özellikleri zaman boyunca değişiyorsa, yani süreç durağan-dışı ise, zaman serisinin geçmiş ve gelecek boyunca zaman aralıklarını basit bir cebirsel modelle göstermek zordur. Diğer taraftan eğer stokastik süreç zaman içinde sabitse, yani süreç durağan ise; geçmiş değerlerden tahmini yapılabilecek sabit katsayılı denklem ile süreç modelleme yapılabilir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 57).

Durağan seriler ile durağan olmayan seriler arasında aşağıda özetlenen farklılıklar bulunmaktadır (Kutlar, 2005: 308);

Durağan serilerde;

- Seri uzun dönemde, dalgalanmalar olsa bile, aynı ortalamayı muhafaza eder,
- Zamana bağlı olarak değişmeyen sonlu bir varyansa sahiptir.

- Gecikme zamanı uzadıkça, korelogram gittikçe sıfıra yaklaşır ve sıfır olur.

Durağan olmaya serilerde ise;

- Serinin uzun sürede döneceği bir ortalama değer bulunmamaktadır.
- Zaman sonsuza yaklaştığında, varyans zamana bağlı olduğundan o da sonsuza yaklaşır.
- Teorik korelogram hemen bitmez, yavaş yavaş azalır.

Belli bir zaman sürecinde veri setinde sürekli artma veya azalmanın olmadığı ve zaman boyunca bir yatay eksen etrafında saçılım gösterdiği durumlarda, serinin durağan olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle durağanlık, zaman serilerinin sabit bir ortalama etrafında dalgalandığı ve dalgalanmanın varyansının zaman boyunca sabit kaldığı anlamına gelmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 229).

Durağanlık, klasik ve modern yöntemlerle tespit edilebilir. Klasik yöntemlerle durağanlık belirlenirken, serilerin grafikleriyle serilerin otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon grafikleri denilen korelogramlardan yararlanır. Ayrıca elde edilen zaman serilerinin grafikleri ve görsel analizi ile de serinin durağanlığı araştırılabilir. Bir diğer yöntem ise birim kök testi ile analiz yapmaktır.

3.2.2. Birim Kök Testi

Durağanlığı test etmenin diğer ve en yaygın kullanımlarından biri birim kök testidir. Birim kökün varlığını tespit etmek için kullanılan yöntemlerden en önemlileri Dickey-Fuller (DF), Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron Birim kök testidir.

Birim kök testlerinde genellikle veri zaman serisinin farkı alınarak durağanlığı ortadan kaldırılır. Durağanlığı sağlamak için d kez farkının alınması gerekiyorsa, serinin d 'inci dereceden durağan söylenir ve $I(d)$ şeklinde yazılır. Bir değişkeni durağan yapmak için bir kez fark alınması yeterliyse, o seri birinci dereceden durağan yani bütünleşik seridir ve $I(1)$ ile gösterilir (Kennedy, 2006: 356).

Benzer biçimde, durağan bir seriye ulaşmadan önce ilk serinin iki kez farkının (yani birinci farkların birinci farkları) alınması gerekiyorsa, o seri ikinci dereceden durağan hale gelmiş olur ya da I(2)'dir.

Bir serinin durağanlığı aşağıdaki hipotezlerle test edilmektedir:

$H_0 : \delta = 0$ Y_t serisi durağan değildir.

$H_1 : \delta \neq 0$ Y_t serisi durağandır.

t istatistiğine bakılarak H_0 hipotezi kabul edilirse seride birim kök vardır.

Buna göre; Y_t (örneğin GSYİH) gibi bir zaman serisinin durağan olup olmadığını anlamak için, bilinen yolla hesaplanan t istatistiği yani Dickey Fuller (DF) sınaması olarak bilinir. Bu istatistiğin eşik değerleri Dickey ile Fuller tarafından Monte Carlo benzetmesiyle gösterilmiştir (Gujarati, 2006: 718- 719).

$\delta = 0$ hipotezini test etmek için hesaplanan t istatistiği τ (tau) istatistiği yani Dickey Fuller (DF) sınaması olarak bilinmektedir. DF sınamasının (τ) mutlak değeri MacKinnon kritik değerinden küçükse H_0 hipotezi kabul edilir, yani seri durağan değildir. Diğer taraftan τ değeri MacKinnon kritik değerinden yüksekse H_0 hipotezi reddedilir ve zaman serisinin durağan olduğu söylenebilir.

3.2.3. Granger Nedensellik Testi

İki değişken arasındaki nedensel bir ilişkinin varlığını ve yönünü test etmek için kullanılan ve en çok tercih edilen yöntemlerden biridir. Granger (1986) ve Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen eşbütünleşme tekniği, nedensellik çalışmalarına büyük bir katkıda bulunmuşlardır.

Granger, operasyonel nedensellik tanımına dayanarak yeterince yüksek dereceli iki değişkenli otoregresif bir sürecin tahmini yardımıyla, nedenselliğin test edilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Böylece X'in Y'ye veya Y'nin X'e neden olup olmadığı hipotezi test edilebilir hale gelmiştir. Örneğin, X ve Y gibi iki değişken arasında nedensellik ilişkisi araştırılırken dört sonuç ortaya çıkabilir (Erdoğan, 2006: 88).

1. $X \rightarrow Y$ (X değişkeni Y değişkenini etkilemektedir.)

2. $Y \rightarrow X$ (Y değişkeni X değişkenini etkilemektedir.)

3. $X \square Y$ (Her iki değişkende birbirini etkilemektedir.)

4. $X \square / Y$ (Değişkenlerin aralarında bir nedensellik yoktur.)

Yukarıda verilmiş olan değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisi nedensellik testleri yardımı ile yapılmaktadır.

3.3. Kullanılan Değişkenler ve Veri Kümesinin Tanımlaması

Çalışmada kullanılan değişkenler Türkiye'nin ihracat, ithalat ve GSYİH rakamlarıdır. Veriler 1988 yılının ilk döneminden başlayıp 2007 yılının üçüncü çeyreğini de kapsayacak şekilde üçer aylık dönemler halinde hazırlanmış olup Türkiye İstatistik Kurumu internet sitesinden online veri tabanlarından derlenmiştir. TL bazında hazırlanan İhracat, ithalat ve GSYİH rakamları aşağıdaki Tablo gösterilmiştir.

Tablo 29. 1988-2007 Yılları Arası Türkiye'nin GSYİH, İhracat ve İthalat Rakamları

		GSYİH	İHRACAT	İTHALAT
1988	1.Dönem	14522160	3194000	4005720
	2.Dönem	16831570	3512676	4901736
	3.Dönem	25614448	3899085	4913684
	4.Dönem	19139965	6203480	6649471
1989	1.Dönem	14394947	5375674	6367894
	2.Dönem	16605856	5349845	7940206
	3.Dönem	26448632	5630216	8756615
	4.Dönem	19897870	8463601	10762879
1990	1.Dönem	16114199	7146543	7050852
	2.Dönem	19073167	7028188	12493755
	3.Dönem	27931496	7685941	14619588
	4.Dönem	21472855	12209651	20377149
1991	1.Dönem	15899772	10939681	15871077
	2.Dönem	18738860	11620756	18971733
	3.Dönem	28891118	14502869	23618308
	4.Dönem	21357324	20310095	30453153
1992	1.Dönem	17290785	20207533	28237961
	2.Dönem	19917438	22025497	36676209
	3.Dönem	30444013	26292082	41670233
	4.Dönem	22670280	33370088	53039604
1993	1.Dönem	18267684	33215575	53616907
	2.Dönem	22127950	34627987	77775560

	3.Dönem	32820160	41180398	86378086
	4.Dönem	24460794	62120082	111123219
1994	1.Dönem	19017156	68155643	104558207
	2.Dönem	19982004	124145697	156772130
	3.Dönem	29960418	155305163	171942849
	4.Dönem	22773436	202435203	250553452
1995	1.Dönem	18970444	194720986	279994840
	2.Dönem	22502703	221840611	369104114
	3.Dönem	32967895	244082649	421237526
	4.Dönem	24587198	340479231	578817538
1996	1.Dönem	20777932	356344111	629568200
	2.Dönem	24342769	396668734	829599971
	3.Dönem	34660554	491067569	908707067
	4.Dönem	26298524	662921418	1191154519
1997	1.Dönem	22118575	724072173	1245025010
	2.Dönem	26551164	874156693	1592475699
	3.Dönem	37619700	1059781842	2030524418
	4.Dönem	28584760	1381390914	2551599287
1998	1.Dönem	24226031	1506491292	2525605036
	2.Dönem	27743559	1665972581	3011903794
	3.Dönem	38581878	1811854680	3139034624
	4.Dönem	28751649	2047830176	3221827873
1999	1.Dönem	22314607	2229522807	2730605312
	2.Dönem	26724906	2500673137	4057491709
	3.Dönem	35664702	2844119673	4543403653
	4.Dönem	27339614	3636949586	5853541205
2000	1.Dönem	23246163	3771643444	6384926832
	2.Dönem	28170249	4323139149	8617115272
	3.Dönem	38247506	4344864063	9159598499
	4.Dönem	29480556	4908048201	10065441271
2001	1.Dönem	22474400	5874230053	8403679656
	2.Dönem	24710478	9547244648	11774069881
	3.Dönem	34750430	10695533403	14559474667
	4.Dönem	25847756	12653179831	15812988992
2002	1.Dönem	22607905	10711072062	14158175748
	2.Dönem	27290013	11960826804	17512302811
	3.Dönem	37531514	15272002701	22285058973
	4.Dönem	28908192	16677722567	24434164772
2003	1.Dönem	24273566	17050488364	23665534699
	2.Dönem	28282851	17133315699	25056290646
	3.Dönem	39616972	16924530260	25754027111

2004	4.Dönem	30991599	19261168937	28948916759
	1.Dönem	27647374	17976370266	27929421577
	2.Dönem	32729596	22542168495	35398141085
	3.Dönem	41883347	23662879605	37049288949
2005	4.Dönem	33047705	26146037445	39299863617
	1.Dönem	29726839	22878753569	34114156728
	2.Dönem	34280335	24755453306	40052084434
	3.Dönem	45231363	24324441137	40550920536
2006	4.Dönem	36412065	27080446208	42663799261
	1.Dönem	31625721	22878753569	39387121595
	2.Dönem	37455913	24755453306	53198348905
	3.Dönem	47191040	24324441137	94437178907
2007	4.Dönem	38070042	27080446208	54107272732
	1.Dönem	33770695	24783139722	34114156728
	2.Dönem	39004732	31086136801	40052084434
	3.Dönem	48140342	32314054000	40550920536

Söz konusu testler, Tablo 29’da yer alan verilerin doğal logaritması alınarak kurulmuştur. Analizde kullanılan semboller ve açıklamaları aşağıda verilmiştir.

LNİHRACAT: Toplam İhracat Değerlerinin Logaritması (TL)

LNİTHALAT: Toplam İthalat Değerlerinin Logaritması (TL)

LNGSYİH: Harcamalar Yöntemiyle GSYİH’nın Logaritması (1987 fiyatlarıyla TL)

3.4. Elde Edilen Bulgular ve Tartışmalar

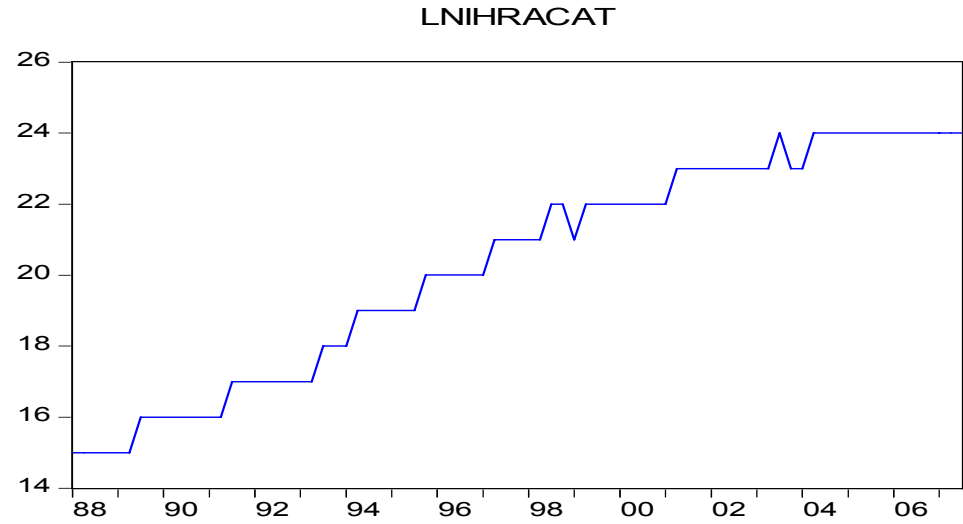
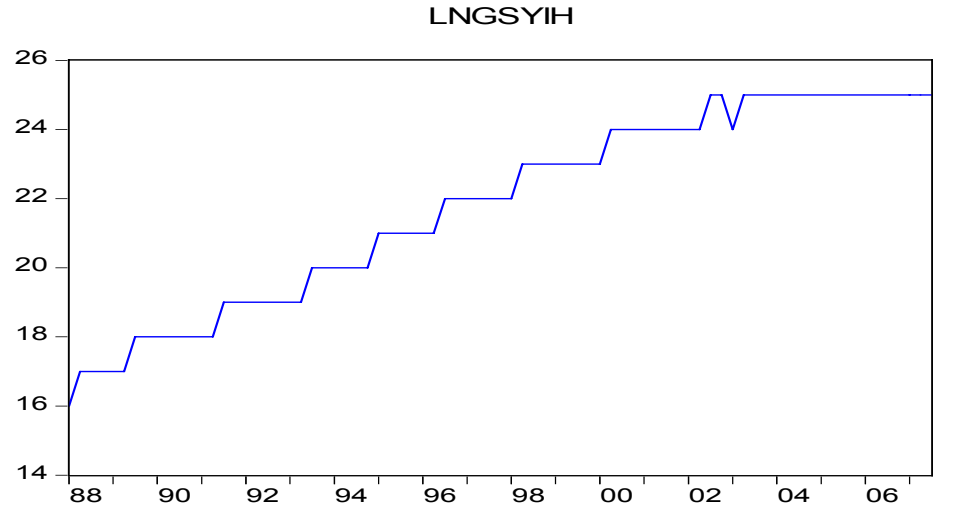
Bu çalışmada, 1988–2007 yılları arasında GSYİH, ihracat ve ithalat değerleri ele alınarak birbiri arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler zaman serisine dayalı olduğu için öncelikle durağan olup olmadığı test edilmiştir. Durağan olmayan seriler durağan hale getirilmiştir. Serilere Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi uygulanmıştır. En son aşamada ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik analizi yardımı ile test edilmiştir. Tüm testler, Eviews istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

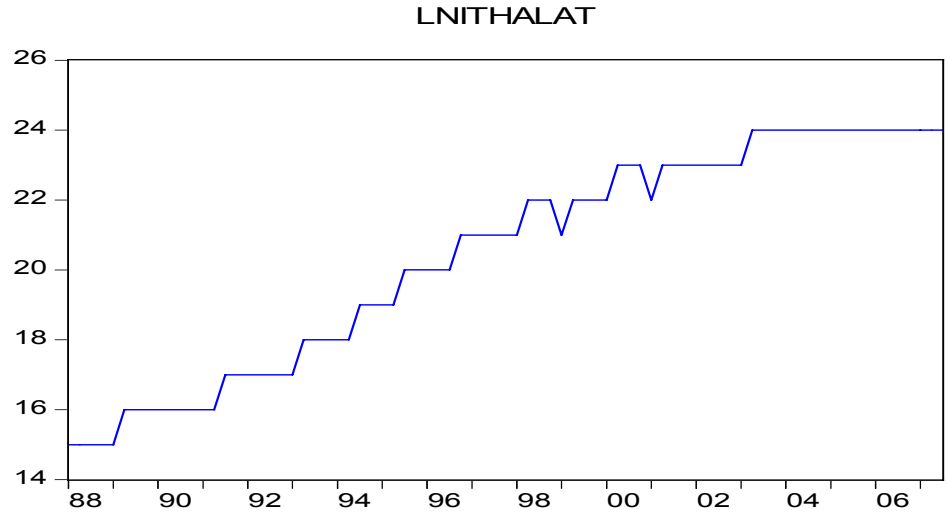
Zaman serilerinden sağlıklı sonuçlar elde edilmesi için, verilerin durağanlığı yani verilerin belirli bir zaman içindeki seyri incelenip, bu süre içinde sürekli artma ya da azalma olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. Durağan serilerde veriler sabit

bir ortalama etrafında dalgalanmaktadır. Bu nedenle bir serinin durağan olup olmadığını anlamak için öncelikle serinin zaman içindeki değişimini gösteren grafiği çizilebilir.

Şekil 9’da üç değişkene ait 1988–2007 yılları arasındaki verilerden oluşturulan serilerin farklı dönemlerdeki eğilimi incelenmiştir.

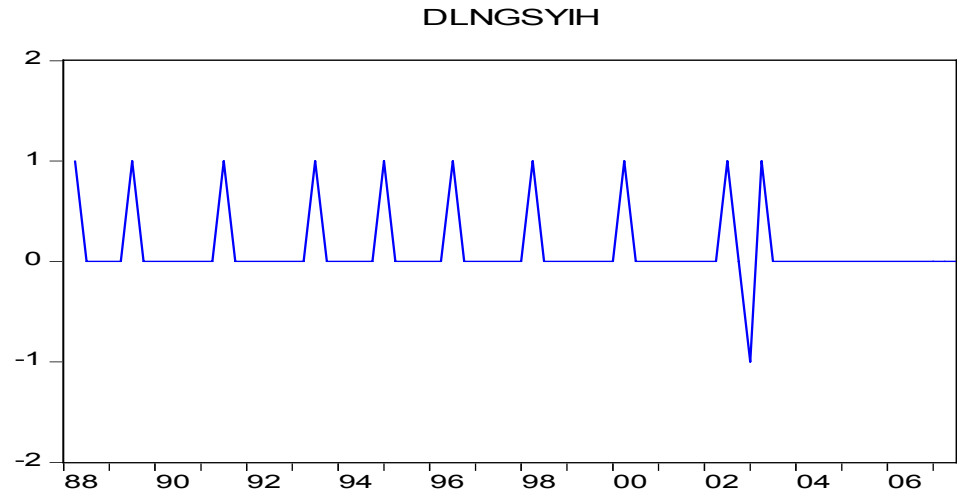
Şekil 9. GSYİH, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin 1988Q1-2007Q3 Dönemindeki Değişimi

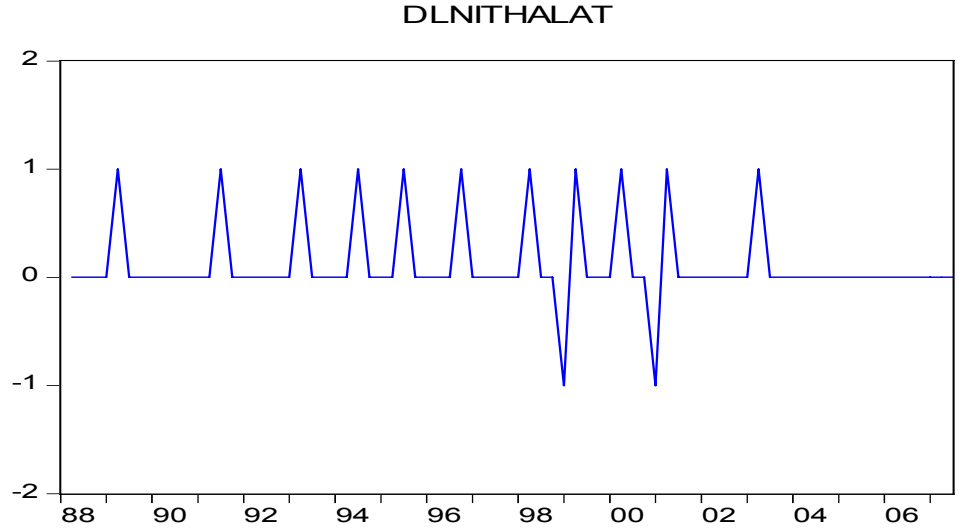
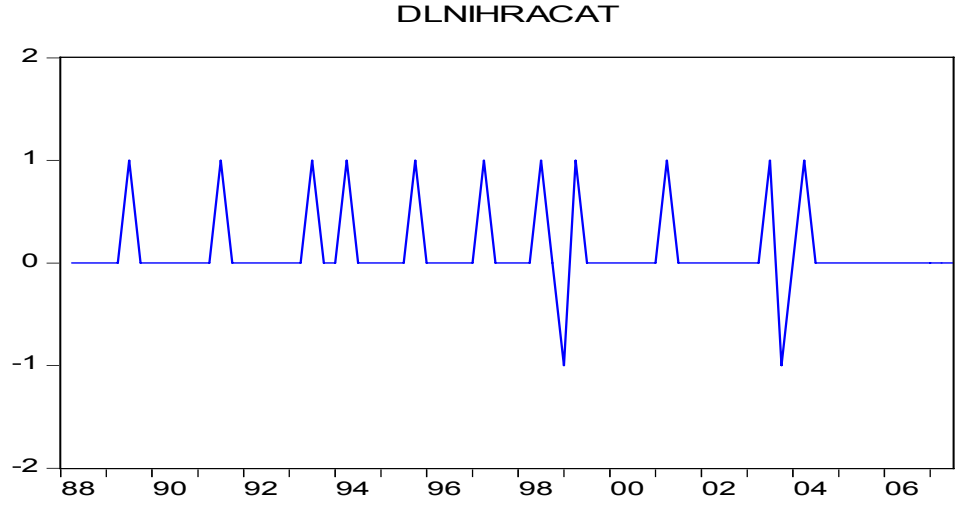

Şekil 9’da verilerin logaritmalı halinin zaman içindeki değişimi sunulmuştur. İhracat, ithalat ve GSYİH serilerinin ele alınan yıllar itibariyle durağan bir seyir izlemediği görülmektedir. Serilerin durağan bir seyir izlemesini sağlamak için verilerin birinci farkı alınmış; bu şekilde serilerin durağan hale geldikleri görülmüştür. Aşağıda gösterilen Şekil 10’da verilerin birinci farkı alındıktan sonra ortaya çıkan eğilimi görülmektedir.

Şekil 10. GSYİH, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin 1988Q1-2007Q3 Döneminde Birinci Farktaki Değişimi

GSYİH, ihracat ve ithalat verilerinin düzey değerlerinin trend izlediği, ancak birinci farklarının trendden arındığı görülmektedir. Bu durumda üç serinin de birinci derecede durağan olduğu söylenebilir. Diğer taraftan birim kök testleri ile bu sonuçların desteklenmesi gerekmektedir.

Değişkenlerin zaman içinde birim kök içerip içermediği Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi ile araştırılmıştır. Serinin birim kök içerdiği boş hipotezine karşı, birim kök içermediği alternatif hipotezi test edilmiştir. ADF testi ile elde edilen sonuçlar, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde McKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılabilir. Eğer elde edilen sonuçlar McKinnon kritik değerlerinden yüksekse, boş hipotez reddedilir ve serilerin durağan olduğu tespit edilir.

Tablo 30. GSYİH, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF Test İstatistiği		MacKinnon Kritik değeri			
	Düzy	Birinci Fark	Düzy		Birinci Fark	
Değişkenler			%5	%1	%5	%1
Lngsyih	-2.621711	-6.762381	-3.468459	-4.080021	-3.472558	-4.088713
Lnihracat	-0,670558	-9.934992	-3.470032	-4.083355	-3.470032	-4.083355
Lnithalat	0.253523	-9.030022	-3.470851	-4.085092	-3.470851	-4.085092

lnGSYİH, lnıhracat ve lnithalat değişkenlerinin düzey değerleri için yapılan birim kök testine göre, ADF test istatistiğinin mutlak değeri %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde MacKinnon kritik değerlerinden küçüktür. Bu nedenle serilerin düzey değerinde birim kök içerdiği yönündeki sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Bu durumda seriler durağan değildir. Analize dâhil edilen değişkenlerin birinci farkı alındığında (dlnngsyih, dlnihracat, dlnithalat) elde edilen kritik değerler %5 ve %1 düzeylerinde eşik değerlerini aşmaktadır. Serilerin birinci farkı alındığında, H_0 hipotezinin reddedildiği ve serilerin durağan olduğu gözlenmektedir.

Granger nedensellik analizine başlamadan önce değişkenlere ait gecikme değerlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Veri setinin gecikme değerinin saptanması için iki yol kullanılmaktadır. Yöntemlerden ilki veri setinin yapısına bakılmasıdır. Eğer değişkenler yıllıksa 1, altı aylık dönemler halindeyse 2, üç aylık ise 4 gecikme sayısı kullanılır. Değişkenlerin kaç dönem önceden etkilendiğini bulmanın diğer bir yolu ise, Akaike Bilgi Kriteridir. Bu yöntemde verilerin gecikmeli değerleri arasında minimum olan seçilerek gecikme sayısı tespit edilmektedir.

Tablo 31. İhracat, İthalat ve GSYİH için Akaike Bilgi Kriteri

Gecikme	0	1	2	3	4	5	6	7
	2.540141	2.486595	2.344472	2.340890	2.053929*	2.144147	2.341319	2.314039

Her üç seri için de Akaike bilgi kriterleri, 4. gecikmede minimum değerler almıştır. Sonuç olarak her iki yöntem için de analizde kullanılacak gecikme uzunluğunun 4 olabileceği kabul edilmiştir.

İki değişken arasındaki nedensel bir ilişkinin varlığını ve yönünü test etmek için Granger nedensellik analizi kullanılmaktadır. Birim kök testi ile durağanlığı saptanan veriler ile yapılan nedensellik analizinin sonuçları aşağıdaki Tablo 31’de gösterilmiştir.

Tablo 32. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Boş Hipotez	Gözlem Sayısı	F İstatistiği	Olasılık Değerleri
İhracat (dlnihracat), GSYİH'nin (dlngsyih) nedeni değildir.	76	0.64223	0.63432
GSYİH (dlngsyih), ihracatın (dlnihracat) nedeni değildir.	76	3.59812	0.01036
İthalat (dlnithalat), GSYİH'nin (dlngsyih) nedeni değildir.	76	2.63471	0.04190
GSYİH (dlngsyih), ithalatın (dlnithalat) nedeni değildir.	76	1.03827	0.39437
İthalat (dlnithalat), ihracatın (dlnihracat) nedeni değildir.	76	2.97977	0.02537
İhracat (dlnihracat), ithalatın (dlnithalat) nedeni değildir.	76	0.66202	0.62062

Granger Nedensellik testi yardımıyla Türkiye’de 1988–2007 dönemindeki çeyrek veriler kullanılarak, ithalat, ihracat ve GSYİH arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü dikkate alındığında aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

- GSYİH’nin ihracatı etkilemediği boş hipotezi reddedilmiş ve GSYİH’nin ihracatı etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna karşılık ihracatın GSYİH’nin nedeni olmadığı sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Sonuç olarak GSYİH’den ihracata tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu, %1 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir.

- Elde edilen sonuçlara göre, ithalat ile GSYİH arasındaki ilişki, %5 anlamlılık düzeyinde ve ithalattan GSYİH’ya doğru tek taraflıdır.

- İthalattan ihracata doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu %5 anlamlılık düzeyinde görülmektedir. İthalatın ihracatın nedeni olduğu görülmektedir. İthalatta meydana gelen bir artışın ihracatı arttırdığı ve dolayısıyla ithalata dayalı bir ihracat büyümesi gerçekleştiği görülmüştür.

- GSYİH, ithalatın nedeni değildir hipotezi kabul edilmiştir.

- İhracat ithalatın nedeni değildir hipotezi reddedilememiştir.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1923 İzmir İktisat Kongresi ile başlatılan sanayileşme politikaları, günümüze kadar önemini korumuştur. 1923’de serbest bir dış ticaret politikası izlenmeye çalışılmıştır. Ancak, 1929 Dünya ekonomik buhranı ile birlikte, diğer ülkeler gibi Türkiye’de de devletçi koruma politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 1950’lerdeki liberal politikalar ve 1970’lerde uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi ile Türkiye’de, 1980 yılına kadar ülke sanayisi, güçlendirilmeye ve korunmaya çalışılmıştır.

1980 sonrasında yeni bir döneme girilmiştir. 24 Ocak kararları ile birlikte, 1980 öncesi devlet müdahalelerinin olduğu korumacı politikaların aksine, dış ticarete serbestleşme hareketleri başlamıştır. Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinden sonra serbestleşme yolunda kararlar alınmaya devam edilmiş ve dış ticarete 1980 öncesi döneme göre büyük yapısal değişimler yaşanmıştır.

Çalışmada, öncelikle büyüme teorileri ve dış ticaret kuramları açıklanmış; ardından 1923’den günümüze uygulanan dış ticaret politikaları ve bu politikaların ekonomik büyümeye olan etkisi irdelenmiştir.

Tezin uygulama bölümünde ise, dış ticaretin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği hipotezinden yola çıkılarak, 1988–2007 döneminde Türkiye ekonomisinde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi nedensellik analizi ile test edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, ihracat, ithalat ve GSYİH rakamlarından oluşan veri setine öncelikle birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin birinci dereceden durağan oldukları tespit edilmiştir. Ardından ihracat, ithalat ve GSYİH arasındaki nedensellik bağı, Granger Nedensellik testi ile analiz edilmiştir.

Granger Nedensellik Analizi uygulanarak elde edilen sonuçlara göre; ihracattan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik yoktur. Diğer taraftan GSYİH’den ihracata doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu %1 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir. Sonuçlara dayanarak üretimdeki artışın ihracatı ve döviz gelirlerini destekleyici bir faaliyet yarattığı söylenebilir. Elde edilen bulgular, Şimşek (2003), Karagöl ve Serel, Erdoğan (2006) gibi iktisatçıların çalışmalarını desteklemektedir. Bu çalışmalarda da GSYİH’den ihracata doğru tek yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir.

Araştırma bulguları, literatürdeki benzeri çalışmalara paralel olarak ihracata dayalı büyüme yaklaşımını zayıf da olsa destekler biçimdedir. Bu çalışmada 1988-2007 döneminde, “ihracat, GSYİH’nın nedeni değildir” hipotezi kabul edilmek zorunda kalmıştır. Ancak sonuçlar ihracatın üretimin belirleyicisi olmadığı ve üretim için önemli bir sektör olarak kabul edilemeyeceği şeklinde yorumlanmamalıdır. 1980 sonrasında birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ihracata dayalı büyüme stratejisi benimsenmiştir. Bu stratejinin doğası gereği, ihracat, ekonomik büyüme için önem verilmesi gereken, büyümenin can damarı konumunda olan bir sektördür. Günümüzde ihracat, Asya ülkeleri başta olmak üzere benzeri birçok gelişmekte olan ülke ile birlikte Türkiye’nin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan elde edilen sonuçlara dayanarak, üretimin ihracatta artışa neden olabildiği ölçüde döviz gelirlerini yükseltebileceği söylenebilir.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç ise, ithalattan ihracata doğru, tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu yönündedir. Diğer bir deyişle ithalatta meydana gelen bir artışın, ihracata neden olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye’de ithal edilmek zorunda olunan birçok ara ve yatırım malı, üretimde kullanılmakta ve bu sayede artan çıktı ihracata sevk edilmektedir. Özellikle enerji sektöründe yapılan ithalat, sanayi sektörünü derinden etkilemektedir. Ayrıca teknoloji transferi ile daha verimli hale gelen üretim, ihracata yönlendirilmektedir. Dolayısıyla ithalata dayalı ihracat büyümesi yaşanmaktadır.

Son olarak, ithalat ile GSYİH arasındaki ilişkinin %5 anlamlılık düzeyinde ve ithalattan GSYİH’ya doğru tek taraflı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, ithalattaki büyüme arttıkça GSYİH’da da büyüme sağlanmaktadır. Gerçekten de son yıllarda Türkiye’de rekor seviyelere ulaşan ithalat rakamları ve dış ticaret açığına paralel olarak hızlı bir büyüme yaşanmıştır. 2004–2008 yılları arasındaki dönem, ithalatın yapısı bakımından kıyaslanırsa; 2004 yılında 17 Milyar \$ olan yatırım malı ithalatı, 2008 yılına gelindiğinde ise 28 Milyar \$ olarak gerçekleştiği görülmektedir. Benzer şekilde tüketim malı ithalatı, 2004 yılında 12 Milyar \$ iken, 2008 yılında 21 milyar \$ olmuştur. Ara malı ithalatı ise 67 Milyar \$’dan 151 Milyar \$’a yükselmiştir. Rakamsal ifadeler ara malı ithalatının çok yüksek olduğunu göstermektedir. İthalatın alt kalemlerine bakıldığında, enerji sektörü ve demir çelik sektörü dikkat çekmektedir. Çalışmanın

sonuçlarını destekler bir şekilde ara malı ithalatının, genellikle sanayi üretimine kanalize edildiği görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de ekonomik büyümenin daha çok ithalata dayalı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Ara ve yatırım malları ithalatının önemli bir kısmı, sanayi üretiminde kullanılan kalemlerden oluşmaktadır. İthalat-üretim-ihracat döngüsü ekonomik büyüme sağlamakta; ancak bu durum, dengeli bir ekonomik büyümenin, sürdürülebilir bir ihracatın da önüne geçmektedir. İthalat ile bozulan cari denge, ihracatımızdaki kalemlerin zayıf olması sebebiyle düzelememektedir. İhracat kalemleri, genellikle ilkel olarak bilinen işlenmemiş demir çelik, motorlu araçların parçaları gibi bilgi, yüksek teknoloji gerektirmeyen mallar olduğu için yapılan pahalı ithalatı karşılayamamakta ve dış ticaret açığı bir türlü kapanmamaktadır. Bu nedenle cari işlemler açığı, Türkiye ekonomisi tarihinde genellikle çözülemeyen bir sorun olarak kendini göstermiştir.

Dengeli ihracat artışının ve ekonomik büyümenin sağlanmasının temelinde sağlıklı bir yatırım-üretim-ihracat döngüsünün oluşturulması yatmaktadır. Uygulanacak doğru ve kararlı bir ekonomik program sonucunda, Türkiye’de makro ekonomik istikrarı sağlamak mümkündür. Ancak istikrarın oluşturulması, üretim ve dış ticaret yapısının iyileştirilmesine ve güçlendirilmesine yakından bağlıdır.

KAYNAKÇA

Acar, Yalçın, “**İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**”, Bursa, 2002.

Aktan C. Coşkun, “**Klasik İktisat Okulu**”,
<<http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/okullar/klasik-iktisat.htm>>,
(Erişim Tarihi:07.12.2008).

Ateş, İsmet, “**Türkiye Dış Ticaretinde Gelişmeler ve Yoksullaştıran Büyüme (1993-2003)**”, Adnan Menderes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.

Ateş, Sanlı, “**Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi**”, Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998.

Awokuse, Titus O., “**Causality Between Exports, Imports, and Economic Growth: Evidence From Transition Economies**”, Economics Letters, 2007, s. 389- 395.

Bahmani-Oskooee, M., Alse, J., “**Export Growth and Economic Growth: An application of Cointegration and Error- Correction Modeling**”, The Journal of Developing Areas, 1993, Vol. 27, No.4, pp. 535-542.

Balassa, Bela, “**Export Incentives and Export Performance In Developing Countries: A Comparative Analysis**”, Weltwirtschaftliches Archiv, 1978, Vol. 114, p. 24-61.

Barro, Robert J., “**Economic Growth in a Cross Section of Countries**”, The Quarterly Journal of Economics, 1991, Vol. 106, No. 2. pp. 407-443.

Barro, Robert J., Martin, Sala-i, “**Public Finance in Models of Economic Growth**”, The Review of Economic Studies, 1992, Vol. 59, No. 4, pp. 645-661.

Bayrakdar, Seda, “**1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi**”, Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Berg, Hendrik V.D., “ **The Relationship Between International Trade and Economic Growth in Mexico**”, JAI Pres Inc., 1997.

Bleaney, Michael, “ **Trade Reform, Macroeconomic Performance and Export Growth in Ten Latin American Countries 1979-95**”, The Journal of International Trade & Economic Development, 2007, Vol. 8, No.1, pp. 89- 105.

Boltho, Andrea, “**Was Japanese Growth Export-Led?**”, Oxford Economic Papers New Series, 2009, Vol. 48, No.3, pp. 415-432.

Büyükerşen, Yılmaz, “**İktisada Giriş**”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1991, Eskişehir.

Coşkun, Ali, “**Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi**”, Atatürkçü Düşünce Dergisi, 2003, Sayı: 4, s. 72-77.

Crafts, Nicholas, “ **Globalisation and Economic Growth: A Historical Perspective**”, London School of Economics, 2004.

Çakmak, Evren, “**Temel Kavramlar ve İlişkiler: Büyüme- Kalkınma Disiplinin Ekonomi Bilimi İçindeki Yeri**”, <<http://evrencakmak.xm.com/oklders/evrn/12.htm>>, (Erişim Tarihi: 11. Aralık 2008).

Demir, Osman, “**Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye**”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2002, C. 3, S. 1, s. 1-16.

Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ege, Yavuz, “**Türkiye'nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler**”, <<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ozelsayi98.doc>>, (Erişim Tarihi: 17.02.2009).

Dış Ticaret Müsteşarlığı, Kayalar, Tuncer, “**Cumhuriyetin 80. Yılında İhracatımızdaki Son Gelişmeler**”, <www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/mustesar.doc>, (Erişim Tarihi: 24. 03.20 09).

Dış Ticaret Müsteşarlığı, Özcan, Avni H., **“Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”**,

<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/dnbgdisticozsay.doc>
>, (Erişim Tarihi: 29.03.2009).

Dış Ticaret Müsteşarlığı, Varol, Müge, **“Cumhuriyetin 80. Yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi”**,

www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/muge.doc,
(Erişim Tarihi: 16.03.2009).

Dış Ticaret Müsteşarlığı, Yozgatlı, Koray, **“Uzak Doğu Ülkelerinin Kalkınma Stratejileri”**, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/uzakdogusayi10.doc ->, (Erişim Tarihi: 23.04. 2009).

[uzakdogusayi10.doc](http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/uzakdogusayi10.doc) ->, (Erişim Tarihi: 23.04. 2009).

Doğan, S., Özekicioğlu H., **“Güney Kore ve Türkiye’de Uygulanan IMF Politikaları”**, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2005, C. 6, S. 1, s. 147-176.

Doraisami, Anita, **“Export Growth and Economic Growth: A Reexamination of Some Time- Series Evidence Of The Malaysian Experience”**, The Journal of Developing Areas, 1996, Vol. 30, No. 2, pp.223-230.

DPT, **“Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1970-1983”**.

DPT, **“Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977”**.

DPT, **“Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967”**.

DTM, **“İhrfacat Stratejik Planı 2004-2006”**.

Dutt, S.D., Ghosh D., **“The Export Growth Nexus: A Causality Analysis”**, The Journal of Developing Areas, 1996, Vol. 30., No.2, pp. 167-182.

Eğilmez, M., Kumcu, E., **“Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması”**, Remzi Kitapevi, 2005, 9. basım, İstanbul.

Emery, R.F., “**The Relation Of Export And Economic Growth**”, Kyklos, 1967, Vol. 20, no. 2, pp. 470-486.

Ercan, Nihal Y., “**İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış**”, 2000, ≤ <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.11.2007).

Erdoğan, Savaş, “**Türkiye’nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması**”, Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.

ERKAN, Hüsnü, “**Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Türk Ekonomisinde Temel Dönüşümler-Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Türk Ekonomisi**”, <<http://www.konrad.org.tr/Wirtschaft%202007%20tr/06Erkan>>, (Erişim Tarihi: 16.03. 2009).

Eroğlu, Mesut, “**Atatürk Dönemi İktisat Politikaları**”, <http://iibf.marmara.edu.tr/dosya/fakulte/iibfdergi_2007_2/2007_2_04_EROGLU.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.04 2009).

Ertek, Tümay, “**Makroekonomiye Giriş (Basından Örneklerle)**”, Beta Basım, 2006, İstanbul.

Eşiyok, Ali B., “**Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme (Dün- Bugün-Yarın)**”, Türkiye Kalkınma Bankası Genel Araştırmalar Müdürlüğü, 2004, Ankara.

Greenaway, David, Morgan, Wyn, Wright, Peter, “**Exports, Export Composition, and Growth**”, The Journal of International Trade & Economic Development, 2007.

Gujarati, Domador N., “**Temel Ekonometri**”, (Çevirenler: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen), Literatür Yayıncılık, 2006, İstanbul.

Gübe, Yalçın, “**İktisadi Büyüme ve İhracat Performansı**”, Hazine Dergisi, 1997, Sayı 6, Sayfa 17-26.

Gürkan, Ömer, “**Ekonomik Hayat Atatürklü Yıllar**”, http://www.mu.edu.tr/sbe/sbedergi/dosya/06ozel_16.pdf, (Erişim Tarihi: 24.03.2009).

Hassan, Kamrul A.F.M., Islam, Rafigul M., “**Temporal Causality and Dynamics of Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in Vector Auto Regression (VAR) for Bangladesh, 1974-2003: Implication for Poverty Reduction**”, The Journal of Nepalese Business Studies, 2005, Vol. II, No. 1.

Helpman, Elhanan, “**The Structure of Foreign Trade**”, The Journal of Economic Perspectives, 1999, Vol. 13, No. 2, pp. 121- 144.

Hsiao Frank S.T., Hsiao, Mei- Chu W., “**FDI, Exports, and GDP in East and Southeast Asia- Panel Data Versus Time- Series Causality Analyses**”, Journal of Asian Economics, 2006.

İnce, Özlem, “**Yeni Büyüme Teorileri; Türkiye İçin Bir Uygulama**”, Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

İyibozkurt, Erol, “**Uluslararası İktisat Teori- Politika- Uygulama**”, Ezgi Kitapevi Yayınları, 2001, 4. Basım, Bursa.

Jin, Jang C., “**Openness, Growth, and Inflation: Evidence from South Korea Before The Economic Crisis**”, Journal of Asian Economics, 2006, Vol. 17, pp. 738- 757.

Jones, Charles I., “**İktisadi Büyüme Giriş**”, Çevirenler: Ateş, S., Tuncer, İ., Literatür Yayıncılık, 2001, 1. Basım, İstanbul.

Kar, M., Taban, S., “**Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri**”, Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi, 2003, C.58, S.3, s.149.

Karaçor, Z., Ay, A., “**2001 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KRİZDEN BÜYÜMEYE GEÇİŞ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA**”, 2006,

<http://www.doaj.org/doaj?func=openurl&genre=journal&issn=13021796&volume=&issue=16&date=2006>, Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:16, s. 67-86, (Erişim Tarihi: 24.03.2009).

Karagöl, Erdal, Serel, Alpaslan, “ **Türkiye’de İhracat ve GSMH Arasındaki İlişkinin Kointegrasyon Yöntemiyle İncelenmesi**”, iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/ssk/kitap50/40.pdf, (Erişim Tarihi:30.05.2007).

Karakayalı, Hüseyin, “**Makro Ekonomi**”, Emek Matbaası, 2005, Manisa.

Karlık, Rıdvan, “**Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**”, Beta Basım, 2003, 7. Basım, İstanbul.

Kaymakçı, O., Avcı, N., Şen, R., “**Uluslararası Ticarete Giriş: Teori, Politika ve Uygulama**”, Nobel Yayın Dağıtım, 2007, Ankara.

Kazgan, Gülten, “**İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**”, Remzi Kitapevi, 2004, İstanbul.

Kennedy, Peter, “**Ekonometri Kılavuzu**”, Çevirenler: Sarımeşeli, M., Açıkgoz, Ş., Gazi Kitapevi, 2006, Ankara.

Keçenek, Y., Yentürk N., “**Türkiye Ekonomisi**”, Remzi Kitapevi, 19. Basım, 2007.

Kibritçioğlu, Aykut, “ **İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri**”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1998, C. 53, No. 1-4, s. 207-230.

Kónya , L., Singh, J. P., “**Exports, Imports and Economic Growth in India**”, 2006.

Kónya, László, “ **Export and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries With a Panel Data Approach**”, Economic Modelling, 2006, Vol. 23, pp. 978-992.

Köse, Salih, **“24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırması”**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf>, (Erişim Tarihi:12.Nisan 2009)

Kösekahyaoğlu, L., Şentürk C., **“İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2, Sayı. 4, 2006.

Krishna, K., Ozyildirim A., Swanson N. R., **“Trade, Investment and Growth: Nexus, Analysis and Prognosis”**, Journal of Development Economics, 2003, Vol. 70, pp. 479-499.

Kutlar, Aziz, **“ Uygulamalı Ekonometri”**, Nobel Yayıncılık, 2005, Ankara.

Lucas, Robert E., **“ On The Mechanics Of Economic Development”**, Journal of Monetary Economics, 1988, Vol. 22, s. 3-42.

Mahadevan, Renuka, Suardi Sandy, **“ A Dynamic Analysis Of The Impact Of Uncertainty On Import- and/or Export-led Growth: The Experience of Japan And The Asian Tigers”**, Japan and the World Economy, 2006.

Marwah, Kanta, Tavakoli, Akbar, **“ The effect of Foreign Capital and Imports on Economic Growth: Further Evidence From Four Asian Countries (1970-1998)”**, Journal of Asian Economics, 2005, Vol. 15, pp. 399-413.

Medina- Smith, Emilio J., **“ Is the Export-Led Growth Hypothesis Valid For Developing Countries? A Case Study of Costa Rica”**, Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series, 2001, No. 7.

Michaely, Michaley, **“Export and Growth: An Empirical Investigation”**, Journal Of Development Economics, 1977, Vol. 4, No. 1, pp. 49-53.

Nayyar, Deepak, **“Globalisation, History and Development: A Tale of Two Centuries”**, Cambridge journal of Economics, 2006, Vol. 30, s. 137-159.

Newscholl, “**Classical Growth Theory: from Smith to Marx**”, <http://cepa.newschool.edu/het/essays/growth/classicalgrowth.htm> >, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2008).

Odyakmaz, Nemci, “**Büyüme Modelleri Çerçevesinde Yeni Ekonominin Makro Ekonomi Üzerindeki Muhtemel Etkileri**”, Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, 2000, Ankara.

Öcal, Tezer, “**Makro İktisat**”, İkinci Sayfa Yayıncılık, 2007, İstanbul.

Ögeç, M., Köşkeroğlu, B., Shahsuvarov, N., “**24 Ocak 1980 Kararları**”, <http://mimoza.marmara.edu.tr/~mtekce/eco272/24ocak.pdf>>, (Erişim Tarihi: 25.04.2009).

Öksüz, Suat, “**Doğu Asya Mucizesi**”, <http://www.eab.ege.edu.tr/pdf/1/c1-s1-m2.pdf>>, (Erişim Tarihi: 05.04.2009).

Öztürk, S., Özyakışır, D., “**Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi**”, Mevzuat Dergisi, Yıl: 8 Sayı: 64 Ekim 2005, <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>>, (Erişim tarihi: 24.03.2009).

Parasız, İlker, “**Ekonomik Büyüme Teorileri (Dinamik Makro Ekonomiye Giriş)**”, Ezgi Kitapevi Yayınları, 2003, Bursa.

Parasız, İlker, “**Makro Ekonomi, Teori ve Politika**”, Ezgi Kitapevi, 2003, Bursa.

Parida, P. C., Sahoo, P., “**Export-led Growth in South Asia: a Panel Cointegration Analysis**”, International Economic Journal, 2007, Vol. 21, No.2. pp. 155- 175.

Pekin, Tefvik, “**Ekonomiye Giriş**”, Bilgehan Matbaası, 1995, İzmir.

Ram, Rati, “**Exports and Economic Growth In Developing Countries: Evidence From Time-Series and Cross-Section Data**”, Economic Development and Cultural Change, 1987, Vol. 36, No.1, pp. 51-72.

Ramos, Francisco F. R., “ **Exports, Imports, and Economic Growth in Portugal: Evidence From Causality and Cointegration Analysis**”, Economic Modelling, 2000, Vol.18, pp. 613-623.

Romer, Paul M., “ **Endogenous Technological Change**”, The Journal of Political Economy, 1990, Volume 98, Issue 5, Part: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems, s. 71-102.

Santos- Paulino, A., Thirlwall, A.P., “ **Trade Liberalization and Economic Performance in Developing Countries- Introduction**”, The Economic Journal, 2004, Vol. 114, pp. 50-72.

Sevüktekin M., Nargeleçekenler, M., “ **Ekonometrik Zaman Serileri Analizi, EViews Uygulamalı**”, Umut Kitapevi, 2007, Ankara.

Seyidoğlu, Halil, “**Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**”, Güzem Yayınları, 2001, 14. Basım, İstanbul.

Sharma, A., Panagiotidis, T., “ **An Analysis Of Exports and Growth In India: Some Empirical Evidence (1971- 2001)**”, Sheffield Economic Research Paper Series, 2003, SERP No. 2003004.

Solow, Robert M., “ **A Contribution to the Theory of Economic Growth**”, The Quarterly Journal of Economics, 1956, Vol. 70, Issue 1, pp 65-94.

Şahin, Hüseyin, “**Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**”, Ezgi Kitapevi Yayınları, 2000, Bursa.

Şen, Fulya, “**Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği**”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Şentürk, Canan, “**Dış Ticaret- Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi**”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Şimşek, Muammer, “İhracata Dayalı- Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri ile Analizi, 1960-2002”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2003, C. 18, S. 2, s. 43-63.

Taşkın, Murat. “1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”,

<www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/murat.doc>

Tetik, Gürkan, “Türkiye’nin Dışa Açılma Sürecinde Uygulanan Dış Ticaret Politikalarının Sanayileşme Üzerine Etkileri”, Muğla Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Tomanbay, M., Gümüş, T., “Genel Ekonomi”, Gazi Kitapevi, 2008, Ankara.

Türkiye Ekonomi Kurumu (Koordinatör: Celal Küçüker), “Büyüme Stratejileri, Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu”, 2003, Tartışma Metni 2003/5, Ankara.

TÜSİAD “2006 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi: İstikrardan Sürdürülebilir Büyümeye”, 2005, Yayın No. TÜSİAD-T/2005-12-414.

Ülgener, Sabri F., “Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme”, Der Yayınevi, 1991.

Ünsal, Erdal M., “Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi”, İmaj Yayıncılık, 2005, Ankara.

Yanikkaya, Halit, “Trade Openness and Economic Growth: A Cross- Country Empirical Investigation”, Journal Of Development Economics, 2003, Vol.72, pp.57-89.

Yapraklı, Sevda, “Ticari ve Finansal Dışa Açıklık İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, 2007, ≤ <http://eidergisi.istanbul.edu.tr/sayi5/iueis5m4.pdf>>, (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2008).

Yavuz Çil, Nilgün, “Türkiye’de İhracat ve İktisadi Büyüme Arasında Nedensellik Analizi”,

<http://iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/armaganlar/turanyazgan/38.pdf>, (Erişim Tarihi: 24.03.2009).

Yavuz, Serdar, **“KPSS ve Diğer Kurum Sınavlarına Yönelik Konu Anlatımlı Bilgi Bankası”**, Palme Yayıncılık, 2005, Ankara.

Yetim, Ahmet, **“İzmir İktisat Kongresi’nin 85. Yılında Türkiye Ekonomisinin Geldiği Nokta”**, http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/7475BDA1-95B7-4855-B351-9ADCE4362AFE/9596/izmiriktisatkongresi_ayetim.pdf, (Erişim Tarihi: 07.04.2009).

Yurdakul, Elif M., Erdal, Fuat, (Editör: Göksu, T. ve diğerleri), **“1980- 2003 Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları”**, Siyasal Kitapevi, 2003.

Yülek, Murat, **“ İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”**, Hazine Dergisi, 1997, S.6, s. 1-15.

Zestos, G.K., Tao, X., **“Trade and GDP Growth: Causal Relations In The United States and Canada”**, Suthern Economic Journal, 2002, Vol. 68, No. 4, pp. 859- 874.

World Bank, World Development Indicators 2008 CD Rom.